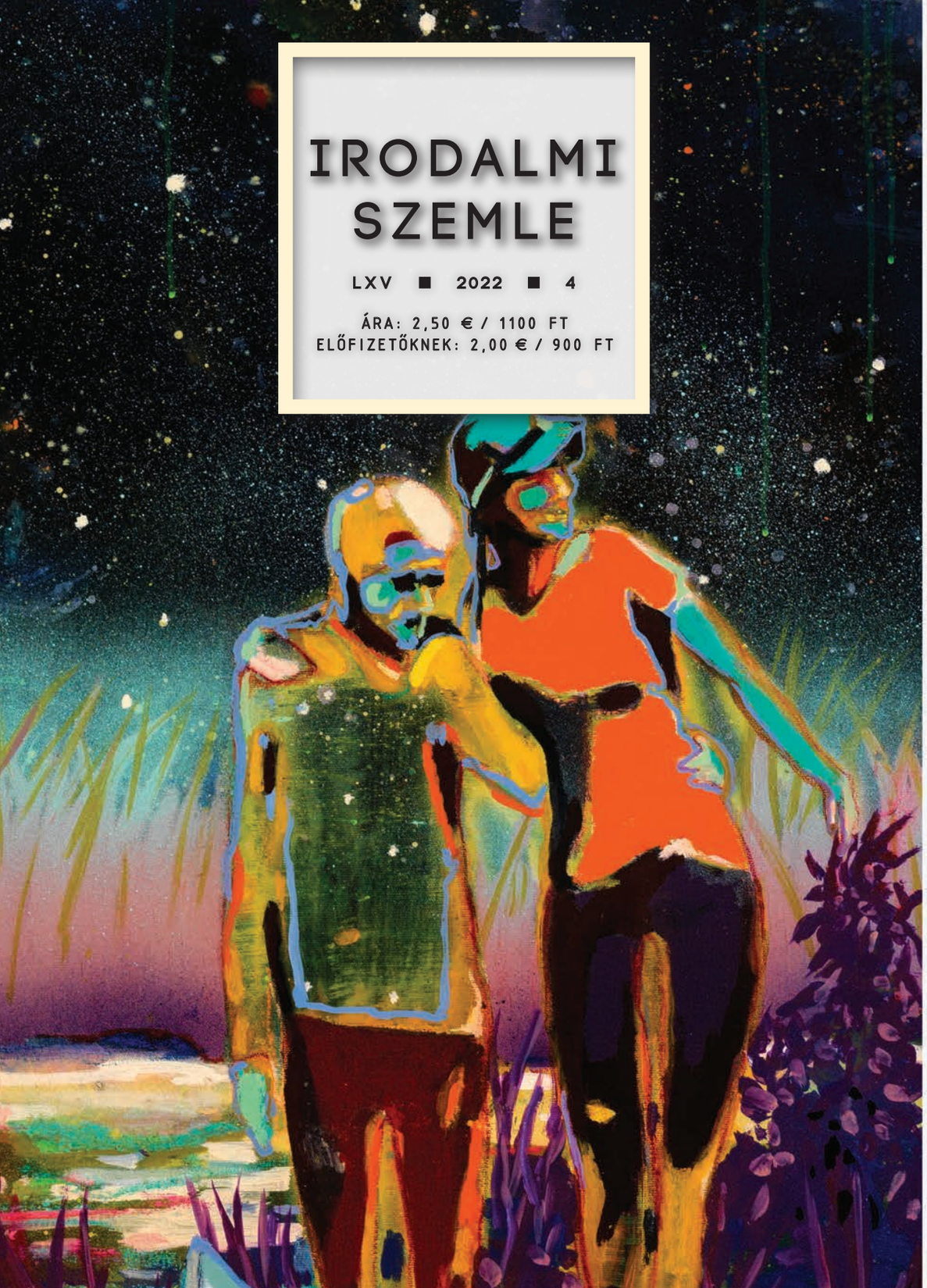

IRODALMI SZEMLE

LXV ■ 2022 ■ 4

ÁRA: 2,50 € / 1100 FT
ELŐFIZETŐKNEK: 2,00 € / 900 FT

- ALAPÍTÁS ÉVE: 1958
- LXIV. ÉVFOLYAM
- ALAPÍTÓ FŐSZERKESZTŐ: DOBOS LÁSZLÓ
- FŐSZERKESZTŐ: **MIZSER ATTILA** (ATTILA.MIZSER@GMAIL.COM)
- SZERKESZTŐ: **NAGY CSILLA** (CSILLESTER@GMAIL.COM) **NÉMETH ZOLTÁN** (NEMETX@GMAIL.COM)
- LAPTERV ÉS TÖRDELÉS: **GYENES GÁBOR, VÁCLAV KINGA**
- KÉPSZERKESZTŐ: **GYENES GÁBOR**
- KORREKTOR: **SZANISZLÓ TIBOR**
- FŐMUNKATÁRSAK: CSANDA GÁBOR, GRENDEL LAJOS, N. TÓTH ANIKÓ, POLGÁR ANIKÓ, TŐZSÉR ÁRPÁD
- **SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:** BALÁZS IMRE JÓZSEF, BÁRCZI ZSÓFIA, DARVASI FERENC, JUHÁSZ TIBOR, NAGY HAJNAL CSILLA, PLONICKY TAMÁS, SZALAY ZOLTÁN
- **SZERKESZTŐSÉG:** MADÁCH EGYESÜLET, P.O.BOX 7, 820 11 BRATISLAVA
- ISSN 1336-5088
- WEB: WWW.IRODALMISZEMLE.SK
- FACEBOOK.COM/IRODALMISZEMLE
- IRODALMISZEMLE@GMAIL.COM

SZÁMUNKAT **KRISTÍNA MÉSÁROŠ** ALKOTÁSAIVAL ILLUSZTRÁLTUK.

KRISTÍNA MÉSÁROŠ 1981-ben született Vágselylyén, tanulmányait a pozsonyi Képzőművészeti Főiskola grafika szakán végezte, mestere Vojtech Kolenčík volt, ugyanitt doktorált is. Jelenleg az ausztriai Scharndorfban él. A festészet médiumában érzi magát legjobban, munkásságát egyfajta mágikus realizmus jellemzi. Gyakran használ fotókból kiinduló figuratív elemeket, melyeket atmoszferikus, az absztrakció és a konkrét közt egyensúlyozó kontextusokba helyez. Bátran alkalmazza a kontrollált véletleneket, melyeket mesterségbeli tudással megmunkált részletekkel fegyelmez. Egyéni kiállításai Szlovákiában (2021, 2019, 2018, DOT. Contemporary Art Gallery, Pozsony; 2020, Flat Gallery, Pöstyén; 2018, Schemnitz Gallery, Selmecbánya; 2015, Čin-čin Gallery, Pozsony; 2010, Fru-Fru Gallery, Pozsony), Magyarországon (2009, Magyar Műhely Galéria, Budapest), Csehországban (2021, 2020, 2018 DUB Gallery, Pelhřimov), Szlovéniában (2011, Gallery museum, Lendava) és Ausztriában (2009, Gallery of Herzogburg, St. veit an der Glan) valósultak meg. Számos tanulmányúton is részt vett, többek közt Indonéziában, Mexikóban, Olaszországban és Franciaországban.

A CÍMLAPON: WELCOME IN MY WORLD, AKRIL, OLAJ, VÁSZON, 185x150 cm, 2021, (RÉSZLET)

THE SILENCE, AKRIL, OLAJ, VÁSZON, 135x145 cm, 2021

DEEP BLUE CONFESSION,155x265 cm, 2022

SMALL DIRTY THINGS II, AKRIL, VÁSZON, 145 x 95 cm, 2020

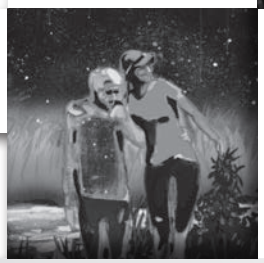

3 ÁRVAI PÉTER: DZSÚSZ (VERS)
4 GURUBI ÁGNES: HÚSZ ÉV EGY DÉLELŐTT (PRÓZA)
8 KATONA ÁGOTA: KÉZISZÓTÁRAM; HOVÁ TŰNIK A ZENE; KÉZÍRÁSBÓL OLVASNI; BESZÉDANYAG (VERSEK)
13 MAROS MÁRK: INKARNÁCIÓ; ÖZÖN; KŐTÁBLA (VERSEK)
16 TOMÁŠ FORRÓ: DONBASZ. NÁSZUTASLAKOSZTÁLY A HÁBORÚ HOTELBEN (PRÓZA, MÉSZÁROS TÜNDE FORDÍTÁSA)
30 FRIED ISTVÁN: „MEGMENTÉ NEMZETISÉGÜNKET A VÉGSÜLLYEDÉSTŐL". KEMÉNY ZSIGMOND KAZINCZY FERENCRŐL ÉS „ISKOLÁJÁRÓL" (TANULMÁNY)
44 OLÁH ANDRÁS: HARMADIK KÍSÉRLET; [TAKARÉKMENNYORSZÁG]; REMÉNYTELEN (VERSEK)
47 FELLINGER KÁROLY: VIGYÁZNI KELL (VERS)
48 LAKATOS-FLEISZ KATALIN: AMBÍCIÓ (PRÓZA)
51 BARTALOS TÓTH IVETA: KISSJÓZSI (PRÓZA)
54 SZÁZ PÁL: HASZIDOK A SZÍNPADON II. HASZID TÖRTÉNETEK DRÁMAI ADAPTÁCIÓI AZ EZREDFORDULÓ UTÁNI MAGYAR DRÁMÁBAN (TANULMÁNY)
69 TSÚSZÓ ZBYGNIEV STANISLAV CZESLAW SOBOTSKY: NE SZÓLJ SZÁM, NEM FÁJ ROBOTOM! (HUNGAROFUTURISTA BESZÉLY, KÖZREADJA SZÁSZI ZOLTÁN)
76 VERES ERIKA: EREDETI MÁSOLAT. TULIPÁN (PRÓZA)
79 BETHLENFALVY GERGELY: „LEHETSÉGES JEGYZET". SIMON BALÁZS VERSEIRŐL (TANULMÁNY)

96 SZERZŐINK

▌KIADJA A „SPOLOK MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET"
▌(EV 153/08), NYILVÁNTARTÁSI SZÁM: 30807719.
▌A LAP MEGJELENÉSÉT A SZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG
KISEBBSÉGI KULTURÁLIS ALAPJA TÁMOGATTA.

KULT MINOR
FOND NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN

▌NYOMTA A VALEUR KFT., DUNASZERDAHELY. ▌TERJESZTI A KIADÓ ÉS A SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. MEGRENDELHETŐ A SZERKESZTŐSÉGBEN, ILL. A KÖVETKEZŐ CÍMEN: SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. STREDISKO PREDPLATNÉHO TLAČE, UZBECKÁ 4. ▌P. O. BOX 164, 820 14 BRATISLAVA 214., ▌E-MAIL: ZAHRANICNA.TLAC@SLPOSTA.SK ▌MEGJELENIK HAVONTA (ÉVENTE 10 RENDES ÉS EGY ÖSSZEVONT SZÁM). PÉLDÁNYSZÁM: 250. ▌EGYES SZÁM ÁRA: 2,50 €. MAGYARORSZÁGON: 1100,-FT. ELŐFIZETŐKNEK FÉL ÉVRE 12,- € , EGY ÉVRE 23,50,- €, ▌MAGYARORSZÁGON FÉL ÉVRE 5500,- FT, EGY ÉVRE 10.500,- FT. SZLOVÁKIÁN, ILL. MAGYARORSZÁGON KÍVÜLI POSTÁZÁS ESETÉN A POSTAKÖLTSÉGET FELSZÁMÍTJUK.

▌APRÍL/2022 ▌ VYDÁVA „SPOLOK MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET" ▌(EV 153/08). ▌SPOLOK IRODALMI SZEMLE EGYESÜLET ▌ŠÉFREDAKTOR: ATTILA MIZSER ▌REDAKTOR: CSILLA NAGY, ZOLTÁN NÉMETH ▌ GRAFICKÁ ÚPRAVA A OBÁLKA: GABRIEL GYENES, KINGA VÁCLAVOVÁ ▌VÝTVARNÝ REDAKTOR: GABRIEL GYENES ▌JAZYKOVÝ REDAKTOR: TIBOR SZANISZLÓ ▌ADRESA REDAKCIE: MADÁCH EGYESÜLET, P.O.BOX 7, 820 11 BRATISLAVA. ▌ISSN 1336-5088. ▌WEB: HTTP://WWW.IRODALMISZEMLE.SK ▌ADRESA VYDAVATEĽSTVA: SPOLOK MADÁCH, MIEROVÁ 16, 821 05 BRATISLAVA 2. ▌IČO VYDAVATEĽSTVA: 30807719. ▌REALIZOVANÉ S FINANČNOU PODPOROU FONDU NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN ▌TLAČ: VALEUR, S.R.O., DUNAJSKÁ STREDA. ▌ROZŠIRUJE VYDAVATEĽSTVO A SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. OBJEDNÁVKY NA PREDPLATNÉ PRIJÍMA REDAKCIA A KAŽDÁ POŠTA SLOVENSKEJ POŠTY. OBJEDNÁVKY DO ZAHRANIČIA VYBAVUJE SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. STREDISKO PREDPLATNÉHO TLAČE, UZBECKÁ 4. P. O. BOX 164, 820 14 BRATISLAVA 214.,
▌ E-MAIL: ZAHRANICNA.TLAC@SLPOSTA.SK. ▌VYCHÁDZA MESAČNE (10 RIADNYCH A 1 SPOJENÉ ČÍSLO ROČNE). ▌NÁKLAD: 250. ▌CENA JEDNÉHO ČÍSLA: 2,50 €. PREDPLATNÉ ZA POLROK: 12,- €, NA ROK: 23,50,- €.

TIERS IN MY ARMS, AKRIL, FA, 50x60 cm, 2012

ÁRVAI PÉTER

DZSÚSZ

Nem csitul
végtére marad
fanyar almaíz
Évákra szavak

Nem indul ez
nem hajt szárba tő
fányi korszak
kígyóra jelző

Párja mozdul
nincs is tán neve
szócikkben teremtés
másnak istene

GURUBI ÁGNES

HÚSZ ÉV EGY DÉLELŐTT

Néha bemegy a lánya szobájába. Nem nyúl semmihez. Csak nézelődik. A bevetetlen ágyat, a szétdobált papírzsebkendőket, a halomba túrt szennyes ruhákat, a könyvkupacokat. Nem ér hozzá a tárgyakhoz. Még a megszáradt almacsutkát sem dobja a szemetesbe. Az ő anyja folyton rendet rakott nála. Beágyazott helyette, elpakolta a ruháit, beleolvasott a naplójába, felbontotta a leveleit. Ő jobb anya akar lenni.

A falra ragasztott képeket nézegeti. Van köztük egy, ami őt ábrázolja. Húsz évvel ezelőtt készült. A lánya apja fényképezte. Aznap, amikor megismerkedtek. A férfi két perc alatt levette a lábáról, pedig nem volt az esete. Alacsony volt, és ő a magas férfiakat szerette, sötét hajú és barna szemű, neki meg a szőke, kék szemű fiúk jöttek be. A férfi harminc múlt, ő pedig fiatal volt, nagyon fiatal, nem volt még húsz. Egy barátnője mutatta be neki, vagyis a figyelmébe ajánlotta, azt mondta, nagyon tehetséges fotós, karizmatikus alak. Kacsintott, miközben ezt mondta, tudta róla, hogy ő még szűz. Egy házibuliban találkoztak először. Kezet fogtak. Puha, meleg kézfogása volt a férfinak. Hangosan szólt a zene. David Bowie volt. A *Let's Dance*. Put on your red shoes énekelte a lány. A férfi felé fordult, átkarolta a derekát. Táncoltak. Amikor vége lett a számnak, kimentek a szobából, vagyis a férfi kézen fogta és maga után húzta a konyhába. Hogy hívnak, kérdezte, Inez, válaszolta a lány, szép neved van, mondta a férfi, a szemed is szép, az illatod is jó. Inez zavarba jött. Nem mert a férfi szemébe nézni, a száját nézte, ahogy beszélt, a fogait. Szép fogai voltak. Elképzelte, hogyan csókolhat, úgy képzelte, jól csókol. Lefényképezhetlek, kérdezte, Inez bólintott.

Hajnalodott. A körúton járt a négyeshatos, de ők gyalog mentek a Jászaitól a Király utcáig. Gyere, együnk valamit, nálam nincs otthon kaja, együnk egy gyrost vagy sült krumplit a mekiben, mondta a férfi, éhes vagy, kérdezte Inez, nem az evés a lényeg, hanem a kaland, szólt a férfi. Nevetés közben világítottak a fehér fogai.

A másodikon lakott. Gyalog mentek fel, nem lifttel. Ezt vedd fel, és egy fehér inget adott a kezébe, keresek egy nyakkendőt, kiabált ki a hálóból, amíg ő a kanapén ült. Inez kibújt a pólójából, nem volt rajta melltartó, felvette az inget. Megálltak egymással szemben. Nem tudok nyakkendőt kötni, bökte ki a lány, nem baj, nevetett a férfi, majd én megkötöm. Engedd le a hajad, kérte, és leterített egy fehér lepedőt a földre, ide feküdj le, mutatta. A lány a hátára feküdt, a férfi fölé térdelt, megigazí-

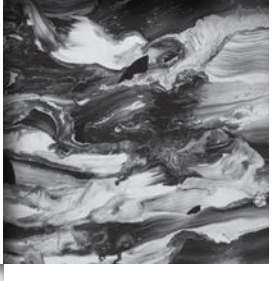

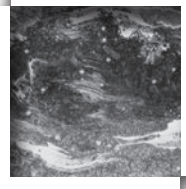

totta az ing ráncait, lesimította a lány vállain az anyagot, a haját rendezgette, mintha egy baba lenne. Lámpát kapcsolt, hosszan bíbelődött a világítással, finoman ért a lány arcához, elfordította egyik irányba, majd a másikba. Miközben a férfi arra figyelt, hogyan esik a fény a lány arcára, Inez az árnyékokat nézte a falon. Meg a plafonon futó repedéseket. Az optikába nézz, maradj így, ne mozogj, ilyeneket mondott a férfi, és Inezt izgalomba hozta, ahogy őt irányítja, ahogy megmondja neki, mit csináljon. A mozdulatlanság izgatta, az izgatta, hogy azt teszi, amit a férfi kér tőle. Fölötte állt, a fényképezőgép eltakarta az arcát, letérdelt, közelről fotózta, Inez meg közben arra gondolt, hogy mikor csókolja meg. Kész vagyunk, szólt a férfi, van egy-kettő, ami jól sikerült. Gyere, kelj fel, és a kezét nyújtotta Ineznek. Ledőltek a kanapéra. Nem nyúltak egymáshoz. Összebújva aludtak el.

Onnantól kezdve heti egyszer felment a férfihoz. Alig beszélgettek. Szexeltek. Szinte percre pontosan mindig egy órát. Sokat csókolóztak. Néha ettek is szex után, de a nő két óránál tovább soha nem maradt. Nem küldte el a férfi, de nem is marasztalta. Azokon a napokon, amikor nem találkoztak és Inez esténként egyedül feküdt le, elalvás előtt a legutóbbi együttlétükre gondolt. Az aktusra. Ahogy letette a párnára a fejét, elindult a fejében a mozi. A homloklebenye volt a kivetítővászon. Látta maga előtt, ahogy a férfi a hasára fordítja, érezte ahogy mögé térdel, hallotta a hangját, ahogy azt mondja, maradj így, ne mozogj, fogd meg, vedd a szádba.

Terhes vagyok. Nem nézett a férfira, a vállai fölött a fehér lepedőt nézte, ami összegyűrve, a sarokba dobva hevert. De én nem vagyok szerelmes beléd, jött a válasz. Inez nem csinált jelenetet. Sarkon fordult, és elment.

Tegnap látta újra a férfit. Rögtön felismerte. Épp egy hajléktalant fotózott, aki egy padon feküdt, mellette kockás pokrócba csavarva egy tacskó. Megőszült, a borostája is, nem csak a haja. Pár percig nézte őt, amíg a lámpa pirosat mutatott. Majd elfordult és átment a zebrán. Felszállt a négyeshatosra és hazament. Éjjel vele álmodott. Azt mondta neki a férfi, ha elindulsz, veled akarok menni, a méhedben akarok lenni.

Leveszi a falra ragasztott fotót. Hallja, hogy a lánya hazaért. Hát, te mit csinálsz, kérdezi, amikor belép a szobába és megpillantja az anyját. Lefényképeznél, úgy, mint ezen a képen, kérdezi Inez, ha szeretnéd, válaszolja a lánya. A nő leül az ágy szélére, a lánya felrántja a paplant, kisimítja a fehér lepedőt, benyúl a szekrénybe és elővesz egy fehér inget, tessék, bújj bele, mondja az anyjának, a fiókból egy fekete nyakkendőt húz elő, meg van kötve, megáll egymással szemben a két nő, a lány felhajtja az ing galléرját, akkorára tágítja a hurkot, hogy az anyja feje beleférjen, az ing legfelső gombját is begombolja, szorosra húzza a nyakkendőt, kiveszi az anyja hajából a csattot, feküdj le, és az ágyra mutat. A nő a hátára fekszik, a lánya fölé áll, kicsit meginog, ahogy besüllyed a lába alatt az ágyszivacs. Lámpát kapcsol. Szeméhez emeli a fényképezőgépet. Csóválja a fejét. A fotóra néz, majd az anyjára. Nem emlékszel, honnan világították meg az arcod, kérdezi a lány, nem, válaszolja a nő. Várj, hozok egy másik lámpát, és kimegy a szobából, az anyja meg utána szól, hogy a fürdőszobából a sminktükröt vigye oda neki, meg akarja nézni magát. Tessék, a tükör. A nő az arcához emeli a kerek tükröt, belenéz. Hirtelen leteszi. Felül. Megint belenéz a tükörbe. Könnyes lesz a szeme, a kezébe temeti az arcát. Sír, mint egy kisgyerek, vigasztalhatatlanul. Mi történt, anya, kérdezi a lány, de a nő nem válaszol, rázkódik a válla, mi történt, hajtogatja a lány, anya, mi a baj, válaszolj! Inez a kézfejébe törli a szemét, semmi, nem fontos, csak megijedtem, de most már minden rendben, folytassuk, lefekszik az ágyra, és némán az objektívbe néz.

Nem tudott megszólalni, nem tudta elmondani, hogy hiába látja magát minden nap a tükörben, hiába ismeri az arcát, az előbb egy idegen arc nézett vissza rá, egy középkorú, ősz hajú, elgyötört tekintetű nőt látott. Nem tudná elmagyarázni a lányának, mert még magának sem tudja megfogalmazni, hogy számára húsz évvel ezelőtt megállt az idő. A fekete-fehér fotón a fiatal lány és a tükörbe néző nő ugyanaz az ember, ő mégsem érez semmi közöset bennük, és hiába volt gyötrődések sorozata a fiatalsága, mégis pótolhatatlan veszteségként éli meg, hogy ifjúsága már a múlté, és ezen már semmi nem változtat. Hogyan érje utol a lelke a testét, hogyan hozhat be a lélek húsz évet? Hogyan öregedjen húsz évet egy délelőtt alatt?

Kész vagyunk, mondja a lánya, megnézed őket, van egy pár, ami jól sikerült. Az íróasztalhoz ülnek, a lánya felnyitja a laptopot, kiveszi a fényképezőgépből a memóriakártyát. Várják, hogy megjelenjenek a képek. Na, tetszik, kérdezi a lánya, aha, hümmög Inez, és egymás után többször is végigpörgeti a fotókat, van köztük színes és fekete-fehér. Az egyik közelinél megáll, hosszan vizslatja a portrét, egy állat tekintete sejlik fel előtte. Ezen a képen egy farkasra hasonlítasz, mondja a lánya nevetve, és a monitor felé bök.

Inez, mielőtt kimegy a szobából, visszaragasztja a régi képet a falra. Este kiül az ablakpárkányra, felnéz a Holdra és vonyítani kezd.

CLIMB, AKRIL, VÁSZON, 55x45 cm, 2012

KATONA ÁGOTA

KÉZISZÓTÁRAM

Ha a definíciókhoz érek, kisimulnak
a kezemben az izomgörcsök.
Az általánosban marad
hely az egyes számára,
láthatom az egészet felülről,
lapra terítve. Ha a fehérséghez érek,
az egyetlen lehetőségem kézzel írni,
vagy a nyomtatásba kapaszkodni bele.
Lemásolom, amit csak tudok.
Valódi tolvajlás nincs,
a halványodó másolatokon
az éles szem meglátja a hibát,
pedig a nyomtatás hűségesen alkot újra mindent,
nem kételkedik. Legalább kételkedem.
Tépem ki az oldalt, puszta kézzel
mentem a maradványokat
egy érvénytelenné vált
szövegtömbből. Kézzel írok
magamnak kapaszkodót,
szócikkeket egy papírhalom-világhoz.
Az írott betű képtelen felülírni
a nyomtatottat, hiába jegyzetelek a margóra,
írok rá a betűkre. Kézírás
csak kézírást helyesbíthet,
alakváltozatokat hoz létre,
lehet értelmezhetetlen úgy,
ahogy a nyomtatott sosem.
Az éles szem kiszűri, az avatott szem
jóváhagyja az olvashatatlanságot.

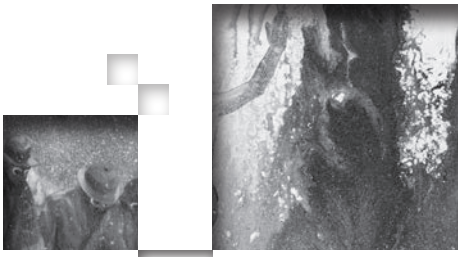

HOVÁ TŰNIK A ZENE

Sokszor kénytelen vagyok rácsodálkozni,
hogyan bukom el a nyelvvel szemben,
buktatom meg a mondatot,
nehogy meggyőzés vagy rend
legyen belőle. A rossz nyelv
akkor tűnik fel leginkább,
amikor a versek javítása közben
Bach prelúdiumait és fúgáit hallgatom,
azokat, amelyek mollban íródtak.
A remekmű és a dadogás kontrasztja
tiszta, hallható, mégsem
tudom kiküszöbölni a saját
dadogásom. Olyan, mintha
egy kovácsoltvas kerítés
díszítőelemét kellene kiegyenesítenem,
hogy elveszítse a funkcióját.
Egy rontott kerítés könnyen teret enged
a betörőknek. Érzésből tudják, merre
van a széf, fel akarják nyitni a koponyákat,
átgázolnak az alvó testeken,
összetörik a Bach-lemezt.
A széfből minden fekete kiszabadul,
de a lemez törmelékeiben reggel
meglátom egy új nyelv lehetőségét.

KÉZÍRÁSBÓL OLVASNI

Az első könyv, amit könyvtárból vettem ki,
a grafológiáról szólt. Tizenegy éves voltam,
kézzel írtam, és megbabonázott a tudat,
hogy az írásból kiolvasható a személyiség.
A könyvet oldalról oldalra kijegyzeteltem,
ekkor jöttem rá, hogy a szögletes betűimet
nem foghatom többé a balkezességre.
Hajlíthatatlan vagyok, tele pszichés
viharral, sugallták a merev betűim.
Ezért írás-ember-kísérletbe kezdtem.
A betűk közötti hézagokat ezentúl nem megtört
vonallal töltöttem ki. Fejtetőre állítottam minden
m és *n* kupoláját, hogy girlandot formázzanak,
a virágfüzérekre emlékeztető duktussal írók
ugyanis kedvesek mások szemében.
A kísérlet eredménye bizonytalan, a kézírásomat
azóta is alig lehet elolvasni. Képeslapot vagy levelet
úgysem kell írnom. A régi lapokat tízévente
veszem elő, fonákjukon elporladt kezek írta üzenet.
Az olyan nevek, mint Ida vagy Emerencia,
kimentek a divatból, az arisztokratikus betűket
gyorsan olvasható, praktikus írás váltotta fel.
A könyv szerint a hurok nélküli *g* betűk
lecsökkent nemi vágyról tanúskodnak.

Esetleg a teljes hiányáról, amit ma frigiditásként,
nem pedig hisztériaként definiálnak. Apácák és aggszüzek
írnak így. A rokonok Párizsból és Bernből üzentek,
az egyikük Kanadából. Távol voltak, biológiai
valójukban viszont nem szűntek meg,
zárda helyett emeletes házakban éltek.
Bármikor visszatérhettek volna,
a mélyre nyúló *g*-ket író nők azonban
írásképük alapján egyedül maradtak.
Ráírok a régi képeslapokra, a *g*-ket töltőtollal
egészítem ki, egyetlen ívvel. Megtanultam
a hullámot, a virágfüzéreket. Kérdés,
feltámadnak-e ettől a nőrokonok, kiköpik-e
a túlvilági folyók vizét, hogy belefeküdjenek
egy halom rózsába, mint a videoklipekben
meztelenül éneklő, dél-amerikai nők,
meghallgatják-e a zenét, amit én szeretek,
elolvassák-e, amit hozzájuk írok.

BESZÉDANYAG

Az írás határa fekete doboz.
A zártság, a keletkezés sötét
káosza megszólaláskellék,
lehetséges rossz. Az írás
az agy nyirkos csendjéből ered,
ahogy a beszéd is a hangképző
szervek üregeiből indul meg,
levegőből áll, a levegő felé tart.

A hangképző szervek nyomát
egymillió éve őrzi a koponyacsont.
Őrzi a feketét bent, a szürkét
és a fehéret.

A pszichózis utáni beszéd
már a pszichózisból beszél,
hatalmára nincs definíció.

Azt a keveset, amim van,
a kemény szájpadot, a nyelvcsúcsot
veszem leltárba. Nincs már sok
anyag bennem, vérkörök, gyűrűporc,
tíz ujj, két tenyér, idegekkel.
Foghegynek koccan a kanál,
v vagy *f* formálódik belőle,
vagy csak felszisszenek, ha fáj.

Várom, hogy a levegő elinduljon
egy kontinensnyi tüdőből, nekidöntsön
az ágynak, és elvegye a nevem.
Letagadja, hogy tüdő, ember,
idegrendszer, értelem, nyelv.

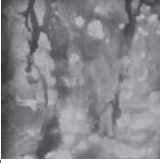

MAROS MÁRK

INKARNÁCIÓ

Egészen, mint a rozsda.
Igazán, mint a szüzek.

A felismerés
kétségbeejtő csempéivel
meggyötört folyosón
három alak halad örökké,
ajándékuk én vagyok.

Cipellek magammal,
mint egy vetélést.

Ujjbegyed rácsaival
temesd el arcom,
csukd rám a szabadságot,
és a sírásód én leszek.

Kórházmagányunk székén
kivérzett bárány.

Az odaadás fekete olajával
megmosakszom,
aztán a hővel, amit adsz
megmelegszem.

Te szórtad szét a szalmát,
de melyikünk az apa?

A hazatérés
szeplőtlen fogantatásában
az istálló felsír,
és a fiú, aki holnapra férfi
kapkodva lélegez.

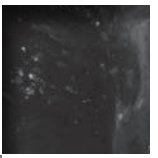

ÖZÖN

Olajfalevéllel
etetem a galambot a parkban,
aztán kettővé sétálom magam,
mígnem esni kezd.

Egy szakállas hajléktalan
szegődik nyomunkba,
kéreget,
de mintha kínálna,

épp ekkor bokáig,
épp ekkor bokáig.

Szövetségünk a szivárványban,
elhagyatottságunk a termőföldben.
Atyái senkinek.

Szurokot izzadok
szálkareményünk deszkalécén,

most már a térdemig,
most már a térdemig.

Öt város közül
kettő elpusztított lett a miénk,
ketten vagyunk,
ketten könnyezünk,
és a bárkán így sincsen helyünk.

Ne félj,

most még csak derékig,
most még csak derékig.

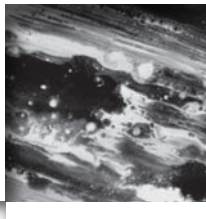

KŐTÁBLA

Engedem ölni,
ezt hívom kegyelemnek.
Telikád szégyenben
ragyog a bűn.

Engedem zokogni,
ezt hívom örömnek.
Egy cinkos isten
anyaölt sír a gödörbe.

TOMÁŠ FORRÓ

DONBASZ

NÁSZUTASLAKOSZTÁLY A HÁBORÚ HOTELBEN

Az anyáknak, akik a gyilkosokat – és azok áldozatait – nevelték, a front mindkét oldalán

…

KIJÓZANODÁS A MOCSKOS HAVON

Ott, a hófehér pusztaságon túl, az elfeledett vidék peremén les rád a sorsod.

Ragaszkodnom kellett volna hozzá, hogy forduljon vissza a taxis. Az első pár kilométer után, amikor észrevettem, hogy nem a jól bevált debalcevói úton megyünk Luhanszk felé. Ennek egyetlen hátránya a lebombázott híd, amelyet süppedő-sáros földutakon, szántókon és istentől elfeledett falucskákon át kell kikerülni. Az előnye, hogy a szétbombázott Debalcevóban van egy icipici határátkelő a Donyecki és a Luhanszki Népköztársaság (LNK) között, ahol a határőröknek általában ahhoz sincs kedvük, hogy előkecmeregjenek a bódéjukból.

De mikor a sofőr morog valamit a romos hídról és a Sznyizsnén át vezető jobb útról, ráhagyom. Végül is nincs mitől félni.

Kelet felé hagyjuk el a várost, a Szavur-Mogila és az orosz határ irányába. Ez az úgynevezett D-szektor, ahol eldőlt 2014 nyarán a háború jövője, és amelyen át elözönlötték a frontvonalat a reguláris orosz hadsereg alakulatai, meghatározva ezzel a konfliktus további alakulását. A Donbasz legelmaradottabb csücskének városkáin át vezet az utunk. Meklaud, az ukrán ügynök szerint ezekről a helyekről származik a hibrid háború hevenyészett alakulatainak zöme, azok a szánalmas zsoldosok, akikkel annak idején megindult Szlovjanszk, Kramatorszk és más városok elfoglalása.

Most már pontosan látom, mit értett Meklaud azon, hogy „csüggesztő vidék". A környék akár egy posztapokaliptikus film színhelye. Düledező lakótelepek, koszlott, porladó-korhadó iskolák és kórházak, elhagyatott, rozsdarágta gyárak. Akadnak az épületek között, amelyek magukon viselik a harcok nyomát, de egyértelműen látszik, hogy nagyrészt a háború előtt is ebben az állapotban voltak már. Jóval a háború előtt. Az utcákon

főleg időseket és részegeket látni; a két csoport nemritkán fedi egymást. A Donyec-medence két legnagyobb városát összekötő főút sűrűn változik sárpocsolyás kátyútengeren úszó kis aszfaltszigetekké. Járda szinte sehol nincs.

Az első két órában alig szólunk egymáshoz a sofőrrel. Mikor megkérdezem, milyen itt az élet, csak kimutat az ablakon. Itt nem élet van. Csak túlélés. A sofőr Oroszországból származik, a felesége ukrán. Menekülniük nincs hova. Van két gyerekük és egy aprócska lakásuk.

Áthaladunk a rongyos, romos Sznyizsnén, a kistérség metropoliszán. Már csaknem az LNK határánál járunk. A városon túl blokkposzt áll. A géppisztolyos katona ránk szól, hogy szálljunk ki a pakkunkkal együtt. A fiatal katonán végkiárusításból származó régi angol uniformis, borotvált, majomszerű arca agresszív. A legénységi hálóban vizsgálják át a csomagomat. A hátizsákomból előkerül a személyes holmim, aztán a rohamkés, a golyóálló mellény és a katonai sisakom.

Nagyon nem tetszik nekik, amit látnak. A Csimpánz indul, hogy felhívja a központot, a kollégája meg rám szól, hogy menjek ki, ott várakozzak. Nem mozdulok.

– Mi van? Indulj!

– Egyedül nem megyek ki.

– Miért ne mennél?

– Félek, hogy meglopsz.

A katona felsóhajt, kijön velem együtt, bezárja mögöttünk az ajtót.

Néhány perccel később megjelenik az őrház ajtajában a Csimpánz, kezében telefon. Egy darabig figyelmesen hallgatja a vonal másik végén beszélőt, és közben engem néz merőn. Befejezi a beszélgetést, aztán abban a pillanatban lekapja a válláról a Kalasnyikovot, és felkiált:

– Ez egy pravoszekes!

Többen indulnak felém, futva, csattan a géppisztoly zárja, ahogy felhúzzák.

Húsz perc telhetett el azóta. Még mindig reggel van, térdelek a mocskos havon, kezem összekulcsolva a tarkómon. Három géppisztoly szegeződik rám. Egyikük sem tudja, mihez kezdjenek velem. A Csimpánz távozik, újra tanácskoznia kell a központtal. A katonák lazítanak, felállhatok én is. Cigarettával kínálom őket, és századszor is elmagyarázom, hogy ki vagyok, hogy nemzetközi egyezményekkel védett semleges státuszom van, és hogy nem tartozom a konfliktus egyik oldalához sem.

Akkor meg mit kerestem a Jobb Szektornál, az ő esküdt ellenségüknél? Ugyanazt, amit most itt náluk. Megfigyelem a helyzetet, katonákkal és civilekkel beszélgetek a front mindkét oldalán, és minderről riportokat írok. A katona nevet: ha nem az ő újságírójuk vagyok, az azt jelenti, hogy

ellenük vagyok. Megnevezek néhány vezető donyecki politikust, akivel az elmúlt napok során interjút készítettem. Ellenőrizhetik. A katona eldobja a csikket, rátapos. Eljön majd értem valaki az egységükből, és ha igazat beszélek, minden rendben lesz.

Miféle egység az? A választól megdermedek. A 2013 végi vérontást a Majdanon az ukrán belügyminisztérium osztagai indították el. Janukovics megbuktatása után az új kormány szélnek eresztette ezeket az osztagokat, és tagjai ellen bírósági eljárások indultak. A vád: civilek elleni erőszak. Itt, a megszállt Donbaszban viszont jól megy a soruk – az oroszpárti ellenállás hőseivé váltak. Amellett, hogy tisztelet övezi őket, a hadsereg és a rendőrség elismeri az autonómiájukat.

– Mi vagyunk a Berkut – jelenti büszkén a katona.

Az őrházból kilép a sofőröm. Előveszi a telefonját, és riadtan rebegi a feleségének, hogy problémák adódtak, késni fog. Ráeszmélek, hogy ez az utolsó lehetőségem: az én telefonomból már egy órája elszállt a Fénix térereje. Ha most nem hívok segítséget, akármelyik pillanatban jöhetnek a berkutos hentesek, és akkor a legnagyobb valószínűséggel olyan kihallgatás vár rám egy pince mélyén, amitől öszecsinálja magát az is, aki csak hall róla. Utána meg egyszerűen eltűnhetek, nyomtalanul.

Óvatosan odaintem a sofőrt. Hívja fel a számot, amelyikről tegnap megrendelték a mai fuvart. Alig emeli a füléhez a telefont, kilép az épületből a Csimpánz. Amint meglát minket, felüvölt:

– Erősítést hívnak!

Kikapom a taxis kezéből a telefont. A Csimpánz két lépésnyire van.

– Segítség! Sznyizsnében vagyunk, a blokkposztnál! Segítség!

A Csimpánz ökle felém lendül, kitépi a kezemből a mobilt, és a földre taszít.

– Ez egy fasiszta disznó! Lőjük agyon itt helyben!

– Ne hülyéskedj, Kátya. Odabentről már hívták a zsarukat, mindjárt itt lesznek. Egy pravoszekes geci miatt akarsz börtönbe kerülni?

A Csimpánz megbök a géppisztolyával, hogy induljak az őrház felé. Kátya, a sötét hajú lány egyfolytában pisztolyt tart rám.

– Tudod te, mit műveltetek a falumban? Emlékszel még, te disznó?! És mond egy falunevet, amit életemben nem hallottam.

A Csimpánz félretolja.

Odabent újra megmotoznak; elkobozzák a telefonomat, a laptopomat és a fényképezőgépemet is. Ujjlenyomatot vesznek, lefényképeznek minden oldalról. Aztán fel kell oldanom a mobilomat, és megmutatni a fotóimat meg a névjegyzékemet. A képek között van néhány évekkel ezelőtti felvétel egy varsói neonáci menetről, amelyről annak idején szintén írtam. Függetlenül attól, hogy kizárólag lengyel zászlók láthatók a fotón, és a dátum sem stimmel, a katonák biztosak benne, hogy ezek a Majdanon készültek. Innentől fogva bármi, amit találnak, vagy amit a védelmemre felhozok, kizárólag ellenem szólhat. Fogtak egy felforgatót!

Aztán Kátya ül le mellém, tollat, papírt ad.

– Nesze. Most szépen átírod ide a kontaktlistádról az összes nevet és telefonszámot. A faszomnak van kedve bogarászni a hülye ábécéteket. Lecsekkolok ám utánad mindent! Egyetlen hiba, és röpül a golyó a fejedbe.

Írok, Kátya pedig vészjósló mosollyal néz. Nem lehet több harmincnál. Arcán a másnaposság jelei, frissítésre szoruló smink és finom bajuszka – az olcsó helyi fogamzásgátlók emléke. Végig nekem szegezi a kiszolgált Makarovot, egy pillanatra sem veszi le az ujját a ravaszról.

– Na mi van, te disznó? Lejött a szitu? Félsz már? Remeg a kezed?

Az ellenállás legkisebb jele nélkül nézek a szemébe.

– Azért remeg a kezem, mert hideg van.

Végre megjönnek a rendőrök, és egy kicsit fellélegezhetek. Úgy tűnik, a DNK fegyveres erőinél uralkodó állandó káosz ezúttal nekem kedvez. A Berkut nem tudott senkit küldeni, a rendőrségtől kértek hát segítséget. Öreg Zsiguli hátsó ülésére pakolnak be; két szótlan, AKSU-47-es rövidített gépkarabélyt szorongató egyenruhás közé préselődve ülök. A Csimpánz egy terepszínű Lada Niván követ.

Gyorsan végiggondolom, mi mindent találnak majd, ha rákényszerítenek, hogy kinyissam a laptopomat, de sejtem, hogy nagyjából mindegy, mert úgyis a gyanújuk bizonyítékaként kezelnek majd mindent. Indulás előtt átvizsgálják az őrházban a pénztárcámat. A háborús riporterek nemzetközi egészségbiztosítási kártyáját pravoszekes tagságinak nézik. A háborús zónába érvényes ukrán sajtóakkreditációt titkosszolgálati igazolványnak.

Utazunk a nagy fehér pusztaságban. A szökési kísérlet egyenlő lenne az öngyilkossággal.

Kora délután van. Pár órája egy koszos, büdös cellában ülök. Aztán egy fiatal rendőr jön értem, és átkísér a parancsnokhoz. Az irodában egy idősödő ezredes vár, meg a Csimpánz. A holmim szét van pakolva az asztalon. További bizonyítékokat találtak felforgató tevékeny-

ségemre – a túlélőcsomagomban van egy iránytű, amit a katona meg az ezredes értetlenül forgatnak a kezükben, míg a Csimpánz fel nem világosítja őket, hogy egy helyzetmeghatározó eszközről van szó. Előkerült belőle egy gyanús kis pakli is; mielőtt kinyitnák, el kell mondanom, mi van benne. Ha jól emlékszem, 150 euró, a vastartalékom arra az esetre, ha ellopnák a pénztárcámat. Tizenöt éve, első utaim egyikén tettem bele a túlélőcsomagba.

Rajtakaptuk! Hazudott! A pakliban csak száz euró volt. Meg egy dollár. Átvertem őket negyvenkilenc euróval és egy dollárral.

A piros elsősegélydoboz következik, benne az elöregedett kötszerek mellett néhány gyógyszer. A Csimpánz szerint ez a NATO-hadseregek harci elsősegélydoboza, látott ilyet a tévében.

– Ezredes úr, elnézést, a harctérre nem szokás piros mentődobozt vinnni, az álcázás miatt.

Úgy tűnik, a parancsnok igazat ad nekem. A katona további bizonyítékokat mutogat: a fájós hátamra való tapaszt (tüdőlövés-elsősegély), hat hónapja lejárt fertőtlenítősprayt apróbb sérülésekre (lőttseb-elsősegély), lázcsillapító tablettát (fájdalomcsillapító lőtt sebhez). Az ezredes láthatóan kétli, hogy diverzáns lennék, de tart a rettegett Berkut tisztjétől.

További órák következnek a cellában, míg egy másik rendőr be nem hívat kihallgatásra egy irodába, ami tele van elkobzott tárgyakkal, és ami még a cellámtól is mocskosabb. A legapróbb részletekig be kell számolnom donyecki tartózkodásomról, meg kell adnom mindenkinek a nevét, akivel találkoztam, le kell írnom a donyecki lakásomat, a lépcsőházi kapubejárat színét beleértve. Végül a laptopom következik, ez a rendőr azonban a blokkposztosokkal ellentétben szemlátomást nem paranoiás. Éppen csak átfutja a fényképeket meg a fájlokat; úgy tűnik, nem zaklatta fel semmi. Odakint valami zűrzavar támad. A nyomozó kiszalad az irodából, rám zárja az ajtót.

Amikor visszajön, remegő kézzel cigarettával kínál. Valami kormánykatonák állnak kint, frontharcosok, és a kiadatásomat követelik. Értsem meg, hogy ők csak egyszerű kisvárosi rendőrök, nem akarnak problémát, nem ártják magukat a politikába. Ők itt lopással meg családon belüli erőszakkal foglalkoznak, ez a dolguk. Nem történt velem itt az őrsön semmi rossz, igaz? Nem történt, mondom, a rendőr megkönnyebbül, de a jegyzőkönyvben azért alá kell írnom, hogy mintaszerűen viselkedett velem az őrsön mindenki.

Várjunk egy kicsit, míg elmegy a Csimpánz, javasolja a kihallgatóm. Az őrs parancsnoka ugyanis attól tart, hogy a berkutos keményfiú nem törődne bele a becses zsákmány elvesztésébe, erősítést hívna a megmentőim ellen, aztán meg itt lövöldöznének egymásra.

Jól van, várjunk. Eltelik fél óra. Aztán csörög a telefon. Mehetünk.

A rendőrségi parkolóba érve összeáll végre a kép. Néhány autó parkol vagy húszméternyire tőlem. Géppisztolyok villannak, ott van Jura, Kaukaz meg kibiztosított Kalasnyikovval ül a berregő

motorú Ladában. Az épület bejáratánál húzódó beton mellvéd mögül halálra rémült rendőrök pislognak ki félszemmel a megmentőimre. Beugrom a kocsiba, felbőg a motor.

Késő délután van. Luhanszkról szó sem lehet. Donyeck felé visznek, a frontvonali blokkposztokhoz. Padlógázzal száguldunk át a településeken. Az országúti blokkposztoknál alig lassítunk, Kaukaz csak kitolja az ablakon a katonakönyvét, és már ott sem vagyunk.

Feszültek mindketten; nincs még nyert ügyünk. Pár órányi előnyt szereztünk csak, mondja Jura. Ha nem tudnak átjuttatni a frontvonalon túlra még ma, akkor könnyen előfordulhat, hogy a Berkut az éjszaka folyamán megpróbál elkapni.

– De hát nem csináltam semmit!

– Az tök mindegy – veti oda idegesen Jura. Senkinek sincs igazán kontrollja a hajdani belügyesek fölött. Jura elmondja, hogy a Berkut még délelőtt ellenőrizte a személyazonosságomat a minisztériumnál, amikor épp a fogdában ültem. A minisztérium igazolta az állításaimat, és utasítást adtak, hogy engedjenek el, még mielőtt nemzetközi botrány lesz belőle. A Berkut-parancsnok azonban azt mondta, hogy egyelőre az övék vagyok, és bontotta a vonalat.

Amikor Jura meghallotta reggel a telefonban a hangomat, halálra rémült. Azonnal riasztotta Kaukazt, és felhívta a frontparancsnokát, aki erősítést meg kocsikat küldött neki. Nem volt idő megvárni, míg a hivatalos szervek intézkednek. Jura már induláskor biztos volt benne, hogy későn érnek Sznyizsnébe, hogy addigra rég szitává lőnek a részeg katonák, vagy épp egy Berkut-pincében műtik a térdemet ütvefúróval.

Alkonyatra érünk a Horlivka közelében álló frontvonali blokkposzthoz. A bódéban ülő katona ingatja a fejét – sötétedés után lezárják a civil korridort, és kezdődik a bombázás. Előfordulhat, hogy nem érek át időben, és a senki földjén rekedek éjszakára, a harc kellős közepén. Most Jura lengeti meg a katonakönyvét. Az őr szó nélkül továbbenged. Búcsúzóul megöleljük egymást Jurával; innen már magamnak kell boldogulnom.

A keskeny, siralmas állapotú úton egy, legfeljebb két kilométert tehettem meg. Az utat szegélyező alacsony fákat alaposan megtépázták a bombák és a lövedékek. A fákon túl aknamezők. Nem tudom, milyen messze van még a civil korridor, de egyre biztosabbnak tűnik, hogy nem érek oda, mielőtt lezárják. Vissza nem mehetek. Az egyetlen lehetőségem, hogy megpróbálom az éjszakát egy úgynevezett nulladik blokkposzton tölteni.

Ezek a hadállások közvetlenül a fronton vannak. Mindkét fél felállított ilyen „nullásokat", gyakran mindössze pár száz méternyire egymástól. Védelmi jelentőségük gyakorlatilag semmi – ha az ellenfél támadna, a nullás legénységének semmi esélye, de hősi haláluk előtt legalább figyelmeztetni tudják a többi egységet a várható támadásra. A nullásokon szolgáló katonákról

sok történetet hallottam; ezt a közeget kizárólag drog és alkohol segítségével lehet kibírni. Ha tőlük akarok menedéket kérni, ki kell dobnom a hátizsákomból mindent, ami felkelthetné a gyanújukat.

Éppen kotorom kifelé a hátizsákból az inkriminált holmit, amikor fény bukkan fel a messzeségben. Roncstelepre érett, lökhárítóit és hűtőrácsát rég elfeledett Zsiguli közelít felém. Mellém érve épp csak egy kicsit lassít; a résnyire nyitott vezetőoldali ajtón egy öregember les ki.

– Bísztro, bísztro!

Menet közben dobom a csomagtartóba a hátizsákomat, és beugrom a hátsó ajtón.

Hárman ülnek a kocsiban, idősebbek mind. Ugyanolyan szánalmasan néznek ki, mint a kocsijuk. Egy szót sem szól senki, holott a külsőm és szemmel látható kimerültségem nyilván felvet néhány kérdést. Feszült légkörben érünk a szeparatisták nullásához. Ebben az időben Horlivka a front legmozgalmasabb pontjai közé tartozik, állandó a bombázás és a harc. Az őrbunkert is megrongálták a robbanások, a blokkposzt agyonrepedezett betontömbjei tele vannak géppuskák ütötte golyónyomokkal. A katonák fegyverüket végig ránk szegezve engednek tovább.

Néhány másodperccel később elérjük a másik, az ukrán zászlós blokkposztot, és fellélegezhetünk. Hálálkodom megmentőimnek a segítségükért, és ügyetlenül pénzt kínálok, amiért elhoztak idáig. A kocsiban csend, semmi reakció. Szégyenkezve teszem el a pénzemet.

Aztán erőm és jólneveltségem utolsó tartalékait összekaparva gyatra mosolyba kényszerítem arcizmaimat.

– Maguk honnan jönnek?

A mellettem ülő idős asszony fordul felém. Foga alig van, arca kifejezéstelen.

– A pokolból, fiacskám. A pokolból jövünk.

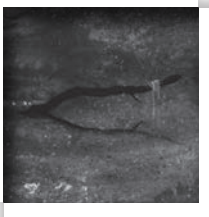

III. RÉSZ
LIZA

AZ ERŐSZAK

2001 októbere, Luhanszk, Ukrajna

Liza élete kezdettől fogva a takaros városszéli lakáshoz kötődött. Itt nőtt fel, itt halt meg az anyja. Ebben a lakásban viselte gondját az apjának, amikor az öntudatlanul hevert a földön, itt takarította fel a hányásait, itt mosta összevizelt alsógatyáit. Itt erőszakolta meg az apja egy hónappal anyja halála után.

Liza éppen csak első szerelmeinek időszakában volt, jogi tanulmányokról álmodozott, és éjjel-nappal dolgozott, hogy eltartsa a kisöccsét. Anyja súlyos betegsége tizenegy éven át tartott – fia születésekor az orvosok csaknem hónapra pontosan megjósolták a halála időpontját. És bár sok ideje volt felkészülni rá, Liza csak azután döbbent rá a családi veszteség egy más, ijesztő következményére, hogy az anyja valóban meghalt: elment az egyetlen ember, aki meg tudta őt védeni az apjától.

Liza anyjának nem voltak illúziói a férjét illetően. Súlyos alkoholista volt, delíriumában nemegyszer látta Csehov „gyémántokkal teli égboltját". Szeretőivel eldicsekedett a feleségének meg a közös ismerőseiknek is. Megtörtént az is, hogy szíve aktuális hölgyét abba az étterembe vitte, ahol Liza meg az anyja dolgoztak. A pezsgőt, amit rendeltek, a feleségével fizettette ki. Egy újévi estélyen pedig a családja jelenlétében ajánlotta fel a hosztessznek, hogy megdugja. Ez volt a boszszú azért, hogy a felesége a súlyos betegség és a temérdek gyógyszer miatt nem állhatott mindig a rendelkezésére az ágyban.

Liza biztos benne, hogy apja, ez a kis faluból származó, ágrólszakadt mérnököcske nem az ő gyönyörű anyjába szeretett bele, hanem a lakásba, amit választottja a szüleitől kapott. A panellakás Luhanszk keleti végében, az orosz határra vezető út közelében van. Liza nagyanyjának bútorával rendezték be. A nagymama Németországból hozta a csodaholmit, a Vörös Hadsereg magas rangú tisztjének feleségeként. Amikor Liza apja először meglátta a lakást és a gyönyörűséges berendezést, állítólag szólni sem bírt.

Liza gyakran elgondolkozik, hogy az anyja miért nem dobta ki részeges férjét a lakásból és az életükből, amíg még lehetett volna. De a nagybeteg inkább eltűrt mindent abban a reményben, hogy halála után a férje gondoskodik majd a gyerekekről. Tévedett. Mikor a temetésről tartottak hazafelé, Liza apja egyszer csak megállt egy ház előtt, és azt mondta:

– Itt lakott az egyik szeretőm. Pont annyi idős volt, mint te most. Tizenhét.

Egy hónapra rá megerőszakolta Lizát. Aki úgy gondolja, hogy már azzal a fiatal lánnyal képzeletbeli vérfertőzést követett el a saját lányának a megerőszakolására készülve, amit nem mert megtenni, csak a felesége halála után.

2001 őszén történt, az éjszaka közepén. A húszéves Liza keményen dolgozik. Aztán hazajön, átnézi az öccse házi feladatait, vacsorát főz, kimossa a család szennyesét. Kézben. Éjfél is van már, mire le tud dőlni az öccse mellé a hálóban a közös ágyukba. Apjuk a kanapén szokta aludni részeg álmát.

Hajnali három körül felkel a kanapéról. Lenyomja a hálószoba kilincsét, és az alvó Lizához lép. A lány arra riad, hogy odalent valaki belenyúl az ujjával, aztán a nyelvével. Nem tért még magához álmából, nem érti, mi történik, de olyan rémisztő az egész, hogy meg sem mer mukkanni. Az apja egyfolytában azt suttogja, hogy emlékszel anyádra? Emlékszel anyádra? Aztán hasra fordítja a lányt, és széthúzza a combjait. Lizában megmaradtak apja szaggatott mozdulatai, a bőrére fröccsenő sperma. Aztán filmszakadás. Biztos benne akkor még, hogy az ő hibája. Túl rövid hálóinget viselt? Védekeznie kellett volna? Kiabálni?

Az az éjszaka megváltoztatta az életét. Rádöbben, hogy nagyon gyorsan találnia kell valakit, aki meg tudja védeni. A fiú, akivel épp jár, retteg Liza apjától, így a lány szakít vele, és a védelmet egy nős kollégájánál keresi. Néhány évvel később pedig férjhez megy valaki máshoz. Egy alkoholistához. A biztonságát keresi, de nem tud kitörni az ördögi körből: megismétli az anyja hibáit.

Liza akkoriban még tipikus donbaszi lány: kizárólag oroszul beszél, és sosem gondolkozik azon, hogy kicsoda is ő tulajdonképpen. Amikor egyszer útlevelet intézett, elakadt a „Nemzetisége" rubrikánál. Mit írjon oda? Orosz? Ukrán? Anyai nagyanyja Oroszországban született, nagyapja Luhanszk mellett. Az anyja Üzbegisztánban. Végül minden meggyőződés nélkül bekörmöli, hogy „ukrán".

Traumákkal súlyosbított gyermek- és kamaszkora nem egyedi tapasztalat; bőven látott ilyesmit az ismerős családoknál is. Liza jó úton járt ahhoz, hogy hasonlóan élje le az életét, mint a Donyec-medence társadalmi alagsorába, a visszaeső bűnözők, bányászok és munkások osztályához tartozó sok nő. Az apjáé helyett most a férje hányását takarítja, előle dugdossa a gyerekek tanulmányaira félretett pénzt, a barátnői elől pedig a férj ütlegeinek liláskék nyomait. Elrendelt sorsa szerint abban a lakásban élte volna le az életét, ahova született, fuldokolva a reménytelenségben, és bízva abban, hogy a fiainak majd jobb élete lesz. A fiainak, akikből – eleve elrendelve – ugyanolyan embereket nevel majd, mint az apja meg a férje.

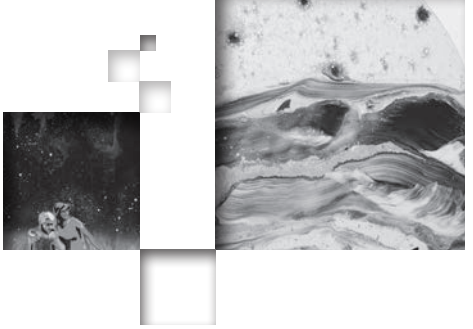

De jött a háború. Egy júliusi napon vakítja el, a nappalijuk ablakán át. Apja ekkor már valamelyik szeretőjénél lakik, a gyerekek a szobájukban játszanak. Fegyveresek két üteg Grad rakétavetőt állítanak fel a házuk mellett, és a civil zónából lőni kezdik az ukrán állásokat. Abban a pillanatban, amikor Liza meglátja a függöny mögül a nyolcvan darab rakéta vakító villanását, másodszor is gyökeresen megváltozik az élete.

Imádta a lakását, minden bánat és megaláztatás ellenére is, ami itt érte. Ebben a lakásban töltötte életének mind a harminchárom évét, ebbe ölte bele minden pénzét, amit sikerült a férje elől megmentenie. Anyai-nagyanyai öröksége egy volt a nagyon kevés dolog közül, amire az életét alapozhatta. Létbiztonságot jelentett. 2014. július 7-én azonban, nem sokra rá, hogy élőben nézte végig a szakadár tüzérség produkcióját, sebtében összepakolnak némi élelmet és tisztálkodószert, a spórolt pénzüket, bedobják a szatyorba a strandpapucsot meg a fürdőruhát, beültetik a gyerekeket a kocsiba, és elindulnak az Azovi-tenger felé. Néhány hétre. Szünidőzni. Ott majd kivárják, míg elülnek a harcok, aztán visszatérnek a lakásukba, vissza a házba, ahol olyan kedvesek, barátságosak a szomszédok is. Visszajönnek, és az élet megy tovább.

Lizában fel sem merült, hogy éppen örökre hagyja ott a lakását meg a régi életét, hogy nemsokára elveszíti a férjét, a munkáját és tulajdonképpen mindent. A gyerekein kívül. Ha felmerült volna, akkor biztos valami mást vitt volna magával a lakásból. Például meleg ruhát.

De hát nem tudhatta. Mint ahogy azt sem, hogy amikor a nyár után eljön az ősz, aztán meg beütnek a sztyeppei fagyok, ők még mindig valahol máshol lesznek.

Szülővárosáról őrzött utolsó benyomásai közé tartozik az irrealitás nyomasztó érzése és a néptelen utcák látványa. Az utóbbi hetekben folyamatos volt a lövöldözés meg a bombázás, így Liza alig tette ki a lábát a lakásból, és most alig ismer rá az imádott városra. A kocsiból azt látják, hogy a központ egyik főutcáján gumiabroncsok hevernek szanaszét, és kinőtt a földből egy homokzsákokkal körberakott blokkposzt is. Körülötte géppisztolyos, nyakig sáros fegyveresek és méregdrága, ám gyászos állapotú dzsipek, amelyektől nyilván jogos tulajdonosaikat fosztották meg. Rendszámtábla egyiken sincs. És ettől ijed meg Liza a legjobban. A táblák hiánya káoszt jelent, a jogbiztonság megszűnését.

A fegyveresek egy kirabolt üzlet árukészletét hurcolják a dzsipekbe. Liza a kocsi ablakán át nézi, amint az egyik, óriási üveg mézet cipelő katona egyszer csak megáll, belekotor a mézbe, aztán élvezettel lenyalogatja a kezét. A legutolsó emléke az akkori Luhanszkról. Plusz a felismerés, hogy ezek az emberek lettek itt most az urak. És hogy ez szeretett városa végét jelenti.

Néhány óra az út le délre, a tengerpartra. Tizenhárom blokkposzton haladnak át közben, erre még most is pontosan emlékszik. Mindenütt ugyanazt kérdezik tőlük: miért akarnak elmenni innen (csak néhány napra megyünk), hova mennek (szünidőzni), mit visznek magukkal (személyes holmit). Donyecket csak megkerülni tudják – a város ekkor már el van zárva a világtól –, majd megérkeznek az első olyan blokkposzthoz, amelyen ukrán zászló leng. De Liza még mindig nem érti a helyzetet. Alig pár perccel azután, hogy elhagyják a blokkposzt utáni első falut a nyílt sztyeppében, rendőrautó ered a nyomukba. Liza kapkodva dugdossa a pénzt a gyerekek pelenkájába, alsónadrágjába, és próbálja megjegyeztetni velük, hova kell telefonálniuk, ha őt meg az apjukat letartóztatnák. És várja, mikor lőnek utánuk.

A rendőrök megállítják a kocsijukat. Bírságot szabnak ki, mert a megengedettnél gyorsabban haladtak a faluban. Mikor meglátják Liza könnyeit és megérzik a zaklatottságát, az egyikük rámosolyog.

– Nyugodjon meg, asszonyom. Ez itt már Ukrajna. Biztonságban vannak. Nálunk nem esik bántódásuk.

Szalutálnak, és anélkül távoznak, hogy egyetlen kopejka büntetést is bevasalnának rajtuk. Liza zokogásban tör ki.

MENEKÜLÉSEK, VISSZATÉRÉSEK

A menekülőket Ukrajnában új élet várja – régi gondokkal.
És a remény, hogy sikerült elmenekülniük a háború poklából.

2014 júliusa, Luhanszk, Kelet-Ukrajna

Jekatyerina Mihajlovna a háború előtt egy luhanszki gyermekotthon igazgatója volt. Az intézményben hetven, különféle fogyatékossággal élő gyermeket gondoznak. A kis páciensek általában alkoholista vagy drogos anyák gyermekei, vagy diszfunkcionális családokból emelték ki őket, esetleg senkinek sem kellve az utcára kerültek.

Jekatyerina, a személyzet és a gyerekek nem győztek időben elmenekülni Luhanszkból. 2014. július 26-án nem járnak már a vonatok, és a városból kivezető valamennyi út blokkposztokkal van lezárva. A gyermekotthon ráadásul a luhanszki reptér elleni támadás lővonalában van – ez is az ukrán háború egyik jelentős, mára méltatlanul elfeledett hadszíntere volt. A donyeckihez hasonlóan a luhanszki repteret is fél éven át védték az ukrán ejtőernyős alakulatok, egészen addig, amíg le nem dózerolták az egészet a reguláris orosz hadsereg tankjai. A harcok legtragikusabb momentumai közé tartozik az ukrán légierő IL-76-os szállítógépének lelövése. 2014. június 14-én a szeparatista egységek előbb nehézgépfegyverekkel, majd Igla típusú, vállról indítható légvédelmi rakétákkal lövik a gépet a repülőtér közelében. A repülő zuhanását senki sem élte túl a kilenctagú személyzetből és a fedélzeten tartózkodó negyven ukrán ejtőernyősből.

A reptéri harcok során a rettegés volt az úr a gyermekotthonban. Körös-körül hullanak a bombák, a körülzárt városban nincs víz és villany. A súlyosan beteg kisgyerekeknek az udvaron rakott tűzön főznek. A legnehezebb időszakban mindannyian leköltöznek a pincébe, gyerekestül, gondozóstul.

A szeparatista kormányzat júliusban rendeli el a gyermekotthon evakuálását. Autóbuszokat küldenek értük, de hogy hova mennek, azt Jekatyerina Mihajlovna csak az orosz határátkelőn tudja meg. Hetven kiskorú ukrán állampolgárt akarnak a kormány beleegyezése és minden irat nélkül átvinni egy másik ország területére. Hogy miért, nem nehéz kitalálni, hiszen dandárjában van az információs háború, teljes fordulatszámon pörögnek az orosz titkosszolgálatok propagandakampányai. És hát maradhat szem szárazon a sok nagybeteg kisgyermek láttán, akiket Oroszország anyácska a kijevi fasiszták karmai közül kimentve most széles keblére ölel?

A buszokat meg a gyerekotthon holmiját szállító furgont a határon egy oroszbarát harci egység várja, élén a Luhanszki Népköztársaság iskolaügyi minisztere a népjóléti tárcát vezető kollégája kíséretében. Kiderül, hogy az új élethez az új hazában egyetlen dolog hiányzik mindössze: Jekatyerina Mihajlovna írásos beleegyezése. Jekatyerina felhívja a rosztovi ukrán konzult, tanácskozik a gondozókkal, majd a saját lelkiismeretével is. Kilenc óra elteltével közli a döntését: hazája törvényeinek megfelelően beleegyezik a gyermekotthon evakulásába – Ukrajnába.

Az egyik katonatiszt odalép Jekatyerinához, és a fejéhez nyomja a pisztolyát. Hogy nem akarja-e esetleg még egyszer átgondolni. Jekatyerina Mihajlovna nemet int, és behunyja a szemét.

Mikor kinyitja, a távozó férfiak hátát látja. Viszik magukkal a buszsofőröket is, sorsára hagyva a hetven, egyre nyugtalanabb Down-szindrómás vagy más fejlődési rendellenességgel született kisgyereket meg a védtelen nőket a háborús zóna kellős közepén. Jekatyerina újra összehívja a gondozónőket, aztán kiválaszt közülük kettőt, akik legalább személyautót tudnak vezetni, és beülteti őket a buszok volánja mögé; ő maga a pelenkát, mozgássegítő eszközöket és az utolsó szál kolbászokat rejtő furgon slusszkulcsát fordítja el.

És elindulnak a rémes állapotú, szinte járhatatlan utakon, az égő Donbaszon át vissza a hazájukba. A háttérzajt mindvégig biztosítják a nehéztüzérségi fegyverek. Nyílt terepen haladnak, kétoldalt szántóföld, amikor egyszer csak rakéták villannak, lövedékek hasítják végig a levegőt. Akkor lélegeznek csak fel, mikor rákanyarodnak a harkovi főútra – jó messze a vidéktől, amelyet eddig az otthonuknak neveztek.

Amikor Jekatyerina Mihajlovna ezt az évekkel ezelőtti történetet meséli, továbbra is azt állítja, hogy ha akart volna, sem cselekedhetett volna másképp. Miféle bátorságról meg csodálatról beszélek? Dehogy volt személyes indítéka – gondozottjaiért büntetőjogi felelősséggel tartozott, csupán annyit tett, hogy követte az eljárásrendet. Vagyis a hivatali előírásokért kockáztatta az életét? Jekatyerina nem felel. Valahányszor el akarja leplezni az érzelmeit, ösztönösen megsimogatja egy épp arra szaladgáló gyerek fejét.

Jekatyerina magyarázatát természetesen nem hitte el senki. A hetven gyermek megmentéséért az ukrán elnök Olga hercegnő érdemrendet adományozott neki. Ezt a kitüntetést a kivételesen hősies tetteket elkövető nők kapják.

Mészáros Tünde fordítása

I HOPE THERE IS WATER, AKRIL, VÁSZON, 25x23 cm, 2012

FRIED ISTVÁN

„MEGMENTÉ NEMZETISÉGÜNKET A VÉGSÜLLYEDÉSTŐL"[1]

KEMÉNY ZSIGMOND KAZINCZY FERENCRŐL ÉS „ISKOLÁJÁRÓL"

Kazinczy Ferenc munkálkodásának, nyelvmozgalmának jelentőségét értékeli, méltatja, elemzi, fény- és árnyoldalait mutatja be Kemény Zsigmond az 1850-es esztendőkben. Kerek negyed század telt el Kazinczy halála óta, eléggé jelentékeny idő ahhoz, hogy „történeti távlatból" lehessen végiggondolni Kazinczyék tevékenykedésének szerepét, nem pusztán a magyar irodalom felgyorsuló alakulástörténetében. Így a klasszicizmusra, klasszikára reflektáló romantikus-romantizáló periódus tanulságait levonva lehetett mérlegre tenni. Nem utolsósorban a nyelvmozgalom (hogy ragaszkodjam Kemény kifejezéséhez) politikaivá változását, a reformkor és a forradalom nemzeti/nemzetiségi összecsapásainak nyelvi vonatkozásait nem múló időszerűsége okán volt szükséges újra meg újra értelmezni, különös tekintettel 1848/1849 eseménytörténetére; önbírálatot sem mellőző vitatémává tételének szándékával. Kazinczy műveinek egy részét az 1830-as esztendőktől kezdve Bajza József és Toldy Ferenc tették közzé, míg más műveit új kiadás hiányában sokan, akik a Kemény kezdeményezte önértelmezések vitájára készen álltak, kénytelenek voltak vagy mellőzni, vagy a nehezebben beszerezhető első kiadásokból idézni. Előrevetítve kijelenthető, Kemény Zsigmond főleg a „nyelvmozgalom" Kazinczyjáról nyilatkozott, de tanulmányaiba kevéssé rejtetten megidézi a költőt, nem váratlanul, hanem Wesselényi Miklós és Széchenyi István[2] portréját fölrajzolva. Feltehetőleg annak tudatában, hogy Kazinczy Wesselényi Miklóssal, az apával és fiával egyként kapcsolatban állt, Széchenyivel levelezett, Széchenyi egy levelének tanúsága szerint kölcsönös nagyrabecsülés jellemzi viszonyukat, ezt csupán Kazinczy halálát követőleg Döbrentei Gábor intrikálása[3] halványítja el. Erről azonban Kemény nem tudhatott, mint ahogy arról sem, miszerint Kazinczy episztolát írt Széchenyihez (melyet 1828-ban bizonyára csak elkezdett, 1831-ben tovább dolgozott rajta, talán újjáfogalmazta, de nem

1 Kemény Zsigmond, *Élet és irodalom: Tanulmányok*, szerk., bev., jegyz. Tóth Gyula, Budapest, Szépirodalmi, 1977, 150.

2 Uő, *A két Wesselényi, Széchenyi István* = Uő, *Sorsok és vonzások: Portrék*, szerk., utószó, jegyz. Tóth Gyula. Budapest, Szépirodalmi, 1970, 39–40., 167.

3 Bicskei Éva, *Viszonyok intézményesülése,* Irodalomtörténet, 7, 2016, 1, 39. (43. sz. lábjegyzet).

fejezte be),[4] minthogy az sokáig kéziratban maradt. Kazinczy itt, ebben a versben jórészt hasonló tónusban gondolkodik el a maga és a fokozatosan pályájára készülő Széchenyi Istvánról, mint majd Kemény teszi, mintegy elődd-utód viszonyt körvonalazva mind az újítás, mind az „újítások" befogadása-elutasítása tekintetében.

Kemény Zsigmond annak a kérdésnek taglalására vállalkozott ugyanis, hogy mi előzte meg a reformkor, közelebbről Széchenyi István törekvéseit, azaz hol lelhetők annak hazai, belső forrásvidékei, miből származtathatók az (immár politikai síkra terelt, terelődött) gondolatok, amelyek közvetve és közvetlenül, akarva és akaratlanul 1848 eseményeibe torkolltak. Nem csak úgy odavetve, még kevésbé ötletszerűen nevezi meg Kazinczy(ék) nyelvmozgalmát elődként, ugyanakkor politikai elemzőként, hírlapíróként szóhoz engedi juttatni az írót (is), aki nem pusztán a nyelvmozgalmat, hanem az ízlés- és stílusújító igyekezetet szintén föltárja, mikor Kazinczy(ék), Kazinczy „iskolája" jellemzését fejti ki. A Kazinczy-kutatás jórészt elsiklott Kemény Zsigmond meglehetősen következetesen és több formában kibontott nézetei mellett, minthogy a filológiai feltárás hangsúlyai máshová vetődtek, de talán azért is, mert a legutóbbi időkig csupán Szegedy-Maszák Mihály kísérelte meg, igaz, ő némi félreolvasással, besorolni a Németh Lászlóval „tetőző" eszmerendszerbe a nyelvmozgalom értelmezését, a Kemény által árnyoldalnak nevezett következmény egyoldalú kiemelésével (elhallgatván annak Kemény által hozzáfűzött, mérséklő mondatait).[5]

Kemény Zsigmond idevágó fejtegetéseinek nem utolsósorban az adja a jelentőségét, hogy a nyelvmozgalom egy szélesebb, hatásában erőteljesebb politikai nyelv- és irodalomtörténetnek szerves részeként sorolódik be a magyar eszmetörténetbe, sőt némi általánosító utalással nem csak oda.

4 Kazinczy Ferenc, *Költemények. II. k. Jegyzetek*, s. a. r. Debreczeni Attila, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010, 873–875. Kétségkívül 1828-ban vetette papírra az episztola első változatát, amelyen 1831-ben tovább dolgozott. Azok közé tartozom, akik 1831-re tették a ránk maradt töredékes vers (mert töredék, tehát korántsem véglegesnek szánt) szövegét. Nem annyira filológiai tények alapján gondoltam, gondolom ezt, hanem az episztolában foglaltakat szem előtt tartva, az episztolában célzás olvasható a lovakról írt Széchenyi-műre, az angol szokások, életvitel magyar meghonosítására. „És ültetnének téged is szamárra, / És tiltatnának el csak téged is…" talán Széchenyi tevékenykedésének várható fogadtatására vonatkoztatható. „Konkrétan" csak a lófuttatás neveztetik meg Széchenyi kezdeményei közül, viszont azáltal, hogy Kazinczy a maga újításait-nyelvi ajánlatait párhuzamban látja Széchenyi tetteivel, talán az akadémiai munkálatokat is az episztola körében vonhatja. Minthogy nem tudható, milyen céllal készült az 1828-as és 1831-es „tisztázat", egymáshoz való viszonyuk problematikus, azt sem tudjuk, miért maradt kéziratban az 1828-as változat, miért kellett 1831-ben a befejezés szándékával hozzányúlni, szintén egyelőre megfejtetlen.

5 Szegedy-Maszák Mihály, *Kemény Zsigmond*, Pozsony, Kalligram, 2007, 283.

Eszerint nem egyedi magyar jelenség az, ami a XIX. század első évtizedeiben a magyar nyelvvel/irodalommal (és körülötte) történt, hanem általánosítható, a nyelvmozgalmakra általában érvényes.[6] Ide két megjegyzés fűzhető: 1.) A nemzeti ébredésnek[7] elgondolt periódus (a XVIII. század végétől szinte az 1848-as forradalmakig) a kelet-közép-európai régióban stílus- és eszmetörténetileg, de közvetlenül politikatörténetileg is több alkorszakra, fázisra bontható. Az első mindenképpen az ún. kulturális fázis, melybe az említett nyelvmozgalmi, intézményalapítási, anyanyelvi színházi stb. törekvéseket emlegeti a kutatás, a középpontban az egész országot, nyelvterületet átfogó irodalmi nyelv megteremtésével.[8] A kutatás megjelölte időpontok között néhány évtizednyi eltérés lehetséges, az intézményszervezések jellegét tekintve ugyancsak beszélhetünk különbségekről. Mindezek lehetővé teszik, hogy a „nyelvmozgalmak" tipológiáját[9] elvégezzük, mint ahogy a kutatás ezen eredménnyel munkálkodott. 2.) Ennek függvényében vagy hátterében elsősorban a történettudomány részéről vetődött föl a „nemzeti elitek" problémája, nevezetesen az, hogy a kulturális fázisban mely osztályok, rétegek, csoportok reprezentánsai állnak az ekkor még kulturális mozgalmak élére (magyar és cseh vonatkozásban arisztokratákat, szerb viszonylatban kereskedő-polgárokat, a szlovákoknál súllyal evangélikus lelkészeket lelünk az intézménylétesítők között). Kemény Zsigmond a nyelvmozgalomra összpontosít, különös tekintettel arra, hogy a magyar akadémiai mozgalmak (Bessenyei György, majd Révai Miklós intenciójára, utóbb Széchenyi István javaslatára) a magyar nyelvszépítés, nyelvtani/helyesírási szabályozás, irodalmi-nyelvi törekvés érdekében gondolnak egy olyan központi intézményre, amely a szűkebb, regionális (nyelvi és egyéb) érdekeken felülemelkedve teszi „versenyképessé", általánosan elfogadottá ama *Schriftsprach*ét, mely majd alkalmassá lesz a korszerű ismeretek közvetítésére. Emellett, ezzel együtt az önazonosság alapvető feltételeként jelent meg (nem pusztán a nyelv széles körű bevezetése és használata, hanem) az ízlés- és a stíluskérdés „csiszoltság" felőli fejlesztése,[10] amely összefüggött a kulturált

6 E kérdésről vö. John Hutchinson, *Kulturális nacionalizmus = Tudomány és művészet a magyar nemzet szolgálatában: Szöveggyűjtemény*, szerk. Czieger András, Varga Bálint, Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2017, 20–42. Miroslav Hroch több nyelven megjelent tanulmányát (*Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas*, 1968, angolul New York, 2000) beállítja szerzője történetírói pályájára Stefan Troebst, *Miroslav Hroch als Nordeuropa, Ostmitteleuropa und Europahistoriker* = Miroslav Hroch, *Ethnonationalismus – Eine ostmitteleopäische Erfindung?* Leipzig, Universitätsverlag, 2004, 5–11.

7 Általános használata a szláv (cseh, szlovák, szlovén stb.) irodalomtörténet-írásban: obrození, preporod stb. Az idegen nyelvű szakirodalomban a renaissance (újjászületés értelmében) a revival is használatos.

8 A 6. sz. jegyzetben *i.m.*, vö. még Niederhauser Emil, I*rodalom és művészet a kelet-európai népek nemzeti megújulása mozgalmaiban a XIX. század első felében: A nemzeti kultúra szerepe a nemzetek létrejöttében* = Uő, *Nemzet és kisebbség: Válogatott tanulmányok,* Budapest, Lucidus, 2001, 149–170., 249–253.

9 Richard Pražák, *Typologische Charakteristik der tschechischen und slowakischen neologischen Bewegung, im Vergleich zu der Entwicklung bei den Magyaren und Rumänen*, Letopis Instytuta za serbski ludosput, Rjad Bč 31/1, Budyšin, 1984, 93–103.; Uő, *Die Typologie der neologischen Bewegungen Mittel- und Südosteuropas = Szomszédaink között Kelet-Európában: Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára*, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1993, 157–159.

10 Bodrogi Ferenc Máté, *Kazinczy arca és a csiszoltság nyelve: Egy reprezentáció diszkurzív háttere,* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012.

mentalitás kialakításával, egy általánosabb értelemben vett európaizálással, az irodalmi nyelvnek a társadalmi/társasági élet nyelveként népszerűsítésével, valamint a többi művészetet is bevonva, az „általános műveltség" szerkezetének gyökeres átalakításával.

S ha Kemény Zsigmond másfelől, az 1850-es évek elején is még népszerűtlen önkritikai attitűd logikájával közelíti meg a nemzeti mozgalom első fázisának eredményeit, ismételek: fény- és árnyoldalait, az aligha vitatható, hogy a nyelvmozgalmat nem merőben a kulturális cselekvésekben részt vevők szándékai kimutatásával világítja át, hanem a visszatekintés, az emlékezés-felidézés többet és másképpen tudásával. Még ott is, ahol az „eredeti" szövegeket nem oda irányozta szerzőjük, hol célba érésüket Kemény demonstrálja. Általában elmondható: a nyelvmozgalom a nemzeti mozgalmak első fázisában mindenekelőtt azokat a körülményeket kísérelte meg módosítani, egyben azt a szókincset elfogadtatni, amelyek szükségesek voltak a beszélt és az írott nyelv korszerűsítéséhez, egy új, dinamikusabb terminológia létesítéséhez. Ugyanakkor Kemény már erre az első fázisra vonatkoztatja, hogy az újítás, a változtatás, vagy ahogy az előbb megkockáztattam, a *dinamizálás* nem maradhatott meg a grammatika vagy a „szépérzék", a szókincs-fejlesztés és a műfaj-átvétel keretei között, hanem válasz volt a külső (nyelvi, kulturális és egyéb események) „provokációjára", ezzel összefüggésben az ennek hatására ezzel vitázó belső igények „kihívására". Egy 1856-os újságcikkében[11] félreérthetetlenné teszi Kemény, miszerint a „nyelvmozgalom" messze túllépett kezdeményezői szándékán, s ha a későbbi események ismeretében spontaneitásról nemigen lehet szólani, de részükről a mozgalom további fázisába lépésről sem. „A nyelvmozgalom […] szoros kapcsolatban állott – nem az újítók tervénél vagy meggyőződésüknél, de a dolgok logikájánál és az események okszerűségénél fogva – a politikai reformokkal." Ám az „újítók" mégsem kiszolgáltatottjai a végzetszerűen(?) előrehaladó történéseknek, hiszen – mondom a magam szavaival – az újítók vitái, küzdelmei a radikális (nyelvi, irodalmi, művészeti) újítások ellenzőivel, Kazinczy igyekezete, nézetei a kritika jogainak elfogadtatásáért könnyen átcsaphattak egy más „részrendszerbe", „mindössze" terminológiai módosításokat kellett eszközölni. Kemény Zsigmond szavaival: „És természetes vala, hogy amidőn erélyes és szigorú logikája által legyőzte a purizmus ellenségeit, vizsgálódó szellemet, boncolgató eszmeélt és harctüzet támasztott a szellemi munkásságuk többi körében…"[12] Majd összekapcsolva a két fázis legfontosabbnak gondolt szereplőjét: „S ha úttörői valának Széchenyinek, azokat ama szegény és nyomorral küzdő férfiakban kell keresni, kik hitték, hogy a magyar nyelv nem „volt", hanem „lesz", kik lemondva az élvezet örömeit, az eszmék örömeit keresték, és teremtettek irodalmat közönség nélkül, harcoltak a neologismusért…"[13]

11 Kemény Zsigmond, *Eszmék és jámbor óhajtások: Válogatott publicisztika*, szöveggond., jegyz. Filep Borbála Anna, Filep Tamás Gusztáv, előszó Filep Tamás Gusztáv, Kolozsvár, Kriterion, 2019, 144.

12 *Uo*, 145.

13 A 2. sz. jegyzetben *i. m.*, 217.

S bár itt Kemény nem tünteti föl Kazinczy nevét, gondolatmenete megfelel a Kazinczyról kialakult emlékezetnek, amelyet Erdélyi János és Petőfi útirajzai, Petőfi széphalmi verse megerősítettek. Ugyanakkor fölmerülhet az is, hogy a Jókaival rendszeresen szembeállított Kemény lényegében az *Eppur si muove – És mégis mozog a föld* című regény gondolatkörével azonos helyzetet vázol föl, a magyar írói áldozat – közömbös környezet – a jövőt előlegező cselekvés tematikai körében.[14] Ezúttal azonban kevéssé vitatható, hogy (nem pusztán az említett neologizmus miatt) Kazinczy alakjáról van szó. A Széchenyi Istvánról szerzett dolgozat más helyén bukkanunk rá Kazinczy epigrammájára, amely „igazán illik" Széchenyire.[15] Az 1815-ben készült, 1824-ben az *Aspásia* almanachban megjelent *A Nyelvrontók* a „nyelvújítási" küzdelmek hevességét jelzi, egyben a neves építész, Palladio példájával él a művészet és a „szolgai tompa szokás" vitájában. Palladio művészettörténetivé lett személyisége az újért lelkesülők-építők drámáját viszi színre; ahhoz, hogy építsen, az avultat le kell rombolni, még akkor is, ha „vad kora, jó ideig" csak „rontót" látott benne.[16] Az 1824-es megjelenés alig néhány évvel előzi meg Széchenyi föllépését, majd reformmunkálatai kezdetét, eképpen az elődd-utód följebb említett kapcsolatnak támogató érve lehet. S hogy nyelv, irodalom, gazdaság, politika összelátható, Kemény az amúgy is Széchenyi-közelben láttatott Kazinczy epigrammájának emlegetésével igazolja, az irodalom felől tekintett Széchenyi beléphet a Kazinczy kezdeményezte sorba. Ennél határozottabban, immár erősítő példa nélkül is megjegyzi Kemény, hogy a nyelvgyarapításnak, nyelvreformnak, Kazinczy által történő szorgalmazásának időszaka után a gyökeres politikai reformnak kellett, mint hajnalra napderűnek következnie.[17] Kemény nem hagy kétséget a korszakváltás természetét illetőleg, de a két korszak jellegét is világosan festi föl, a „kellett" az el-/megkerülhetetlenséget sugallja.

Ilyenmódon – a későbbiekben kitérek erre – Kazinczy(ék) nyelvmozgalmának előkészítő szerepe túlmutat önmagán, de az író Kemény azt sem tagadja, mennyit nyert a nyelv és az irodalom is Kazinczy(ék) nyelvmozgalmával. Már idézett hírlapi cikkében[18] Kazinczy(ék) iskolájának érdemei között említi a kellem és a választékosság bevezetését, „a formáknak […] ügyes kezelését". Utóbb kijelenti, hogy az újítás akarata köti össze a nyelv és a politika reformereit, mely újítások természete, hogy ami bennük

14 A regény főhősét már a kortársak azonosították Kisfaludy Károllyal, jóllehet a regény bevezetésében Jókai Kazinczyt és Katona Józsefet egy mondatban emlegeti Kisfaludyval.

15 *Uo*, 167.

16 Kazinczy Ferenc, *Költemények I.: Szövegek*, s. a. r. Debreczeni Attila, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010, 342.

17 Az 1. sz. jegyzetben *i. m.*, 127.

18 A 11. sz. jegyzetben *i. m.*, 138.

közös, magasabb, általánosabb szinten is megfogalmazódik, majd hatóerővé, legalábbis eszmei-gyakorlati viták forrásává válik. Érdemes ebből a nézőpontból egy terjedelmesebb okfejtésbe beletekintenünk, mely feltehetőleg nem úgy értelmezendő, mint egy elképzelt vagy megvalósult történeti átalakulás egymásból következő alsóbb és felsőbb foka, hanem olyanként lehet értelmezni, mint amely a vélt alsó fokon már tartalmazza a későbbiek lehetőségét, a későbbiek pedig nem fedik el teljesen közvetlen forrásaikat.

„Mindenütt, ha nagy forradalom indíttatik el a nyelv ellen, az a társadalomnak az új eszmék és új szükségek iránti fogékonyságát jelöli ki. Mindenütt, hol a neologizmus győz, az új szavak, szókötések és nyelvszabályok által annyi eszme oltatik a társadalomba – a harc közt pedig, mely a nyelvújításért folyt, annyi gyarapodást nyert a közszellem, annyi erélyt és éberséget az ítészet, annyi vizsgálódási hajlamot az irodalom, hogy nem sok idő múlva az egész társadalom fogalmai, kívánatai és világnézetei gyökeres reform felé sietnek, és viszont kevés évek múlva a társadalom átalakulását mellőzhetetlenül előidézi. Ily szoros összefüggésben van a nyelv reformja az irodalom reformjával, a társadalom reformja az államéval."[19]

Ma sem teljesen elnyugodott vitában foglal állást Kemény Zsigmond. Értelmezvén egy negyedszázad (magyar) történelmét, igyekszik kijelölni a „gyökeres átalakulás" csomópontjait, s egy nyelv – irodalom – társadalom – állam sort vázol föl olyaténképpen, hogy részint szemantikai területre kormányoz, részint az ezzel kölcsönhatásban lévő társadalmi mozgásokéra. Nem marad abban a filológiai pozícióban, hogy a nyelvújításnak nevezett mozgalom során mely szóújítás volt indokolt, melyik nem, sem azt nem veti föl, hogy a nyelvmozgalom elkerülhető fázisa-epizódja volt-e a nemzeti művelődéstörténetnek, hanem rámutat a politikatörténéseket magában rejtő nyelvmozgalom fogalmi reformjaira, mint amelyek az irodalomban és az ítészek révén új korszakot vezetnek be; az ítészet azonban nem szorul be a merőben irodalmi folyamatokba, hanem kiárad, s a művészeteken túli területeken is érezteti hatását. Ugyanakkor a változásigény áthatja a társadalmat, amely egy-két évtizede (tegyük hozzá a magyar és nemcsak a magyar tanulságot) viszonylag kevés megértéssel fogadta Kazinczy(ék) „forradalmát" a „nyelv ellen". Emlékezetes Kazinczy kilenckötetes fordításgyűjteményének nagyon kevéssé baráti fogadtatása, kritikáinak ingerült elutasítása, mely fogadtatás és elutasítás sem szorult vissza a kizárólagosan nyelvi és irodalmi területre. Ebből aligha következik, hogy Kazinczy(éka)t minden tévedésük alól fel kellene „menteni", de az sem, hogy nyelvi / ízlésbeli / mentalitást illető reformjaiknak ne kellene olyan jelentőséget tulajdonítani, mint amilyet Kemény Zsigmond tulajdonít nekik. Valójában a nemzeti mozgalmaknak az egész kelet-közép-európai régiót átható periódusát érdemes e szempontból

19 Kemény Zsigmond, *Változatok a történelemre*, szerk., utószó, jegyz. Tóth Gyula, Budapest, Szépirodalmi, 1982, 397.

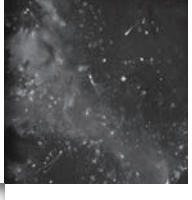

értelmezni: ezúttal a nemzeti mozgalmak, a nyelvmozgalmak alakulástörténetének párhuzamosságára lehet rámutatni. Kemény e mozgalmakat úgy szemléli, mint amiként egy periódus lezárultával (1848/49 sok tanulságot sugalmazó esztendeivel) igénylik a mérleg elkészítését. Ennek a munkának Kemény felfogásában és módszeres eljárásaiban mellőzniük kell azt az apologetikus hangot, amely a túlzásoktól sem mentes „hazafias" pátoszt jellemezte, az erély, éberség kiemelése az ítészet hozadékából az 1850-es esztendők elején sem veszítette el érvényességét.

Kemény Zsigmond íróként a maga előzményeit is kereste írásában, nemcsak a klasszicizmus és a romantika karakterológiáját igyekezett fölvázolni, hanem a nyelvmozgalom irodalmi vonatkozásairól sem feledkezett meg, már csak Kazinczy miatt sem, akinek verseit idézte, és akit a neológia vezérszemélyiségeként mutatott be. Annyit azért nem árt megjegyeznem, hogy Kemény neológia-fogalma nem fedi teljesen a Kazinczyét. Kazinczy – hogy magát jól érzékelhetően pozicionálja – kisajátította a maga számára a neológusi szerepet, vitapartnereit (vagy azok többségét) az ortológusok táborába sorolta. Ha a szorosabb értelemben vett nyelvújításra gondolunk, Kazinczy manipuláló akciója tűnhet szemünkbe, hiszen a nyelv megújításának szinte mindenki híve volt, valójában az is újított, rákényszerült az újításra, aki károsnak vélte Kazinczy újító lelkesültségét. A vita inkább az újítás hogyanja körül forgott, a tükörszavakat, a germanizmusokat, a gallicizmusokat vagy a latinizmusokat bírálták, olykor nemcsak azt, hanem kételkedtek a költők nyelvteremtési jogában, helyesírási kérdéseken szintén polemizáltak. Ugyanakkor Kazinczy nem minősíthető pusztán nyelvújítónak; alaposabban beletekintve Kemény Zsigmond fejtegetésébe, sokkal szélesebb körben működő aktivitást állapít meg Kazinczy(ék)ról szólva, olyat, mint olvashattuk a följebbi idézetben; mely nem marad meg grammatikai, szintaktikai keretekben, arról nem is szólva, hogy a társasági-társadalmi változások eltérő nyelvi szükségleteire rádöbbenés már Kazinczynak németből fordított érzékeny regényében, a *Bácsmegyeynek összve-szedett levelei*ben érzékelhető volt. Kemény (ismétlem: íróként) joggal érzi, hogy ennek a nyelvmozgalomnak nemcsak a társadalmi hatásban megmutatkozó jelentőségét kell felmutatnia, hanem az irodalom (ha nem is történetével) kéri a maga jogait, hiszen, s ezt Kemény jól tudta, Kazinczy fogsága utáni éveiben nem vehetett részt a politikai életben, olykor politikai üzeneteit is íróként, fordításaiban, leveleiben, igyekezett a címzettekhez eljuttatni. Ezért lapozzuk föl újra Kemény írását, olvassuk tovább:

„A neologizmus és a virágzásnak indult irodalom a belső erőt, vizsgálódó szellemet és a kétkedést a fennállónak helyessége iránt a fiatal talentumok által az ellenzék táborába küldötte, a sérelmi politika pedig a régi alkotmányos fogalmak védőit utasította ide."[20] Ez a fogalomhasználat eltér a Kazinczyétól, igaz, későbbi korra illesztendő, a neologizmus itt és másutt Keménynél az

20 *Uo.*, 408.

újítók sajátja, kik egyként lelhetők föl a grammatikusok, az írók és a politikában tevékenykedők között.

Ezek után térek vissza Kazinczyhoz (és „iskolájához"), amiként Kemény Zsigmond látja. Ismét idézetekhez fordulok, hogy a már jelzett problémát körüljárjam. Ugyanis Németh László tézise szerint Kazinczy „nyelvújítása", „irodalompolitikája" félrevitte (volna) a magyar irodalom „fejlődését", mert idegen mintára szabott nyelvmozgalmával megszakított egy természetesebbnek gondolt (és elfojtott?) alakulástörténetet, mintegy elszigetelte a korábbi erőteljes nyelvtől a maga túlcizellált nyelvi javaslataival, amelyeket nem kis erőszakkal hajszolt keresztül. Még Batsányi Jánosnak a Habsburg kormányzat által végrehajtott linzi internálását, amely Batsányi haláláig tartott, valamint kizáródását a magyar irodalomból is Kazinczynak rója föl. Az irodalomtörténeti kutatás azóta (is) szól Kazinczy felismeréseiről és tévedéseiről, de keveset szólt Kemény Zsigmond ebbe a körbe vágó véleményéről. Németh László teljes joggal becsülte nagyra Kemény Zsigmond regény- és tanulmányírói érdemeit, éppen emiatt fokozott érdeklődéssel lapozunk rá azokra az oldalakra, ahol Kemény Kazinczynak nem egyszerűen nyelvújítói, hanem általában az irodalomban játszott szerepéről nyilatkozik.

„Kazinczy iskolája kétségkívül sokat tisztított, tágított és szabályzott. / Azonban változtatásaiban néha igen merev és feszes volt, a rendet a következetességgel inkább szeretvén a jólhangzásnál és a gördülékenységnél, mi viszonyai közt alig is lehetett másként."[21]

Persze itt és korábban töprenghetünk, kik tartoztak Kazinczy iskolájába, kik voltak „tettestársai", kik követői. Tudható, hogy életében nagy tiszteletnek örvendett, de hívei közül többen hagyták el (Kölcsey, Döbrentei, Berzsenyi, Szemere sem értett mindig egyet vele, Toldyékkal, Bajzával polemizált). Halála után az akadémiai nyelvi-nyelvészeti munkálatokban (szótár, tájszavak stb.) Toldy is, Vörösmarty is részt vettek. Inkább arról lehetne gondolkodni, hogy ha nem is Kazinczy „nyelvújítását", inkább Révai Miklós nyelvszemléletét Vörösmarty(ék) vitték tovább, egyáltalában nem Kazinczy ellenében. S a „nyelvújításból", ami megmaradt, a költői nyelvteremtés és a jóízlés esztétikai szerepe idővel a romantika áttörésével módosult. Kemény folytatja a Kazinczy-„iskola" szemlézését:

„A Kazinczy-iskola valamint széptani elveit, világnézeteit, sőt költői ihletéseit is gyakran a szomszéd német irodalomból merítette, szintúgy a magyar stílt, nyelvünk szellemének ellenére, olykor idegen kaptára vonta. Ez tagadhatatlan, ez viszont a létező körülmények okszerű eredménye."[22]

Arról kevésbé nyilatkozik Kemény, hogy mely körülmények tehették, indokolták a „tagadhatatlan" német tájékozódást, jóllehet nem kizárólagosságot feltételez, inkább a „gyakran" az a minősítés, amely szóba jöhet. Bizonyára szerepet játszott az, hogy a német irodalom a „közvetlen" szomszédságban volt található, itt az osztrák és a magyarországi német kultúra tevőleges jelenlétéről is meg lehetne emlékezni (Blaumauert például – igaz, az életmű egészéhez képest elenyésző

21 Az 1. sz. jegyzetben *i. m.*, 128.
22 *Uo.*

arányban – még Csokonai is fordította, adaptálta, viszont Kazinczy Goethéhez fordulása aligha megrovandó), a német nyelvtudás döntő fölénye a franciával és különösen az angollal szemben szintén figyelembe veendő; kisebb mértékben a peregrináció, a külföldet járás célpontja nem kevésbé volt a német nyelvterület. Ilyen módon Kemény Zsigmond szóvá teszi a Kazinczy-iskola egyoldalúságát, ám az elmarasztalásba a megértés motívuma vegyül. Tanulságos, ha a Kazinczy személyes teljesítményére vonatkozó állításokat idézzük:

„Maga Kazinczy Ferenc is fáradhatatlan volt idillektől kezdve hősköltemények ig, meséktől regényekig, epigrammáktól színdarabokig a remek nagy zajt ütött művek lefordításában. S ennél a létező viszonyok közt alig lehetett volna helyesbet tenni."[23] Kemény itt sem az 1810-es, 1820-as évek vitáit visszhangozza, ám mintegy újra-mondja Kazinczy elveit és magamentségét arról, hogy a még nem kész irodalmat „Gyps-Abgussokkal" kell megajándékozni, hogy a nyelvi stílust illető és műfaji példák hazai-anyanyelvi változatai megszülessenek. Ezzel ugyan Kazinczy „előkészítő" szerepe válik hangsúlyossá, de ez a kor szükségleteivel jut megfelelő magyarázathoz. Ezt a tételt erősíti egy kitekintés a kor széptani eszméire, amelyeket az „akkori írók" (ezek szerint nemcsak Kazinczy) szinte kizárólag „a német kritikákból gyűjtögetvén, természetes vala, hogy a műfordításokra nézve Goethe nézeteit fogadták el, s így a szigorú hűség révén hozzánk temérdek idegen kifejezés csúszott át."[24]

Más kérdés, hogy a korszak kutatói, nem egy kortársa, a leginkább Kazinczynak tulajdonították a fordítások efféle hatását, vitatták is, noha Kazinczy nem a szószerinti hűség igényével védekezett, hanem több ízben a couleur locale érzékeltetésének akarásával. Kemény félreérthetetlenül múlt időben adja elő mondandóját, (irodalom- és nyelvtörténeti) áttekintésében egy fázist jellemez, amelyhez képest a jelen irodalma más képet mutat. Önnön pozíciójáról sem feledkezve meg teszi kétségtelenné: „de én Kazinczy és Vörösmarty rendkívüli szellemének is bámulója vagyok, noha nem feledém említeni a Kazinczy-iskola által gyakorolt nagyszerű hatásnak árnyoldalait."[25]

A józanul mérlegelő Kemény Zsigmond nem takarékoskodik az elismerés jelzőivel, visszafogottabb az „árnyoldalak" emlegetésekor. Az a fordulat, amely arra késztette, hogy Kazinczyt és Vörösmartyt egy mondaton belül, egymás mellé helyezze, beszédes igazolása annak a tiszteletnek és nagyrabecsülésnek, amelyet Kemény érzett elődei iránt. Az erények és gyarlóságok, az eredmények és a fogyatékosságok sorolásakor az utóbbiak ugyan nem törpülnek el az előbbiekkel szembeállítva, de semmiképpen nem a negatívumok előtérbe kerülését igazolják. Annál kevésbé, mivel az „új álomkórság után" Kazinczy, majd Széchenyi fellépésének tulajdonítja „az ébredés és haladás korát". Nemigen tanácsos szem elől téveszteni, hogy Kemény ugyan nem „nemzetietlen korról" beszél, de távoli utalással a *Zalán futása* kezdő passzusait idézi meg, összhangban

23 *Uo.*, 129.
24 *Uo.*
25 *Uo.*, 130.

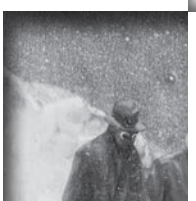

a XIX. században nemcsak a magyar közgondolkodásban meghonosodott jelölésekkel, mint amilyen az álom és az ébredés[26] (az 1790-es esztendőig visszamenőleg idézhetők a hajnalhasadásról, az ébredésről versbe és szónoki beszédbe szövött kifejezések); az meg kiváltképpen sokatmondó, hogy Kazinczy Széchenyi elődjeként aposztrofáltatik. Így az egyoldalú német tájékozódás, a nyelvbe befogadott (beerőszakolt?) idegenségek ellenére nem csökken sem Kazinczynak, sem iskolájának roppant jelentősége. Aligha indokolatlan a kérdés: Kemény az utóbbiba odagondolja-e Toldy Ferencet (a monografikus vállalkozás majd évek múlva jut el az első kötetig), Szemere Pált, netán Kölcseyt?

Ezek után a korábban jelzett problémakört érintem: Szegedy-Maszák Mihály igen alapos és széles körű tájékozottságról tanúskodó monográfiája hangsúlyozottan irodalomtörténeti vállalkozás, sem Kemény történeti tanulmányainak elemzését nem vállalja, sem a hírlapi cikkekből kiolvasható politikatörténeti eszmefuttatások értékelését, mindezeket „szaktörténészekre" bízza. Ellenben Kemény műfajelméleti, korstílus-értelmezési dolgozatait bemutatja, és így ezek sorában a Kemény – Kazinczy (az idézendő helyeken sosem Kazinczy [és] iskolája) viszonylatról is kifejti megfontolandó véleményét. Nem egészen mellékesen említem, hogy Szegedy-Maszák néhány kérdésben úgy ismerteti Kemény álláspontját, vagy olyanképpen szembesíti Keményt kortársaival, hogy nem egyszerűen Kemény álláspontjára helyezkedik, hanem mintegy ítéletmondóként lépve föl, Kemény (regényeinek) korszerűségét magasan a Jókaiéi fölé emeli, Kemény és Jókai összevetésekor minden esetben Jókai bizonyul a vesztes félnek. Más kutató ez összehasonlításkor éppen a kettejük között létező hasonlóságokra hívja föl a figyelmet.[27] Ennek csak áttételesen van köze Kazinczy életművének értékeléséhez, itt pusztán annyit érzek szükségesnek megjegyezni, hogy Jókai fenntartás nélkül adózott tisztelettel Kazinczy emlékének, teljesítményének, még egy kései színműve főhőseként is szerepeltette. Szegedy-Maszák az általam hosszabban idézett passzusokat Kemény tanulmányaiból ekként mutatja be:

„Az *Élet és irodalom* széles történeti kitekintéssel kezdődik. A nyelvújítás korának egyoldalúságáról szóló eszmefuttatás alighanem ösztönzést adhatott azoknak, akik később elmarasztalták Kazinczy mozgalmát. Nehéz lenne tagadni a részigazságát e kifogásnak. Nyilvánvalóan kiindulópontot szolgáltatott Németh Lászlónak ahhoz, hogy

26 Ebbe a gondolatkörbe belefoglalható a „régi dicsőség" költőktől sűrűn megfogalmazott képzete, mely még Petőfi Sándor jelenorientált költészetében is felbukkan („Nagy volt hajdan a magyar…"), a *Toldi szerelmé*t közreadó Arany János elbeszélője vígaszért hő lelkével a múltakba fordul; Efféle szemlélet a Štur-iskola poétáinál is szemre vételezhető, a Mester, Ľudovít Štúr trencsényi Csák Máté emlékét újítja föl. E gondolkodás jegyében értelmezhetők a XIX. század lengyel, cseh, magyar történelmi regényei, a horvát, a magyar és a cseh nemzeti operát célzó erőfeszítések.

27 Szajbély Mihály, *Kemény és Jókai* = Uő, *A homokvárépítés öröme: Irodalomtörténeti tanulmányok*, Szeged, JATEpress, 2016, 7–91. A dolgozat eredetileg egy Kemény-konferencia előadásait tartalmazó gyűjteményes kötetben jelent meg 2014-ben.

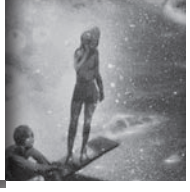

fölfedezze a maga s mások számára a felvilágosodás előtti korszak magyar irodalmát. Fontos azonban emlékeztetni arra, hogy Kemény még egészen más helyzetből bírálta Kazinczyt németes tájékozódásának kizárólagosságáért. Neki még sürgetni kellett a francia, angol, sőt az orosz kultúra magyarországi népszerűsítését."[28]

Ha mármost szembesítem a Kemény Zsigmondtól idézetteket azzal, amit Szegedy-Maszák Mihály a tőle megszokott óvatossággal és körültekintéssel közreadott, az ő szófordulatával élve, elismerem annak részigazságát; de figyelmeztetnék arra, hogy mindegyik, általam idézett Kemény-passzusban ott Kemény enyhítő, még inkább okadatoló-megértő megjegyzése, amellyel részint a korigényre, részint a lehetőségekre figyelmeztet. Amit bírálatképpen elmond, nemigen szolgálhat teljes elmarasztalás forrásául. Teljesen igaz, hogy más Kemény helyzete az 1850-es években, mint Némethé az 1930-as években. Ez utóbbiról szólva, Németh László elsősorban Babits Mihállyal áll szemben írótársai közül, akinek Kazinczy-szerepet tulajdonított, és erre Babits lehetőséget is kínált. Egyáltalában nem úgy, mint Kazinczy tette hajdan (hiszen neki diktátori hajlamot és igényt tulajdonítottak, Babitsnak nem volt ilyen igénye, jóllehet a „vezető" költői pozíciója nem volt egészen idegen tőle). Ez a Babits-Kazinczy alak esztétizáló és „nyugatos" irányával valóban ellentétes Németh más irányú irodalomelképzelésével. Ugyanakkor a Kemény és a Németh közé eső korszakban több hullámban érte Kazinczyt, nyelvelképzelését bírálat. Itt csak utalni tudok arra, hogy Berzsenyi Dániel (akiről Németh László könyvet írt) útja egy idő után jócskán eltért a Kazinczyétól, és Németh, aki alaposan áttanulmányozta Berzsenyi életművét, itt is talált anyagot Kazinczy-ellenessége számára. A XIX. században a Szarvas Gábor nevével fémjelzett ortológusok purista mozgalma megtöltötte a nyelvújítás idegen szó- és mondatalakzatainak bemutatásával, kritikájával a *Magyar Nyelvőr* című folyóiratot. Még ennél is jóval fontosabb Ady Endre egy általam több ízben hivatkozott[29] megnyilatkozása, melyben rendkívül tömören és kevéssé kifejtetten, de igen szuggesztívan előlegezi Németh vádját a nyelvet megrontó(?) Kazinczyről. Igaz, nála Kazinczyék áll, nem Kazinczy, munkálkodásuk adysan hangzik: „bolond apostolkodás", ám a későbbi ellenvetés a nyelvújítás elhibázott voltáról lényegében megfogalmazódik: Kazinczyék elvetettek „egy gyönyörű nyelvet", alább az elvetett nyelv ilyen jelzőket kap, mint: „buja, különös, szép". A magam részéről (bizo-

28 Az 5. sz. jegyzetben *i. m.,* i. h.

29 Fried István, *„Aki napjait a szépnek szentelé…": Fejezetek Kazinczy Ferenc pályaképéből és utókora emlékezetéből,* Sátoraljaújhely–Szeged, Kazinczy Ferenc Társaság, 2009, 153.; Uő, *„Addig repűlni, hol csak fény lakik." Egy Kazinczy-pályakép vázlata,* Győr, A győri Kazinczy Ferenc Gimnázium Az Iskoláért és az Anyanyelvért Alapítványa, 2020, 25.

nyítani természetesen nem tudom) valószínűbbnek tartom, hogy az ötletgazda Ady Endre volt, nem pedig a mentségeket kereső és lelő Kemény Zsigmond. Ami Kemény Zsigmond „világirodalmi" olvasmányokra vonatkozó törekvését illeti, e tekintetben mindenekelőtt Kazinczyra fontos hivatkoznunk. Kinek első idegen nyelve a német volt, első nem-magyar irodalma nemkülönben, de nem állítható róla, hogy a francia, az angol és kisebb mértékben az olasz irodalom néhány alkotása ne foglalkoztatta volna. Molière, Marmontel, Rousseau műveit, La Rochefoucauld-t eredetiből ültette át (ez utóbbi esetben a német fordítást is közölte a francia meg a maga változata mellett), Shakespeare-t, Ossziánt németül ismerte meg, és onnan tolmácsolta, Shaftesbury közvetett élménye volt. Nem folytatom, pusztán azt kívánom érzékeltetni, hogy Kemény előtt sokan és eredményesen foglalkoztak a külföldi irodalmak megismertetésével, a Magyar Tudós Társaság hosszú listát állított össze azokból az angol, francia, német, olasz, spanyol színművekből az 1830-as évek elején, melyek egy fordítói program részeként igyekeztek korszerű nyelven ellátni a színi mozgalmat, a *Figyelmező* című lap szinte teljes egészében a világirodalom-eszme és annak gyakorlata szolgálatában állt, ebben a lapban a szláv irodalmakról szóló ismertetések is fölbukkannak. E téren Kemény küzdőtársa és barátja, Kazinczy Gábor is részt vett. Kemény valóban kora leg-„kiművelteb" fői közé tartozott, de világirodalom-népszerűsítő feladatokat nem volt szükséges vállalnia. Ellenben Németh László életét végigkísérte, hogy különböző nyelvű (így orosz, cseh, szerb nyelvű) olvasmányairól beszámoljon, a maga regényírásában hasznosítsa mindazt, amit „világirodalmi" tájékozódása során megismert.

A magam részéről nem lelem pontos magyarázatát annak, hogy Kemény Zsigmond Kazinczy(ék)ról és a nyelvmozgalomról alkotott véleménye miért nem ösztönözte a kutatást szempontjainak hasznosítására. Pedig igen kiegyensúlyozott álláspontja segíthette volna az ellentétes vélemények egymáshoz közelítését, nem abban, hogy „kompromisszumos" megoldáshoz jussanak, hiszen avval a kutatást előrelendítő vita oldódott volna föl, hanem az egyes nézőpontok differenciáltabbá tételében.

Erősen meggondolkodtató, hogy a XIX. század második felének Kazinczy-befogadásában a korszak jeles költői-írói (Arany János, noha nem mindig kritika nélkül, Tompa Mihály, Szász Károly, Jókai Mór) mellett az írók-gondolkodók (Eötvös József és Kemény Zsigmond) mily fontosnak tartották, hogy Kazinczyról és az általuk nyelvmozgalomként, nyelvújításként számon tartott törekvésekről ne csak véleményt nyilvánítsanak, hanem hozadékát magasra értékeljék. Nem kétlem, hogy Kazinczy életpályája igencsak hozzájárult ahhoz, hogy

az általa kezdeményezett, nem kevés egyoldalúsággal végigvitt, időnként megegyezésre, több ízben polémiára hajló álláspontját történelmi távlatból szemléljék és szemléltessék; és általában aképpen illesszék be a modern magyarságért vívott harcok sorába, mint amelyben egy európai magyarság ideája körvonalazódhat. Érdekes módon Kazinczy egyes művei, fordításai a XIX. század második felében a nagyközönséget megcélzó olcsó sorozatban (feltehetőleg nem csekély példányszámban) láttak napvilágot, valamint irodalomtörténeti, azon belül filológiai kutatással adóznak irodalomtörténészek Kazinczy és korszaka, kortársai hívebb megismerésének.[30]

Ebből a perspektívából tekintve igen jelentékenynek minősíthető Kemény Zsigmond hozzájárulása, hiszen egészen korán, az 1850-es évek elejétől kezdve érezte szükségét annak, hogy Kazinczy(ék) nyelvmozgalmát beiktassa a feltétlenül számon tartandó hagyományok közé. A Kazinczy–Széchenyi viszonylat „ötletével" lehetőséget kínált a Kazinczy-pályakép egészének értelmezésére. Az alaptétel megadja a Kazinczy-értelmezés vezérfonalának kiinduló mozzanatát, Kemény fenntartásai a nyelvmozgalom olykori egyoldalúságait illetőleg a részletkérdések közé sorolandók. Nem elhallgatandók, ám annak indokoltsága átvilágítást igényel. Semmiképpen nem szorul mentegetésre, ellenben annak okadatolása mellőzhetetlen feladat. Meghatározott nyelvészkörök ugyan diszkreditálták a „nyelvújítás" számos eredményét, de a mind szélesebb körű Kazinczy-kutatás (főleg a levelezéskiadással) annyi új ismeretet, kapcsolatot, körülményt tárt föl, hogy Kazinczy személyisége, életműve, Kazinczy(ék) teljesítménye egyre pontosabb körvonalakkal kezdett rendelkezni. S ezt nem gátolta az anti-kazinczyánus ellenvetés sem, inkább új kihívásként volt elkönyvelendő. Kemény Zsigmond pedig ezután nem felejthető el a Kazinczy(éka)t kutatók körében.

30 Kazinczy Ferenc útleírásai 1873-ban és 1885-ben, a *Bácsmegyey gyötrelmei* 1885-ben, Kazinczy Marmontel-adaptációja, *A szép Anikó* 1893-ban, *Sterne érzékeny utazásai* 1907-ben jelentek meg könnyen hozzáférhető kiadásban. Itt jegyzem meg, hogy Kemény Zsigmond korábbi monográfusa – Papp Ferenc, *Báró Kemény Zsigmond,* Budapest, MTA, 1923, II, 40. – már hivatkozott Kemény állítására, miszerint Széchenyi előde Kazinczy Ferenc volt. Sajnálatos, hogy erre nemigen reflektált az egyre több anyaggal dolgozó Kazinczy-kutatás, Németh László pedig említetlenül hagyta, akár Kazinczyról, akár Keményről szólt.

DID YOU TIED THE BOAT, AKRIL, VÁSZON, 30x50 cm, 2012

OLÁH ANDRÁS

HARMADIK KÍSÉRLET

emlékek bugyognak föl
csatornaszag
fertőtlenítést igénylő képek
imára hívnak
születést ígérnek
menekülj fuss
szakíts át kerítést törj be ablakot
lélegezz mélyet
csak ne kelts pánikot akkor se
ha ágyad szélén én ülök
és nem a remény
Isten álhírt küldött a földre
s téged várólistára tett
szakértők magyarázzák
miért lett hirtelen hiánycikk
a kereszt
koporsó van dögivel
sikertörténet ez
de mindjárt záróra lesz
emellek – súlytalan vagy –
önfegyelem kell
a bűnöket nem szabad tetézni
és semmiképp ne hagyd meghalni
mindegyik tavaszt

[TAKARÉKMENNYORSZÁG]

takarékmennyország ez
– folyton besötétítenek –

nézem a képkeretbe zárt időt

érzem az öreg cserépkályha melegét
a rám pazarolt könnyeket

gyömbéres kávét kavargatsz
a régi ízekre vágyom
a sercegő zsírból kifutó illatokra

csatakos reményben ébredek
hűs légáramlat tisztítja tekintetem

– egy nyakamba csókolt pillanat
fut versenyt velem

REMÉNYTELEN

az infúziós tasak a tanúm: meggyóntalak
s láttam formalinban ázni a tegnapot
a kíváncsiság legyűrt
kifehérítette a bűnöket
eltévesztettelek
botorkálok veszélyes zátonyok között
ellenérték nélküli csöndben
a távolság bizserget
magányomra álarcot borít a köd
csak rendszerüzenetek érkeznek
– már senki sem tudja hol vagyok

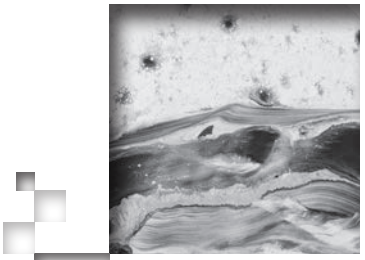

FELLINGER KÁROLY

VIGYÁZNI KELL

Vigyázni kell
a seprűnyélre kötött
fehér kendővel,
amivel jelzed, hogy
feladod
a harcot,
vigyázni kell,
mert minden kimosható.

A tánciskola bankettjére
készültem,
megmostam mindenem
tetőtől talpig,
csak a tenyeremet hagytam ki,
aztán ügyetlenül
beleejtettem
a hajszárítót
a vízzel telt kádba.

Ma sem tudom,
miért a kábelt húztam ki
előbb
a stekkerből,
s csak utána
a hajszárítót a vízből,

az ilyen dolgok
egyébként is
távol állnak tőlem.

LAKATOS-FLEISZ KATALIN

AMBÍCIÓ

Sarkig tárta az ablakot. Hadd jöjjön be minél több fény. A kávéfőzőbe vizet töltött, az őrölt kávét akkurátusan elnyomogatta a tetején. Az órára pillantott: még negyedóra kezdésig. A laptop kinyitva, de a bejelentkezéshez korán van.

Az óra kezdete előtti semmibe gördülő pillanatokkal sosem tudott mit kezdeni. Elnézte a fény játékát a falon, mennyire eleven, friss, mintha húsvét lenne. Az elemes falióra időt diktál. Halk pityegés, egy-két túlbuzgó diák már belépett. A mikrofonját elnémítja, tovább vár. A reggeli fény egyre erősebb, de tudja, három órára, mire az egészet befejezi, már fáradttá, elnyűtté válik. Kopott, elmaszatolt sárga massza a szemközti falon.

A forró csészét erősen markolja, mintha attól kérne segítséget. Fél a délutántól, fél attól, amikor kikapcsolja a laptopot és az áramból is kihúzza. Fél a délutáni ottfelejtett fénytől, ami mintha emlékeztetni akarná valamire. Talán Chopin cisz-moll noktürnjét fogja hallgatni. Pedig a cisz-mollból csak az első pár ütemet szerette, ahogy belép a zene, mint egy másik világból szóló figyelmeztetés. Utána ellaposodik, valahonnan túl ismerős lesz az egész. Vagy könyvek áporodott, zsibbadt nyugalmába temetkezik. Ugyanaz a kék eres kéz, ahogy a lapot forgatja. Az arc, ahogy este fogmosás közben a tükörbe néz. Talán lehetne ezt másképp is.

Ha már így alakult.

Nem gondolni arra, hogy miközben a várost rója céltalanul, a Mallban bámészkodik – anélkül, hogy venne valamit – hova tűnt ez a délután. Nem gondolni haza, mert az otthonból utolsó emlékként már csak a tető nélküli, csupaszon meredező vályogfalak maradtak. Üres, vak fény a romos házfalak között. Az árván pislogó ablakokból jól kivehető a festés, amit még ő hengerelt. Miután megvették ezt a régi parasztházat a falu szélén, nagy sunggal látott neki a festésnek, amit lehetett, megjavított ő maga, mert pénzük nem volt. Fürdőszoba sem volt, düledező fabudi az udvar végében. Mondta is az anyja, hogy az a te bajod, hogy nincs ambíciód, hogy megelégedsz akármivel. Pedig te nem ilyet érdemelnél, végzett tanárnő vagy. Az anyja a diplomáját be is kereteztette a városban, a festék megszáradta után csakhamar ott lógott a falon. Sokáig még valami fanyar, hűvösen nedves szag párolgott, éjjel, ha megébredt, meg-megcsapta az orrát. Foltosan szárad, az a baj, konstatálta az anyja, az északi fal nem kap elég napfényt. Őt ez nem zavarta, szívta a festék, a lakk, a petróleum szagát, tologatta a konyhaszekrényt, próbálta beszuszakolni a szűk helyre a rugós hencsert. Este, ahogy megszólaltak a tücskök, jólesett lefürdeni az egész napos vergődés után, de nyár lévén megoldották az udvaron. Kivitték a lavórt, szappant, törülközőt, mert az udvart keretező elvadult akácbozót mindent eltakart. Törülközővel csapkodták magukat a szúnyogok ellen, amikor a bozótosból rajban szállottak a szappanszagra.

Késő őszre a cserépkályhát is felhúzták nagy nehezen. Tüzelőt a cigánytól vettek, értéktelen botfát, amit az út menti bozótosokból vágott valahol. Csípte szemét, orrát a füst, hiába nyomták

a kályhát, éjjel-nappal, vinnyogott, kormozott, de meleget, azt nem adott. Télen még aludt volna, mikor is pontban fél hatkor hasított a csendbe az ébresztő, mint egy segélykiáltás. Gyorsan villanyt gyújtani, vizet melegíteni, lavórban a hideggel vegyíteni. A temető melletti földúton egyensúlyozni a sárban, kezében elemlámpával már megkönnyebbülés. A vonatfüttyöt nem hallja, tehát még időben van. Az anyja most végre büszke volt rá, végzett tanárnő, aki a városban tanít! Mégiscsak elértek valamit, megmutatták a világnak, pedig mindenki ellenük volt. Hogy úgysem sikerül neki bejutni az egyetemre. Még hogy éppen ő lesz egyetemista, mikor nála nagyobb valakik a faluból is hazaoldalognak sikertelenül. Még sötét van, amikor beér az iskolába, de nem a tanáriba, hanem a tanári vécébe siet, hogy a nadrágjára, csizmájára rászáradt sarat, amennyire csak lehet, lesikálja. Van, hogy egy teljes tekercs vécépapírt elhasznál hozzá. Lazításképpen néha vesz egy-egy kávét reggelente a sarki büféből, elvégre fizetése van. Talán komolyabb hatást kelt a reggeli neonfényben a jegyzeteit lapozva egy gőzölgő papír pohárral.

Várt valamit, maga sem tudta, mit. Előbb csak hogy vége legyen a napnak, a hétnek, a télnek. Gyakran ottfelejtette magát az ablak előtt anélkül, hogy gondolt volna valamire. Mígnem egy nap beállított Zoltán. Nem találkoztunk mi már valahol? – hajolt hozzá a jól begyakorolt mondattal. Sima modor, tökéletes magabiztosság. Sokáig tűnődött, mi lenne erre a helyes válasz. Végül is csak a nem hinném választ tudta kinyögni, mert a helyeslésben túl könnyen kiadta volna magát. És akkor már elrontja az elején, gondolta, elvégre egy lánynak tartása kell legyen. Pedig Zoltán nem igazán a tartását értékelte benne. Már az első találkozásukkor, amikor az autó ülését leengedte, világosan tudtára adta, mi a szándéka.

Innentől kezdve a folytonos Zoltánra való várakozásban teltek a napjai. Zoltán ugyanis soha nem mondta meg, mikor jön, hanem egyszer csak megjelent. Eleinte gyakrabban, később egyre ritkábban. Mindig váratlanul, alkalomszerűen. Nyári éjszakákon két fénycsóva bevilágítása az ablakon. Zoltánnak ugyanis autója volt, tehát szabadon jöhetett-mehetett, amikor akart. Ráadásul Zoltán mint roppant elfoglalt ember folyton úton volt, bizniszelt valamivel, de hogy mivel, azt neki nem mondta. Komoly dologról, pénzről van szó – tette hozzá mélyen a szemébe nézve. Meg hogy nem sok lányért tenné meg azt, amit érte. Ő hitte is, nem is. Végül is eljön, az igaz, más nem jön hozzá, csak ő. Mogyorót hoz már feltépett zacskóban, van, hogy egy üveg bort. Meg különben is, amikor itt van, egészen normálisan viselkedik. Ő sohasem kérte számon, nem követelt semmit, minek tönkretenni ezt a kis időt együtt. Minden apróságon nevettek, egymás szavába vágtak, mértéktelenül falták a csokit, itták a bort. Volt, hogy ottfelejtette magát reggelire is, körülményesen terített ilyenkor, elővette a sosem használt teáskészletet a vitrinből, tagjaiban szétáradó fáradságról tudomást nem véve forgolódott, mint egy igazi háziasszony. Önkéntelenül is kellette magát. Igyekezett úgy viselkedni, mint akinek komoly barátja van. Végül csak rend-

ben lesz minden. A szűkös konyhában, a vaskályha túl erős tüzétől kipirulva, a félig kiivott csészék, kávéfoltos, morzsás abrosz fölött ezt mondogatta magának. Közben várta a reggel végét, várta, hogy végre egyedül legyen.

Amikor már eltelt egy teljes nyár anélkül, hogy Zoltán valami hírt adott volna magáról, és telefonon sem volt elérhető, már-már komolyan fontolgatta, hogy szakítani fog. Azon a nyáron vakon tűzött a nap, felperzselt mindent, ő az álmatlan éjszakák miatt mégis fázott. A gondolat elviselhetetlen, mégsem tud nem gondolni rá. Hogy ez lenne az egyetlen megoldás. De még előtte beszélnie kell vele, meg kell mondani, ami itt gyűlt benne egy egész nyáron át. Hiszen a lakcímét tudja, stoppolás közben, amikor felvette, már akkor először, megmutatta neki. Habár egy idő után kezdett gyanússá válni a dolog, utazásai közben gyakran elhaladt a ház előtt, és mindig nagy nyüzsgés volt az udvaron. Zoltán sosem említette, hogy testvérei lennének. Különben is az a ház, a benne lakókkal valahogy elüt Zoltán lényétől. Mégis oda fog elmenni, már holnap, mert nem lehet ezt tovább bírni. De a holnap eltelt, és a következő is, és neki nem volt ereje hozzá. Különben is érezte, úgyis hiábavaló. Mint ahogy hiábavaló volt a sok kézírásban maradt, az érzelmi hatást pontosan adagolt szakító levél. Rajta kívül senki sem olvasta el.

– Az a te bajod, hogy nincs benned ambíció, megelégedsz akárkivel. Pedig te nem ilyet érdemelnél, végzett tanárnő vagy – dobta oda neki az anyja egy újabb ébren töltött éjszaka után.

A pityegés egyre sűrűbb, szinte már az egész osztály belépett a videokonferencia linkjére. A fény az ötödik emeleti garzonlakás minden sarkát átjárja. A laptop elé ül, bekapcsolja a kamerát. Elrendezi az arcát, mosolyog. Sikerült elkészíteni a projektet a francia forradalomról? – a saját hangja formába rázza. A francia forradalom hatásai Európára – pontosít. Folyamatosan, lendülettel beszél. Háttal ül a betűző napnak, vöröses haját felgyújtja a fény.

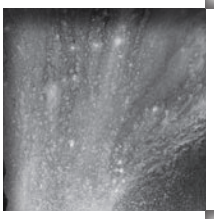

BARTALOS TÓTH IVETA

KISSJÓZSI

Ide figyelj, Kissjózsi, lehet, hogy te titokban szerelmes vagy belém, mondom az ablakon kihajolva, miután megállok mellette az autómmal. A szemüvegemet a hatás kedvéért lejjebb tolom az orrnyergemen, a szemöldökömet teátrálisan felhúzom. Tudom, hogy rossz színész vagyok, de ez a gyenge teljesítmény is elég ahhoz, hogy zavarba hozzam pont úgy, mint gyerekkorunkban. Idegesen feljebb tolja a szemüvegét, most is ugyanolyan bénán, mint harminc éve, jobb keze két ujjával két pacát hagy a lencséken.

El ne bízd magad, válaszolja az autó hátsó ajtaját kinyitva, majd lerak egy papírzacskót a hátsó ülésre. Kakaós csiga a gyereknek. Mikorra te ideérsz, nem marad más, csak pogácsa, mondja, és beül mellém az anyósülésre.

Kissjózsi sötétkék farmert és menő barna pulóvert visel, ez utóbbit és még néhány további darabot a múlt héten választottam neki a plázában. Idegesítettek az ezeréves göncei. Lerohadnak rólad, így fogalmaztam. Nem ellenkezett, mindet felpróbálta, majd kifizette.

Bekapcsolja a biztonsági övét, a hátizsákját a kezében tartja. A májndfullnessz cédémről átvált a Bartókra. Indulhatunk, mondja. Indulunk, mondom. Kiteszem a bal indexet, Kissjózsi a jobb visszapillantó tükröt bámulva helyettem is figyel.

Kissjózsiból nem futkos manapság túl sok az utcákon. Ezt anyám mondta a vasárnapi ebédnél. Ő is lejjebb tolta a piros keretes szemüvegét az orrnyergén és felhúzta a szemöldökét. Nem érte el vele a kívánt drámai hatást, hangosan nevetni kezdtem, és annyit mondtam neki, ez az egy sem futkos, csak kiáll az út mellé, én meg a világ legnagyobb természetességével felszedem. Anyám emlékeztetett, mit is jelent a felszedni valakit. Dühös volt, amiért komolytalankodtam, pedig a vasárnapi tyúkhúslevessel sose tennék ilyet. Ő sem, így elegáns, gyöngysoros, kasmírpulóveres dühében egy csirkelábat tett a tányéromra. Undorodva kerülgettem a kanalammal a sárga pedált. Szeretettel várom jövő vasárnap ebédre, mondta. Textilszalvétát terített az ölébe, belekanalazott a levesbe, majd megállapította a saját főztjéről, hogy isteni.

A kanapéról néztem a Forma 1-et a fiammal, anyám rejtvényt fejtett. A bokszutcába érve a sosem volt holtomiglan házasságomra gondoltam. Tíz évig tartott, elégtek a kerekek. Május hetedikén ünnepelnénk az üveglakodalmunkat. Kigugliztam, ibolyalakodalomnak is hívják a tizenötödiket, nekem ez utóbbi jobban tetszik. Étterembe nem mennénk, a tizediken voltunk, az volt az utolsó, hazáig azt hallgattam, hogy véres kacsát ettél. Nem mondtam, hogy a rosé kacsamell nem a bortól rosé, megtette ezt a pincér, az az idióta, így nevezted, egy cent

borravalót sem adtál neki. Az évfordulós szex az emelkedett hangulatra való tekintettel elmaradt már akkor is, most is elmaradna. Hazaérve kinyitottál egy üveg sört és megetted a maradék csülkös bablevest a hűtőből. Talán most is ezt főztem volna, most is biztosan megennéd. Én, ahogy akkor, most is megnéznék egy részt Rosamunde Pilcher sorozatából, és közben arról álmodoznék, hogy beleszeretek egy régi osztálytársamba. Te reggel kavargó gyomorral ülnél be mellém az autóba, barna pulcsit és sötétkék farmert viselnél. Késésben lennénk, a gyereknek nem jutna kakaós csiga a pékségben, kapna helyette pénzt, majd vesz valamit a büfében. Kitennélek a munkahelyed előtt, és éppen akkor jutna az eszedbe, hogy másnap továbbképzésre mész, de anyám vasárnapi ebédjén ott leszel. Sütit és virágot vegyek én, azokkal nem érkezel. Meg amúgy is az én anyám.

Jobbra indexelek, majd megállok Kissjózsi munkahelye előtt. Nevetve árulom el neki, hogy anyám meghívta vasárnap ebédre. Rám néz, és azt mondja, hoz egy kis mignont és puncsszeletet. Egy csokor fréziát anyámnak. Az jó lesz, felelem a világ legnagyobb természetességével. Elköszön, és jelzi, hogy másnap továbbképzésre megy. Elindulok. Kisüt a nap, szeretem a május reggeleket. Bekapcsolom a májndfullnessz cédét a lejátszóban. A számban érzem a puncsszelet és a mignon édes ízét. Remélni se mertem volna szebb sosem volt ibolyalakodalmat.

DOG DAYS, AKRIL, FA, 45x60 cm, 2012

SZÁZ PÁL

HASZIDOK A SZÍNPADON II.

HASZID TÖRTÉNETEK DRÁMAI ADAPTÁCIÓI AZ EZREDFORDULÓ UTÁNI MAGYAR DRÁMÁBAN[1]

I. 3. BORBÉLY SZILÁRD: *SZÓL A KAKAS MÁR* (2013)

A Messiás témáját járja körül a harmadik haszid történetadaptációnk is, Borbély Szilárd drámája, amely cselekményét a nagykállói „stettl"-be helyezi, és amelynek főszereplője Eizik Taub. Radnóti Zsuzsa[2] találó jellemzése szerint a darab „sugárzóan életszerető, játékos világot idéz fel, sok-sok együttérző humorral, mintha Bohumil Hrabal szeretni valóan esendő világával találkoznánk". A szellemes viccekben, stilizált komikumban és derűsen gunyoros humorban bővelkedő cselekmény fő sodra a falusi tanítótól, Benjámintól megesett Eszter köré bonyolódik, akinek születendő gyerekéről azt suttogják, ő lehet a Messiás. Benjámin végül betér a zsidóságba, Eszternek pedig lánya születik. Borbély drámája az égben kezdődik, a drámai szituációt a mitnagédként (ellenlábas, a haszidizmus ellenzője) Lucifer teremti meg azzal, hogy a Tórát tanuló két jámbor társát, az ortodox Mihályt és a haszid Dávidot értesíti a Messiás érkezéséről: „Már a stettlben azt beszélik, hogy / egy rabbi vett egy dalt, amely a Messiás érkezéséről szól, / pedig aki azt énekelte, nem is tudhatott erről. (*Sejtelmesen.*) Egy gyerek szavaival üzent az Öreg[.]"[3] Lucifer, s kíváncsiságtól furdalva később két társa is a földre szál, ahol három magid (vándor prédikátor) képében a cselekmény egy későbbi pontján érkeznek Kállóba, s ott töltik a sábeszt. Az égi és földi szféra ábrázolása a kétszintes drámákat jellemzi, ám esetünkben nem teljesül az az alapvető elvárás, amely szerint az emberi szférára a második szintről érkező dinamizmusok hatnak, amelyek a viszonyváltozásokat előidézik.[4] Az angyalok ugyanis nem avatkoznak be a földi eseményekbe, és végül az is kiderül, a Messiás érkezése vaklárma volt, vagy Lucifer tréfája.[5]

Lucifer kállói rabbira vonatkozó szavai a második jelenetben öltenek formát. Ebben Borbély a Taub Eizikhez kapcsolódó legendák legismertebbikét, a címadó *Szól a kakas már* című dal történetét dolgozza fel,[6] amely szerint a nótát a kállói egy pásztorfiútól hallotta, akitől megvette azt – majd a fiú csodálatos módon elfelejtette a dalt. A népdal szövege hibrid, egy(-két) héber sora imákból származik, a szerelmi szimbolika pedig ennek köszönhetően egy újabb allegorikus síkkal gazdagodik, a kedves utáni vágyódás immár a messiásvárást jelenti. A magyar haszidizmus ikonikus alakjának dala a husza-

1 A tanulmány egy terjedelmesebb munka második része, az első rész az *Irodalmi Szemle* 2022. márciusi számában jelent meg. A tanulmány a Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének VEGA 1/0106/21 *Kultúrna pamäť, problematika prekladu a plurilingvizmus v kontexte maďarskej literatúry a lingvistiky* (*Kulturális emlékezet, műfordítás és többnyelvűség a magyar irodalom és nyelvészet kontextusában*) című projektje támogatásával készült.

2 Radnóti Zsuzsa, *A titokzatos Borbély Szilárd-drámák*, Jelenkor, 2013/6., 606.

3 Borbély Szilárd, *Szól a kakas már: Drámamelléklet*, Színház, 2013/9., 5.

4 Bécsy Tamás, *A dráma esztétikája: A dráma műneme és műfajai,* Budapest, Kossuth, 1988, 76–78.

5 Borbély, *i. m.,* 60.

6 Ugyanúgy, mint a *Taub Eizik Szekvenciája* című versében, és a *Míg alszik szívunk Jézuskája* című drámájában. (Ld. erről: Száz Pál, *„Haszid vérző Kisjézuska": Kultúraköziség és szövegköziség Borbély Szilárd műveiben*, Budapest, Kijárat Kiadó, 2020, 287–304.)

dik századi diskurzusok során a magyar zsidó kultúra és identitás jelképévé vált.[7] Előzetes kutatásaim során összevetettem a dal szövegvariánsaiban található héber sor forrását és funkcióját, valamint a kállóihoz kapcsolódó legtipikusabb történetek verzióit. A dal megvételéről szóló történetet kultúraközi adásvételként értelmeztem, amely olyan hagyományozódást beszél el, amely Homi Bhabha fogalmaival a kulturális fordítás és hibridizáció allegorikus történeteként olvasható.[8] A rengeteg verzióban olvasható történetnek számos magyar irodalmi adaptációja ismert, és Langer gyűjteményében is megtalálható.[9] A legenda szerint a pásztorfiú mimikrijében Illés próféta, más verziók szerint Dávid király bújt meg, a dal értelme misztikus, eredete a Szentföldre vezet vissza. A góluszban elkeveredett dal megvétele, annak kiszabadítása a száműzetésből, felemelése a haszid megváltástanból értelmezhető.[10]

Az adaptáció eljárásának előzetes vizsgálata során bizonyítást nyert,[11] hogy Borbély a történetet, az előképe cselekményét híven követi, ámde kettős megvilágításban dramatizálja. Az eseményeket Taub és a Bóher szemszögéből nézve a legenda egyszerre olvasható szent és a profán síkon. A komikus módon minden mögött csodát látó, misztikus titkokat szimatoló, rajongóan vallásos Bóher a haszid megszállottság paródiájaként olvasható – alakja e végletesség miatt egyaránt interpretálható a naivitás és az irónia eszközeivel. Ő az, aki a hagyományos narratívát követve a fiút Dávid királynak

7 Előzetes kutatásaim során összevetettem a dal szövegvariánsaiban található héber sor forrását és funkcióját, valamint a kállóihoz kapcsolódó legtipikusabb történetek verzióit. Száz Pál, *A „kállói szent pap" dala: A* Szól a kakas már *dalszövege*, és a dal megvételéről szóló történetmotívum hagyományozódása az allegorizáció, a bricolage és a hibridizáció tükrében = *Ideológiák, identitások és önreprezentáció multikulturális térben, szerk.* Misad Katalin – Csehy Zoltán, Univerzita Komenského v Bratislave, 2016, 89–112.

8 Száz, 2016.

9 Jiří Langer, *Kilenc kapu: A haszidok titkai*, ford. Zádor András, Pozsony, Kalligram, 2000, 212–213.

10 Érdemes e gondolathoz Langer megjegyzését idézni: „Az a nyelv nem magyar. Nem, nem. A szöveg szavait az Úr szent angyalainak nevéből szőtték. Csak olyannak *látszik*, mintha magyar volna." (Langer, 2000, 213.)

11 Száz, 2020, 300–304.

látja,[12] a rabbitól szavai nyomán a dalt misztikusan értve úgy véli, ezzel a cádik a Messiás eljövetelét harangozza be.[13] Miközben Taub a Dávid név alatt konkrétan az árva Kiskovács Dávidot érti, akit – mint végül kiderül – a hitközség segíti: „Ez a Kiskovács Dávid. Mióta meghalt / az anyja, mindig segítjük. Nálunk / szolgált. Nagyon szépen furulyázik."[14] Ezt a Bóher már nem hallja, eddigre elrohan a stettlbe szétkürtölni a csoda hírét. A jelenet végszavaiból visszamenőlegesen tehát úgy értelmezhető a dalvétel jelenete, mint az alamizsnaadás micvájának gyakorlása. Vagyis pusztán ürügy arra, hogy a Kiskovács Dávidnak pénzt adjon a rabbi, aki szívesen eladná a dalt (a vég felől válasza, az „El én, az anyám is." [10] morbid jelentést nyer), ami persze lehetetlen, abszurd elképzelés. Megígéri, hogy nem énekli többé: „Némuljak meg, haljon meg az anyám, ha még egyszer éneklem." (10) A jelenet nemcsak azért kulcsfontosságú, mert megalapozza a drámai szituációt, a messiásvárás, az érkezéséről szóló diskurzus felütésével, ez indítja be a cselekményt Kállóban és a mennyekben egyaránt, hanem azért is, mivel az adaptáció profanizáló szemlélete által demisztifikál, az adaptált legenda az adaptációban egyben antilegenda is, a csoda egyben hétköznapi jelenség. Borbély ezzel az ambivalenciával tulajdonképpen a legendaképződés folyamatát teatralizálja. S mindemellett benne rejlik a csodákról való mesélés mögötti összekacsintás is a közönséggel. Ahogy Langer is fogalmaz: „A haszidok nagyon jól tudják, hogy nem minden történt meg abból, amit a szentjeikről mesélnek; de sebaj. Ha valamelyik csodatevő szent az elmesélt csodát valójában nem vitte véghez, akkor az olyan csoda volt, amelyet csak ő tudott véghezvinni, ha akarta volna; és ez elég."[15]

Akár e darabajában, Borbély Szilárd a *Taub Eizik Szekvenciája* című versében is feldolgozta a dalvétel legendáját, a *Míg alszik szívunk Jézuskája* című drámájában pedig ehhez hasonlóan vendégszövegként használja a dalt.[16] A szerzői intenciót követve a *Míg alszik…* valóban értelmezhető a *Szól a kakas már* ellendarabjaként, hiszen mindkettő az angyalok által megjelenített középkori színjátékformák kétszintes struktúráját használja, s mindkettőben a Messiás születése a téma. A *Míg alszik…*, bár szintén tartalmaz haszid elemeket, s a keleti zsidó stettlvilág miliőjét is felhasználja, mégsem minősíthető minden probléma nélkül haszid történetek dramatizálásának, hiszen a darab alapszerkezete a betlehemes dramaturgiát követi. A *Szól a kakas már* fikciója ezzel

12 A darab egy későbbi jelenetében a történetvariánsok között gyakoribb verzió is megjelenik – a Bóher mondja a Magidoknak és a közösségnek (Borbély, *i. m.*, 45.), amely szerint Illés prófétával beszélt álmában, onnét tudja, hogy közeledik a Messiás.

13 „TAUB Dávid énekel a Messiásról…
BÓHER (A közönség felé.) A Messiásról! Ezt el kell mondanom!
TAUB Hát mi másról?
BÓHER (A közönség felé.) Csoda, csoda! A mi cádikunknak
maga Dávid király énekel a Messiásról gyerekkorában!" (Borbély, *i. m.*, 9.)

14 Borbély, *i. m.*, 11.

15 Langer, 2000, 56.

16 Az egész életmű szempontjából jelentős szövegköziség e jelenségéről bővebben: Száz 2020: 287–304.

szemben nem egy stilizált, kulturálisan hibrid világot ábrázol, mert minden komikuma és elemeltsége ellenére alapvetően realista indíttatású, a XVIII–XIX. század fordulójának vármegyeközpontjában reprezentál egy magyar stettlt. A *Szól a kakas már* fabulájának kiindulási pontja sokkal inkább megfelel annak a pozíciónak, amelyet a *Míg alszik…* mottója jelöl ki. Mégpedig egy haszid történet elejének fragmentuma, amelyben azt állítja Jehúda Cví (Jíde Hers) „»Ma születik József fia, a Messiás Magyarországon, és egyike lesz a titkos caddikoknak.[«]”[17] Világos, hogy a referenciaként szereplő kor és hely megfelel ennek, ellenben a *Míg alszik…* fikciójának stilizált Galícia/Judea világával.

Az adaptációnál maradva, a darab egészére nézve annak fabulája a szerző saját invenciója, viszont a tőle megszokott módon számos forrást használ fel, igaz, ezúttal útmutató jegyzetek jelölése nélkül. Ezúttal jiddis szólásokat, zsidó vicceket használ fel, különböző gyűjteményekből.

Egyebek mellett Raj Tamás *100+1 jiddis szó* című könyvéből több jiddis szólást merített. Az *Egy Talmudi Mese (Egy kis közjáték)* című rész (30–31) pedig minden valószínűség szerint Raj Tamás *Zsidó eszmék és jelképek* című könyvéből származik.[18] De ismert haszid történetet is bedolgoz arról az egyszerű, írástudatlan emberről, aki nem érkezett haza a jom kippur ünnepére, útját megszakítva volt kénytelen imádkozni, de mivel nem ismerte az imát, a héber ábécé betűit kezdte elősorolni: „És ráhagyta az Úrra, és az angyalaira”, hogy rakják össze belőle az imákat.[19] (54)

Két zsidóvicc-gyűjteményből is merített Borbély, mégpedig Horacy Safrin irodalmilag igényes, a viccet az anekdota felé alakító, a letűnt galíciai szóbeliségből merítő gyűjteményéből[20], valamint az *Osztropoli Herschel ostora* címűből, amelyet Hajdu István[21] a keleti zsidó humort feldolgozó kortárs német, illetve Nagy Imre gyűjteményéből, és az *Ojság*ból válogatott. Az *Egy jelenet. A három magid fogadásáról* jelenetben[22], amelyben a vándorok a kállói stettlbe érkeznek, például több viccet is felhasznál. A dialógus kezdetén Samesz és a Haszidok vicces találós kérdéseket tesznek fel egymásnak, amelyek az *Osztropoli Herschel ostora Találós kérdések* fejezetéből merít.[23] A jelenetvég szituációja, amelyben Lucifer Magid mivel vonakodtak neki szállást adni, átkával a falura küldi a Tűz Angyalát, majd gyorsan visszaparancsolja, amelyet a közösség csodálatos megmenekülésként él meg, Safrin gyűjteményében található vicc-anekdota adaptáció-

17 Martin Buber, *Haszid történetek*, Budapest, Atlantisz, 2006, 590.
18 Lásd bővebben: Száz, 2020, 69–70.
19 Rabinowitz története szintén egy haszid történet adaptációja, ugyanazé, amelyet egy másik változatban Borbély a *Kafka fia* című posztumusz regényének *Kafka és a betűk* című befejezetlenül maradt fejezetében is felhasznált. Lásd erről *A haszidizmus recepciója Borbély Szilárd műveiben* című fejezet *Zárómegjegyzés*ét.
20 Magyarul: Horacy Safrin, *Sábeszgyertyák mellett*, Budapest, Garabonciás Könyvkiadó, 1989.
21 *Osztropoli Herschel ostora: Viccek, adomák és bölcs mondások a zsidó folklórból,* vál. szerk. Hajdu István, Budapest, Minerva, 1985.
22 Borbély, *i. m.,* 21–23.
23 Hajdu, *i. m.,* 89–90.

ja.[24] Ugyan nehéz pontosan meghatározni, hogy a folklóralkotásként migráló egyes viccek mely gyűjteményből származnak, Safrin forrása konkrét intertextusként is megjelenik. Lucifer Magid szó szerint idéz a gyűjteményből egy magid drósét parodizáló feddését, amelyet a nőknek címez újév alkalmából.[25] A verziók problémáját remekül szemlélteti a Rabinowitz és a Bóher dialógusába[26] iktatott vicc, amelynek verziója az *Osztropoli Herschel*ben is megvan[27], Borbély viszont a Safrin-féle változatot használta, szinte szó szerint átvesz. Abban egy haszid beszél egy mitnagédnek a cádikjáról:

> „– Hogy merészelsz gúnyt űzni a mi cádikunkból, akinek pedig minden péntek este megjelenik az Úr?
> – És azt te honnan tudod?
> – Honnan, honnan… Hát ő maga mesélte nekem!
> – És ha hazudott?
> – Megőrültél? Hazugsággal gyanúsítani azt az embert, akinek személyesen megjelenik az Úristen?”[28]

A dramatizálás azonban nemcsak a vicc dialogikus formába való átírását, a drámai szituációba (mint az utóbbi három példa esetében láthattuk) vagy a beszédaktusba (viccek, mondások) való beillesztéseként működik. A közös udvaron játszó Kiskovácsék és Katzék fiának dialógusa, amelybe a Tanító belép[29], adomaszerű viccet vesz alapul, amelyből nemcsak a két gyerek (pusztán erre a jelentre korlátozódó) alakjának, megformálása, dialógusának indítása, hanem a jelenet teljes drámai szituációja ebből a kurta viccből bomlik ki:

> „Egy házban, ahol keresztény és zsidó bérlők laktak, a gyermekek békésen játszottak mindaddig, míg a keresztény gyermekek egy napon megmakacsolták magukat. – A papa azt mondta, hogy ti zsidók vagytok, és megöltétek a mi üdvözítőnket!
> A kis Sámuel: – Nem, becsületszóra! A Kohnék voltak a szomszédból!”[30]

Az *Osztropoli Herschel*ben pedig éppen az az adoma-vicc követi, amelyet a császár érkezését feldolgozó jelenetben dolgoz fel[31], s amely a drámai szituációt teremtő felhasználástól homlokegyenest különbözik. A történetet a Mesélő szájába adja, aki a forrásban szereplő narratívát a most következő jelenet szereplőivel meséli újra. Az eredeti így hangzik:

24 Safrin, *i. m.*, 20.
25 Safrin, *i. m.*, 24–25.
26 Borbély, *i. m.*, 56.
27 Hajdu, *i. m.*, 19.
28 Safrin, *i. m.*, 21.
29 Borbély, *i. m.*, 34–35.
30 Hajdu, *i. m.*, 42.
31 Borbély, *i. m.*, 36.

„A vihar keresztüldöntött egy fatörzset az úton. Két zsidó jött arra kocsin. Megálltak, és tanakodni kezdtek. Azután egy ukrán paraszt jött a szekerével. Leszállt, megragadta a fatörzset és oldalra tolta. Jankel, Slojméhoz: – Na ja, erővel nem kunszt!"[32]

A Mesélő változatában az ukrán paraszt helyett az álruhás császár érkezik meg, akinek kocsijáról leugráló tisztek húzzák el a fát a két tanakodó kállói haszid elől. Az adaptációban nemcsak a műfaji elmozdulás történik (az elbeszélés teatralizálása), a történet is módosul. Kezdete az álruhás Habsburg császárhoz, az országjáró II. Józsefhez kapcsolódó kulturális emlékezetben élő történelmi anekdotákat idéz.[33] Borbély kidolgozza a részleteket, kontextusa szerint konkretizálja a szereplőket és a körülményeket a Tokaj és Nagykároly közötti postavonalra helyezett cselekményben.[34]

A Császár és Taub dialógusának kezdetén szintén egy bedolgozott anekdotát találunk, amely az eredetiben a kormányzó és a tipizált Chelm városka rabbija közötti beszélgetésből ered.[35] Ugyanebben a dialógusban találjuk azonban a dramatizáció következő, sajátos típusát, amely pusztán a beszédhelyzetet veszi át és alakítja drámaivá: „– Miért feleltek, ti zsidók, minden kérdésre mindig egy ellenkérdéssel? / – Miért, nem lehet egy-egy ellenkérdéssel felelni?"[36] Borbély az ellenkérdéssel való válaszolást veszi át, ami bosszantani kezdi a Császárt, s komikus helyzeteket generál.[37]

A Borbély és a haszidizmus kapcsolata szempontjából is jelentős interjúban hívta fel a figyelmet fordítója, Lucie Szymanowská arra a regi-

32 Hajdu, *i. m.*, 42.

33 Barta János, ifj., *A kalapos király emlékezete: II. József és Magyarország*, Series Commentariorum de Arte Humana et Geographia 3. Didakt Kiadó / Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012, 41–44.

34 „Pénteken éjjel [Szombat volt már az!] valamelyik osztrák császár, talán II. József vagy inkább II. Leopold, vagy II. Ferenc, annyi biztos csak, hogy a Másodiknak hívták, inkognitóban [Rangrejtve] utazgatott a birodalmában lesfel, mert unta már a bécsi Burgot. Így esett, hogy egyszer a Tokaj és Nagykároly közötti postavonalon épp Szabolcs vármegye fővárosa, Nyírkálló közelében lepte meg az éjszaka. A szigorúan titkos császári delizsánsz kocsisa a derengő holdfényben sötét alakokat vett észre a postaúton. Széles karimájú kalap, hosszú kaftán volt rajtuk; izgatottan tanakodtak. A császári kocsis háltot kiáltott, és a lovak megálltak. Egy nagy fa feküdt keresztbe az úton. A kállói hászidok elmondták, hogy azon tanakodnak, vajon miért dőlt ide ez a fa és hogyan lehetne eltávolítani? Erről beszéltek kusza nyelvükön, azon a zsidónémeten, amelyet a császárok és tisztjeik csak fintorogva és ingerülten szoktak hallgatni. Álmosak és fáradtak voltak, ezért két markos tiszt megragadta és félredobta az útból a jókora fatörzset. Mire a hászidok felocsúdtak, és visszaültek szekereikbe, a császári konvoj már tovább robogott. A hászidok megvetően csak annyit mondtak: »Erővel? Hát úgy könnyű!«" (Borbély, *i. m.*, 36.)

35 Hajdu, *i. m.*, 104.

36 Hajdu, *i. m.*, 45.

37 Borbély, *i. m.*, 37.

onális együttállásra, amely a magyar haszidizmust és a szerző kutatási területét illeti (a XVIII–XIX. századi irodalomban az északkelet-magyarországi központoknak kulcsszerepük volt). A szerző az „érdekesnek” talált „párhuzamosságot” máris konkrét példákkal támasztja alá:

> „…a korszak legnagyobb költője, Csokonai közelében élt a kállói rabbi. Kazinczy Ferenc, a korszak történéseinek meghatározó alakja hosszú ideig szinte heti rendszerességgel fordult meg Kállóban, mert ez a mezőváros volt akkoriban a Szabolcs megyei adminisztráció központja.”[38]

Valószínű, hogy Borbély ismerte a nagybátyja és keresztapja, Ferenc alakját is megörökítő Kölcsey Antónia naplójának a magyar zsidóság irodalmi emlékezete szempontjából jelentős alaposabb korai leírását is. E feljegyzésben a Borbély szűkebb pátriájához tartozó Szatmárcsekére vonatkozóan a zsidók purim[39] ünnepi

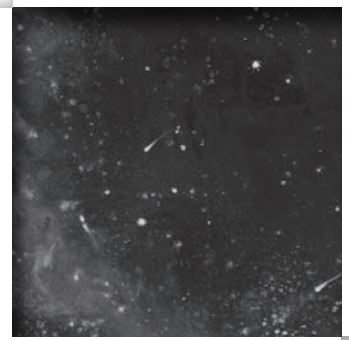

38 *Az igazi nevem nem ismerem: Borbély Szilárddal Lucie Szymanowská és Kiss Szemán Róbert beszélget*, 2008, 86.

39 Purim örömünnep, amely a zsidók csodálatos megszabadulásáról emlékezik meg, amely i. e. 369–356 között történt a babiloni fogság idején. *Eszter könyvé*nek történetén alapul, amelyet az ünnep során fel is olvasnak. Ahasvérus perzsa király miniszere, Hámán tanácsára hallgatva megölette Vasti királynőt, mivel az nem akarta meghallgatni őt. A király országszerte új feleséget keres, ekkor találják meg a palotától néhány lépésre a szép Esztert, akibe a király beleszeret, és végül feleségül veszi. Eszter nagybátyja, Mordecháj tanácsára eltitkolja zsidóságát. Hámán éppen a zsidók életére tör, mesterkedéseire a király is hajlik. A király véletlenül feleleveníti Mordecháj érdemeit (nem tud aludni, és egy könyvből olvastat fel, ahol az eset szerepel), amiért nem jutalmazta meg őt. Mordecháj ugyanis korábban leleplezett egy ellene szőtt összeesküvést. Eszter lakomára hívja Ahasvérust és Hámánt, ahol leleplezi zsidó identitását, és sikerül a királyt a saját pártjára állítania. Hámán megbűnhődik aljasságáért, a király arra a fára akasztatja fel tíz fiával együtt, amelyből Mordechájnak akart akasztófát ácsoltatni. Az ünnep neve sorsvetéseket jelent, arra emlékeztetve, hogy ily módon határozták meg az idejét: azért esik ádár havának 14. napjára (március–április), mert Hámán ezt a napot sorsolta ki a birodalombeli zsidók kiirtására. Bár az ünnep a csodálatos szabadulásra emlékezik, a történetben nincs semmiféle csodaelem, sőt, az *Eszter-tekercs*ben még csak Isten neve sem szerepel. Az értelmezés szerint azonban az eseményeket áthatja a gondviselés. Az Eszter név a „szeter” (titok, rejtett) szóból származik, a *Megilat Eszter* így titkos tekercsnek is fordítható. A Talmud (Chulin 139b) szerint pedig a Deuteronomium 31.18 „És én bizony elrejtem arcomat azon a napon…” Eszterre utal („Va-

szokásairól ír a velencei és római „Carnevalba" találván hasonlóságot. A sorok írója szolidaritását nyilvánítja ki a zsidók iránt, akik századokon át őrzött hagyományaikat minden viszontagság ellenére őrzik: „És ezt ők olly hazákba teszik, hol létöket is drágán kell fizetniök."[40] Ezeket a kultúrtörténeti párhuzamosságokat azonban Borbély nem használja fel – pontosabban: *ki* – adaptációja során, nem úgy, mint Szabolcsi Lajos, akinek a kállói rabbiról szóló novelláiban a rabbiról szóló történeteket konkrét történelmi korba helyezve a magyar történelem alakjaival és eseményeivel hozza össze őt (például Martinovics Ignáccal).

Ettől eltekintve azonban Borbély a XIX. század eleji tipikus vármegyei viszonyokat, alakokat ábrázolja, éppoly tipizálással és stilizálással, mint a stettlvilág figuráinak esetében – mint az Alispán, a Hajdú és részben a Tanító által. A darab egyik legízesebb jelenete, amelyben a rabbi a Császárral találkozik az Alispán kíséretében. A Császár a Részeg zsidóról, majd a Mesügéről, végül a Koldusról sorra megkérdezi, „rendes ember"-e – mire a rabbi sorra válaszol: „rendes zsidó".[41] A jelenet mintha egyszerre volna egy zsidó vicc és az uralkodó emlékezetének körébe tartozó anekdota dramatizált változata. Ahogy a rabbit leszámítva a szereplők tipizáltak, a császárt sem azonosítja konkrét történelmi alakkal, az egész korszak egymást követő uralkodóiról van szó: „talán II. József vagy inkább II. Leopold, vagy II. Ferenc, annyi biztos csak, hogy a Másodiknak hívták". (36) A helyzet talán mégis leginkább a kalapos királyra illik, aki látogatásának emlékét adomaszerűen Kazinczy is felidézi, és akinek az álruhás látogatásairól szóló emlékek fennmaradtak.[42] Emellett szólnak II. József zsidókra vonatkozó rendeletei is, amelyek miatt a Habsburg Birodalom területén élő haszidok emlékezetében is fennmaradt alakja. Langer történetgyűjteményében két effélét is találunk: a mikulovi/nikolsburgi reb Smelke kísérőjével egy teknőben úszik át a Dunán Bécsben, hogy a császárral találkozzon, és elhárítsa a közösségére leselkedő veszélyt.[43] A lizsenszki Elimélech történetében pedig a császár által bevezetni szándékozott hadkötelezettség kerül szóba, majd az ellene való misztikus küzdelem során győztesen kerül ki a rabbi – ezt a történetet dramatizálja szellemesen Kárpáti Péter darabjának 2. jelenete. A Császár figurája (bár meg van nevezve) itt legalább annyira stilizált és tipizált, mint Borbély darabjában.

anóchí haszter asztír panaj…"). Az ünnephez rengeteg népszokás kötődik. Kölcsey Antónia által is rögzített karneváli alakoskodás, maszkos menet, vigadozás: „Minden 'sidó nagy vigalomba vala 's jó napot csinált magának. Nehányan pásztoroknak öltözködének, 'siros gubák- 's bundákba, és egy lovag 'sidót kisérének, ki mindenféle rongyokkal beaggatva vala; örömrivalgásokkal futottak utánna a' 'sidó gyermekek is. E' különös menet végig járá a' falut, 's minden Abrahám unokája háza előtt megállott, hol kész lakoma várá őt. Ők mindnyájan boldogok voltak ma, boldogabbak, mint bár milly örömittas ur a' velenczei, vagy római Carnevalba." (Kölcsey 1938: 54–55) A népszokások közül Borbély is felhasznál néhányat, mindenekelőtt a purimi játék szokását. A tekercs felolvasásának idején Hámán neve elhangzásakor szokás volt kerepelni, dobogni, hogy Amálek (az őt érintő tórai napiszakasz [Deut. 25.17–19] éppen az ünnep idejére esik) ezen utódának nevét a parancsolatnak megfelelve kitöröljék. Megjelenik Borbélynál a Talmud korából származó (ekkor vált a purim népünnepéllyé) Hámán-égetés (tehát az őt képviselő bábué) is: Borbélynál senki nem akarja az ő szerepét játszani, így bábu jeleníti meg őt.

40 Kölcsey Antónia *naplója*, Bevezetéssel kiadta Kozocsa Sándor, Kölcsey Ferenc halálának százéves fordulójára, Budapest, Rózsavölgyi és Társa, 1938, 54–55.

41 Borbély, *i. m.*, 37–30.

42 Barta, *i. m.*, 2012.

43 Langer, 2000, 187–189.

A haszid történetekben megszokott módon a császár a közösséget veszélyeztető hatalom embere, a cádik csodája pedig a veszély elhárításában valósul meg. A jelenetnek azonban nincs ilyen alapja, így tulajdonképpen nincs drámai ereje e dialógusnak – a Császár egyébként sem bukkan fel máshol a darabban. Bár nélkülözi a közvetlen párhuzamot, a zsidókat ugyanis nem fenyegeti külső veszély, mégis árulkodó dramaturgiafogás, hogy a jelenetet az követi, amelyben a purimi játék egyik jelenetét próbálják a szereplők, éppen Hámán és Ahasvérus dialógusát. A diaszpóra örömünnepének számító purim dramatikus népszokásaiban a környezet megjelenítése tipikus elem volt, erre Borbély is utal – lásd Ahasvérus és a Perzsa Hajdú dialógusát. (34) Ahogy azt Halász Tamás[44] kiemeli a purimspílekkel kapcsolatban: „Sajátos jegyeik ugyanúgy nyilvánulnak meg, mint minden egyes egyéb tájegységéi. Szereplőiket ugyanis gyakran a körülvevő külvilág meghatározó figuráiról mintázzák: a lembergiek az osztrák fináncot, a minszkiek a cári katonatisztet jelenítették meg. A magyarországiak a betyárt és a csendőrt/pandúrt."

A purimi játék hagyománya, amelyet már a darab alcíme kijelöl (*Ajn Píremspíl*), olyan műfaji hagyományt idéz meg az ünnep idejére kifuttatott cselekményen belül, amely metafiktív síkon, színház a színházban valósul meg a purimi játék egyes jeleneteinek próbájaként. Egyéb forrásai mellett a műfaji hagyomány intenciói mentén Eszter könyvét is felhasználja Borbély; fragmentáris adaptációja megidézi az eredeti történetet. Fontosabb viszont ennél a metafiktivitásnál magának az ünnepnek a karneváli szellemisége, amely nemcsak a humor, a tréfálkozás és a komikum központi szerepében nyilvánul meg, hanem az alakoskodás szokásában is. Alakoskodik a császár, alakoskodnak az angyalok, sőt, Dávid király is. Hámán is, éppen azáltal, hogy szerepét senki sem akarja eljátszani, így aztán egy bábu képviseli őt, amelyet később elégetnek.[45] A közösségbe betérő Benjáminnak is álszakállt és pajeszt ragasztanak végül, és senki sem veszi észre Kállóban, hogy az eltűnt tanító azonos az új zsidó jövevénnyel. A szerep és identitás a vármegyei környezet és Ahasvérus király udvarának egymásra kopírozása során problematizálódik, de a Messiás témája kapcsán is felvetődik. A Messiás érkezése, születése az ünnep elmúltával mintha csak egy lett volna a purimi tréfák közül, mintha a Messiás is alakoskodna, sosem volna azonos önmagával, vagy mintha pusztán csak szerep volna. A Messiásról a darab zárlatában arra utal Taub, hogy Benjámint küldte maga helyett (58), mivel pedig Eszternek lánya született, legalábbis egy új esélyt: „ki tudja, hogy nem Eszter lánya / szüli-e majd meg a Messiást?" (59)

Noha a purimi dráma csak áttételesen van jelen, hiszen nem fenyegeti Hámán cselszövéséhez hasonló komoly veszély a kállói zsidóságot, a társadalmi feszültség és az idült antiszemitizmus megjelenik a darabban. Bár szintén a humor eszközeivel oldva, a már említett közös portán veszekedő Katz és Kiskovács gyerekek jelenetében.

44 Halász Tamás, *Purimjátékok Magyarországon*, Magyar Zsidó Szemle, Új folyam, 2009–2010, 6–7. sz., 196.
45 Borbély Mesélőjének szavai itt a tipikus purimi szokást, a Hámán-égetést használja fel.

A karneváli világ ad lehetőséget arra is, hogy az ember identitást váltson, hiszen az identitás is pusztán társadalmi szerep, nem ontológiailag, esszenciálisan adott dolog, hanem pusztán konstrukció. Benjámin betérése mellett a vallásközi dialógus is megjelenik a darabban, hiszen a Messiás érkezéséről már a „gojok" is suttognak Kállóban (42, 44), a három vándor magiddal pedig a háromkirályokat asszociálják.[46] (21) Ráadásul annak híre, hogy a Messiás megszületik, kissé problémás: „Ilyesmit a gojok mondanak. A Messiás nem megszületik, hanem eljön. Te ezt öreg korodra se tudod?" – kérdezi férjét Rabinowitzné (50).

A gyermekvárás és a messiásvárás közötti csere, az a vélekedés, hogy minden születendő gyermek egy messiási ígérettel ér fel, sőt, potenciálisan minden újszülött Messiás, olyan gondolat, amely a Borbély életművében központi jelentőséggel bíró Messiás-motívum pozicionálása során számos alkalommal felbukkan[47], s ahogy Kutszegi Csaba[48] a drámamellékletet bevezető írásában megjegyzi: „ismerve a madáchi mondást, hogy »minden újszülött egy Messiás«, így még az is lehetséges, hogy a jóslat a jövőben beteljesedhet."

II. HASZID DRÁMÁZÁS

Mindhárom darab középpontjában a messiási téma áll, ám jelentős különbségekkel artikulálódik. Borbély darabjának hátterében valamiféle derűs tömegpszichózis bontakozik ki, mindenki a Messiás jövetelével van elfoglalva, pedig a viccek és a purimi alakoskodás környezetében érkezésének bejelentése ugratásnak is felfogható – a szereplők reakciója leginkább ironikus. Az emberek között a hír a Bóhernek és rajongásának (hogy ez mennyire naiv, vagy ironikus, értelmezés kérdése), az égiek között Lucifer Magid tréfájának köszönhetően terjed el. A Messiás végül ugyanúgy szerepnek minősül, mint az ünnepi alakoskodás, a biblikussá avanzsált Kiskovács Dávid vagy a Tanítóra váró identitásszerep. A Messiás végül nem jön el, maga helyett küld másvalakit, Eszter lányát, a reményt, az érkező újszülött által képviselt megváltási ígéretet.

Ha Borbély Messiása metonimikus alakzat, akkor Kárpátiét metaforikusnak láthatjuk, hiszen minden egyes mester megtestesíti a messiási potenciált, s mindegyikről megváltó cselekedeteket tanul Írele. A Messiásnak nevezett Áron megbukik a gyönyörű nővé változott sátán csele folytán.[49] Kárpáti szellemesen stilizálja az alakot (Mádám) frivolan kihívó és affektált francia nővé (6. jelenet), a dialógusban a Langer-gyűjtemény több elemét felhasználva.

46 Erről az olvasatról bővebben: Száz, 2020, 109–116.
47 Lásd Száz, 2020, 223–249.
48 Kutszegi Csaba, *Borbély Szilárd:* Szól a kakas már *[Bevezető],* Színház.net, 2013. 09. 10 [online] = http://szinhaz.net/2013/09/10/borbely-szilard-szol-a-kakas-mar/ (Letöltve: 2021. 11. 30.)
49 Langer, 2000, 66–67.

A Mádám csele az eredeti történetet követi, Áron kiküldve mindenki mást a szobából – eleget téve annak a feltételnek, hogy csak ekkor mondja el titkát – megszegi a parancsolatot: négyszemközt marad egy idegen nővel.[50] Arról azonban, hogy a Messiás mitől több vagy más, mint a mesterjelölt cádikok, csak annyi derül ki, amennyit a mesélő szereplők Langert idézve elmondanak: „minden nemzedékben él egy messiás. Egyedül, félrevonultan…”[51]

E vélekedésnek a Lévy családra vonatkoztatott variánsából indul ki Schwarz-Bart nyomán Boross drámája. Mordechájt, a darab alcíme szerinti „álmessiást” a messiási kiválasztottság ambivalenciája feszíti, és tágítja a kibomló dráma értelmezhetőségét. Végső soron a megváltó funkció az áldozatszerep felvállalásában realizálódik: a közösség megmeneküléséért a bűnbakká váló Messiásnak tartott idegen felülírja az álságosnak gondolt messiási szerepet.[52]

A közös pontok ellenére nehéz és erőltetett volna valamiféle közös nevezőt vonni a *Harminchatok* szkeptikus, a *Szól a kakas már* ironikus, és *A negyedik kapu* naiv messianizmusából. Talán érdemesebb a tematikus elemeken túl a formaiakat összevetni, hiszen mindjárt a stilizált világ megjelenítése, amelyet a haszid alakok, történetek, zsidó „typusok” és „ritusok” inszcenálása közös elem. Talán Kárpáti darabja a legelszálltabb, az abszurditásig stilizál, míg Boross drámavilága minden tipizáltsága mellett is realista szerkezetre épül. A stilizáció nemcsak a világszerűség alakítását jellemzi, hanem a dráma szerkesztésmódját is: *A negyedik kapu*ban és a *Szól a kakas már*ban e szempontból fontos szerepe van a narráció és a mimézis váltakozásának. Borbély Mesélőjének epikus részei, amelyek a jeleneteket bevezetik, a drámai aktusokat háttérrel látják el, az előzményekkel, a mellékes események jelzésével egészítik ki, vagy épp felvezetik az adott jelenetet. A metaszínházi szcénákkal (a purimi játék próbái) kiegészülve pedig a dráma fikcionalizáltságát e reflektív viszonyok által eltartja, idézetszerűvé teszi azt. Ez az effektus a darab szellemiségére jellemző ironizáció olyan megnyilvánulása, amely a dramaturgiai építkezést és jelenetezést áthatja. Igaz, a drámában a narratív részek meglehetősen irodalmira sikerültek, még akkor is, ha ezen lazít a következetesen alkalmazott drámai alaphelyzet, amelyet a narrátor a közössége reakcióival szakít meg: a szövegben „[]” zárójelek között „a Mesélő szövegébe mindig

50 A történetet Patai József is feldolgozta *A talmudista lány* címen a *Lelkek és titkok*ban. (Patai József, *Lelkek és titkok*, Budapest, Mult és Jövő jubileumi kiadása, 1937, 69–74.

51 Kárpáti Péter, *A kivándorló zsebkönyve: Egy díszelőadás és öt színdarab*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 2004, 249.

52 Két olyan motívummal szembesülünk, amely Ivan Olbracht *Átokvölgye* című prózatriptichonjának *Sáfár Hanna szomorú szeméről* című részben szerepel. A messiásvárást a rajongó haszid, Jakubovics Pinchesz képviseli, akinek a tórai haragvó istent ironizáló látomásában áldozatot követel az Úr, amely megváltja a közösséget. A harminchatok azon változatát pedig, amely szerint az igaz ember nem tud kiválasztottságáról, szintén megtaláljuk a műben, mégpedig Jakubovics Pinchesz kétségeként. Nem tudja ugyanis, hogy az igazak közé tartozik-e, s attól kezdve ezen rágódik, hogy Munkácson egy koldus azt mormogta (bár nem biztos, hogy jól értette), lamed vov.

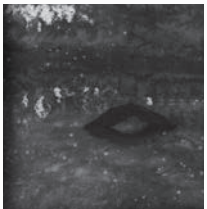

bele-belekotyogó hászidok" tarkítják a megszólalást.[53] A mesélés dramatikus eszközként Kárpáti darabjában szervesül leginkább, amelyben – ahogy már taglaltuk – éppen a mesélés teatralizálásának a narratív és mimetikus szerepek közötti átmenet kidolgozott dinamikussága által valósul meg. Borbély darabjában a színházi interpretációra hagyja nemcsak a szerepösszevonások és szerepváltások lehetőségeit, hanem a gyakran elég terjedelmes narratív részek rendezését is. A közösség reakcióival teatralizált mesélés mint a játék megnyilvánulása harmonizál a purim világával, s a Mesélő játékmesterként, marsalikként képzelhető el, hiszen e népi mulattatók gyakran maguk írták és állították színpadra a purimspieleket.[54] Gyakran alakították az előadások állandó szerepét, az ún. „Purimi rabbit": éppen ezt a szerepkört fedi le a Mesélőnk.[55]

A rítus vagy szertartás a következő stiláris-strukturáló elem, amelyet mindhárom darab színházi szempontból használ. A *Szól a kakas már* ugyan nem jelenít meg rituális cselekvést, az ünnep szellemiségét azonban átveszi, mintha csak maga is egy áttételes, több szintet, síkot működtető Eszter-játék volna. A *Harminchatok* metadramatikus keretként a sábeszköszöntés szertartását használja, amelynek liturgiai menete, rituális elemei a jelenetekkel váltakoznak. Kárpátinál a hétköznapi élet apró rítusai (a gartl, tfilin, a kézöblítés) teatralizálódnak, egyszersmind Langer leírásait átvéve-narrálva el vannak magyarázva. A stációdramaturgia folytán azonban a dráma maga is beavatási szerkezetre épül. A cselekmény végül a szukkot ünnepével zárul. A szukkotsátort a 8. jelenetben építik meg, miközben az Írele mesterkereső útjáról való visszatérése utáni eseményeket mesélik el a szereplők. A darab végén pedig: „Fekszenek a szukkot-sátorban, alszanak vagy bámulják az eget. Csak a tücskök ciripelnek, és a békák énekelnek egy zsoltárt, Isten dicsőségére."[56] A sátorban alváson kívül a szokás azt is előírja, hogy elmondják az ősatyák és a szent rabbik történeteit, a mesélés tehát itt rituális keretet kap – ne feledjük, épp az ősatyák körülmetélésre való érkezésével kezdődik a darab, és s ők válnak ezután mesélőkké, vagy lépnek a rabbik dramatikus szerepébe.[57]

A rituális renddel kapcsolatban a tér hangsúlyos szereppel bír, s bár nem célunk a színházi megvalósítások vizsgálata, legalább egy kitekintést célszerű tenni a drámai tér színpadi lehetőségeire. A szukkotsátrat egyébként a Kárpáti-darab ősbemutatóján rendeltetésének megfelelően ki is használták. (Radnóti Színház 2003) „Forgács Péter

53 Borbély, *i. m.*, 2.

54 Az irodalmi emlékezetben leginkább fennmaradt (szerepel például Schön Dezső *Istenkeresők a Kárpátok alatt* című művében, Szabolcsi Lajos elbeszélésében) híres máramarosszigeti marsalik, akinek jiddis irodalmi munkássága máig nincs alaposan feldolgozva, Hirs-Leib Gottlieb (1829–1930) rendszeresen írt purimspíleket.

55 „Az ilyen előadásokon általában az ún. Purim-rabbi »konferált«. Ez a Szentírást jól ismerő személy (segédrabbi, segédkántor, vagy idősebb bóher) a purimspílek archaikus figurája: tisztje szerint a Szentírás, vagy a liturgia egyes részének travesztiáját adta elő, tréfás írásmagyarázatot tartott az ünneppel kapcsolatban, néha magát a község rabbiját is parodizálta (aki nemcsak, hogy jelen volt, de néha ugrott is az alkalomra: felvette a kesztyűt. Kettejük humoros, rögtönzött párbeszédét nagy derültséggel követte a közönség). Maga a rabbi volt sok esetben a purimi vallásos tárgyú színdarab betanítója, néha a szerzője." (Halász, *i. m.*, 197.)

56 Kárpáti, *i. m.*, [276].

57 A zsidó imák és liturgiai performatív és teátrális sajátosságairól már készültek tanulmányok (például: Cofman-Simhon, *Performing Jewish Prayer on Stage: From Rituality to Theatricality and Back*. In Citron, Atay – Aronson-Lehavi, Sharon – David Zerbib (ed.) Performance Studies in Motion. London / New-York: Bloomsbury Methuen Drama, 2014, 246–258.), s a zsidó témákat feldolgozó kortárs drámákban is gyakran találkozunk a rítusok megjelenítésével. (Ellen Schiff, *From Stereotype to Metaphor: The Jew in Contemporary Drama.* Albany, State University of New York, 1982, 245.)

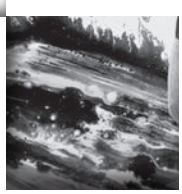

rendező a darab utolsó képéből kiindulva egy szukkot-sátorba helyezte az előadást, ahol ünnep idején esznek és alszanak, de főként mesélnek és játszanak a közönség tagjai."[58] Boross Martin darabja-rendezése kimondottan az akkor a vészkorszak óta még mindig romos, elhanyagolt Rumbach zsinagógába készült (de rugalmasra tervezték, s később színházi térben játszották), amelynek tere nemcsak a szombatköszöntő rítus miatt hangsúlyos, sőt, nem is csak a finálé drámai terével való egyezése okán, hanem a dráma közvetlen, áthallásszerű kiszólásában: „Rabbi: Amint látod, nagyon szerények a körülmények. Ezt nevezzük most imaházunknak. Valaha csodaszép volt, de a lázadásban szétverték ezt is, azóta sem építhettük újjá." (3. jel.)[59]

A keleti zsidó világ, a stettlek miliőjét a zene és a dal is színpadi eszközként idézi meg. Kárpáti darabja a Langertől kölcsönzött ukrán dallal indít, s később csak a dráma mellékszövegében jelenik meg a zene, noha a szereplők közé a darab a zenészeket is belekomponálja. A zenei konnotáció már a darab alcímben deklarált műfaji megjelölésében megjelenik: *klezmerdarab*. S valóban, dramaturgiájának költőiségére, a szerkesztésmód elemeltségére és az adaptáció szellemességére gondolva elképzelhető a klezmerzenén kívüli, irodalmi-színpadi esztétikája is. Borbély darabjában „a játék előtt és a szünetekben variációk szólnak a szól a kakas már dallamára".[60] Ám szerepe nemcsak ornamentikus, hanem maga a nóta éneklése is szerves drámai eszközzé válik. Boross esetében pedig kimondottan olyan zenés színházi formációról van szó, amelyben rituális sábeszi dalokat használnak fel, s klezmermotívumokat dolgoznak fel.[61]

A klezmer zenei világának ötvözése a haszid történetek dramatizálásával nem kivételes eset. Az izraeli drámaíró és dalszerző, Dan Almagor *Is Haszid Haja* (*Jámbor ember volt / Volt egyszer egy haszid*) című musicaljét 1968-ban mutatták be. Ebben hagyományos haszid dalokat rendhagyó módon széles közönség számára dolgozott fel. A haszid történeteket és a klezmert, illetve a niggunt (a haszidok jellegzetes vokális-melodikus énekstílusa) ötvözték a kortárs hippimozgalmak spirituális útkeresésével, és a színészek/énekesek farmerban, gitárral léptek fel. A darabot a kulturális minisztérium az év előadásaként díjazta, később a Broadway-n is nagy sikerrel futott. A hagyomány és modernitás ötvözésének szándékán túl Izraelben a múlt iránti fájdalmas nosztalgia, a soha nem ismert nagyszülők világának megismétlése invokálta a múlt újrafelfedezését. En-

58 Szűcs Mónika, *Mágikus ébredések*, Ellenfény, 23, 169. sz., 2018/3, 28.

59 Majd az 5. jelenetben: „Mordecháj: Mutassuk fel hálaáldozatunkat, és legmagasztosabb ajándékként építsük fel végre azt az imaházat, ami méltó közösségünkhöz."

60 Borbély, *i. m.*, 2.

61 Az előadás zenei anyaga önálló CD-n is megjelent (zenészek: Ajtai Péter – nagybőgő, Darvas Kristóf – tangóharmonika, Vázsonyi János – szaxofon, Tucker András – szóló ének).

nek tükrében érdekes kérdésfelvetés lehet, hogy az ezredforduló Magyarországán miért vált népszerűvé a haszidizmus a színpadon, és hogy ez vajon mennyire tekinthető a posztmodern ember útkeresésének.

A környezet megformálásában lényeges elem a nyelvi idegenség teatralizálása. Borbély és Kárpáti kifejezetten játszik a jellegzetes jiddis kifejezésekkel, mondásokkal. Az „E jidische Szimche ist nie e ganze Szimche." – „A zsidó öröm sohasem teljes öröm.", például refrénszerűen visszatér Borbélynál, akárcsak *A negyedik kapuban* a „Gic gepojlt"[62] vagy az „áderábe"[63]. Borbélynál például a jiddis–magyar nyelvi keveredés, avagy szinkrontolmácsolás teatralizálására is találunk példát.[64] A Mesélőt kiegészítő hangok pedig gyakran a helyes dialektális jiddis kifejezésre fordítják a közkeletű héber kifejezést.[65]

Az ezredforduló utáni magyar dráma e három példája, amely az irodalmi haszidizmus forrásaiból merít, olyan rég letűnt, távoli és atlantiszi stettlvilágot képzel el, formál újra a dráma eszközeivel, amely másikként, idegenként, egzotikusként mutatja fel a haszidokat. A zsidó másság stilizált formájaként a tipizálásból kiinduló túlzás jellemzi őket: a közhelyes külsődleges jegyek, mint az öltözék, a pajesz, a szakáll a színpad mimetikus világában jelmezként reflektív viszonyba helyezik, idézetként, az irónia és a játék eszközeiként jelenítik meg az előételeket és sztereotípiákat. A másság nyelvi jegyei (a jiddis szerepének, a kommunikáció módjának [például kérdések, magyarázatok]), a térhasználat és a rítusok szintén e hatás szolgálatában állnak. A Messiás témája ebben az idegent és egzotikust teatralizáló fikcionalizált világban valójában a modern, szekuláris ember reményre való lehetőségének kérdését teszi fel. Borbély metonimikus felfogása ezt a reményt elodázza, Kárpáti metaforikussága abszolutizálja, Borossnál pedig racionalizálódik a messiási reménység. A darabok úgy is olvashatóak, mint egy olyan nyelv megteremtésének kísérlete, amelynek szavaival firtatható az ember megválthatóságának vagy a jövőt illető reménység filozófiai érvényének kérdése. E nyelvet mindhárom szerző a haszidizmus irodalmából alkotta meg.

62 Nehezen visszaadható üdvözlési forma: Jól vidd végbe, jól teljesíts(d), jól végezd (be/el), jól valósítsd meg. (Langer így fordítja csehre: „Ať si dobře pořídil!", Kárpáti egy helyen (*i. m.*, 245.) azt teszi hozzá: „Járj szerencsével.")

63 Szintén sokféleképp érthető: ellenben, sőt, mi több, egyébként.

64 Borbély, *i. m.*, 33.

65 Például: „…a közelgő Purimra [Pírem! Mi úgy mondjuk: Pírem!], [Jó, jó, jó!], akkor a közelgő Píremre készültek – a *zsidók*. [Most mér kell ezt így mondani? Mér, te mi vagy?] Akkor – a *hászidok*. [Na, így már jobb!]" (Borbély, *i. m.*, 14.)

BEAUTIFUL LIES, AKRIL, FA , 50x60 cm, 2012

TSÚSZÓ ZBYGNIEV STANISLAV CZESLAW SOBOTSKY

NE SZÓLJ SZÁM, NEM FÁJ ROBOTOM!

(HUNGAROFUTURISTA BESZÉLY)

Kispityu az utolsó aranyozott végű drótot is odacinezte a csatlakozáshoz, majd nagyot sóhajtva rákapcsolta a frissiben eszkábált szerkentyűt az áramforrásra, egy szélforgó által meghajtott, néhai biciklidinamóból barkácsolt gépezetre. Alig pár pillanatot kellett csak várnia, amikor megszólalt a CUCC!

– HUBOT jelentkezik! HUBOT dolgozni kész! HUBOT az HUBOT! Él, VIRUL VITTORIO! IN ETERNUM! DE MINEK? PFUJ! – szólalt meg a kütyü, füsti fecskéhez hasonló csicsergő hangon, némi véghangsúlyt használva a mondatai végén, mint a királyi távkibál kivetítős programja, a TÉVEDKETTŐ mindig modortalan hazugomoderátorai. (Hazugomoderátor alatt értendő az olyan bemondó emberféle, akinek áthangolták az agyi vezérprogramját normálról királira, és ezért ő sok rosszflroinért egész nap állami híreket gyárt és mond be a királi távkibálon, téve ezt az ellenség leleplezésére, folyamatosan sugározva és elektronikus úton, mindig soros kapcsolással, néha egyszerre többen párhuzamosan is hazugomoderátorkodva. Nehéz szakma, aki végzi, annak egy idő után tükörköpési kényszerbetegsége támad, s előbb vagy utóbb ZITAL-ba fojtja magát is, meg a lelkiismeretét. Utóbbi nem mindnek van. Az ilyenféle ember nem hosszú életű, a ZITAL hamar végez vele.)

Szóval Kispityunak, mióta hazacsábították Zevrópából, ide Észak-Hunnia nyugati felébe, az ország egyetlen különleges gépnemzeti üzemébe, amelyet VITTORIO DE Ó ZSEBKOTRAS ŐEGYNAGYGÉNIUSZ a HONÚ HŐSE robotoló gyárként jegyeztek, máris a gyárnak a fejlesztő centrumába kellett kerülnie, lévén ismerte Gatyás Bill jasznyelvét, amivel ez a néhai számítástechnikai és robotikai szakember vazallusává tette a fél világot. Ezt a nyelvet májkrofortszop nyelvnek hívták újhazugul, óhamisan pedig vindólsznak! Kár, hogy a NAGY IZÉ idején ezt a gyárat pontos atomcsapás érte, mert így a dolgozók közül is csak ő mint fejlesztő maradt életben, ő, Kispityu, a semmiből is visszatért hős. Túlélését annak köszönhette, hogy az aznap Birodalmi Főételként délben feltálalt rémszarvaskolbász kissé romlott volt. Kispityu ettől elcsapta a hasát, a rájött hasmars miatt jó félóráig, éppen a NAGY IZÉ legkritikusabb ideje alatt pedig beszorulva hasmenéselt. A kutatólabor atombiztos budijában. Túlélte így a NAGY IZÉT, egyikeként a keveseknek. Mostanra az események miatt Kispityunak csupán ez a fecskehangján bejelentkező gépecskéje maradt az egyetlen társa. Ő volt a most beindult HUBOT,

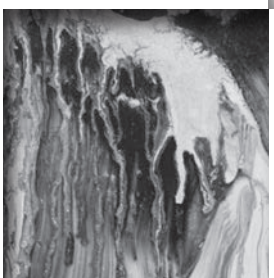

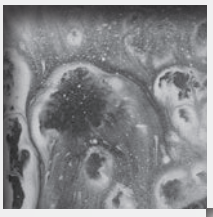

melynek fejlesztéséért felelt egykor. Felelt, de ma nincs már kinek. Ez volt az általa készült tizenkettedik őspéldánya a PROPAGÁSZ HUNBOT-nak. Az eddigi tizenegy is mind hibátlanul dolgozott, mindegyik jól mozgott, jól kommunikált, csak a Naffőnök SÁNYIOTPBASI által kitalált és megkövetelt SZERIKEVITTORIÓ sugárzásmodulláló rész volt bennük gyenge. Alig egy ADER mértéket mutattak. (Az egy ADER az fél tucat NYALOMAHASAD sugárzást jelent, egy NYALOMAHASAD mértékegység pedig azt jelenti, egy perc alatt legalább hatszor nyalom meg a szám szélét a SZERIKEVITTORIÓ érzéstől.) Közben a norma száz ADER lett volna. Ezt a dolgot lehetett a legnehezebben beállítani ezeken a vacakokon, ezt az elvárt SZERIKEVITTORIÓ sugárzást! Ugyanis a Kispityu által kifejlesztett gondolkodó HUNBOT minden eddigi prototípusa legalábbis annyira intelligens volt már, hogy munkájukat ugyan pontosan és jól végezték, jól írtak hírt, pontos karaktergyilkosságokat követtek el, annyi fantazmagóriás összeesküvést kitaláltak, hogy az hatmillió soros kapcsolásos memóriaegységet képes lett volna eltömíteni. Mégis-mégis egy PROPAGÁSZ-hoz méltatlanul kevés SZERIKEVITTORIÓ sugárzást mutattak. Hiába a professzionalizmus, mindezt a sok igaz értesülésből származó háttértudásuk és tárgyilagos rálátásuk miatt nem voltak képesek az elvárt ADER mértékben sugározni. Amelyiknek volt esze, annak alacsony volt az ilyen központilag megkövetelt sugárzása. A HUNBOT amúgy meg a törvények szerint nem érezhet, annak a legfelsőbb VADÚR-program szerint kell szolgálnia. De a Kispityu-féle HUNBOTok a megváltó ősatomnak sem voltak erre hajlandók! Már ott tartott a Kispityu sorsa a NAGY IZÉ előtt, hogy a nyalonc kollégák és kolleginák – akikből a NAGY IZÉ után legfeljebb egy-egy zsíros folt maradt a labor előtti dohányzó betonján, mert éppen kávészünetben érte őket a robbanás – sorba mind névtelen leveleket írtak róla. Egyenesen Naffőnök SÁNYIOTPBASI központi irodájához. A feljelentő levelekben borzalmas SZERIKEVITTORIÓ elleni szabotázst meg idegenszívűek által irányított, sőt pénzelt fegyveres ellenállás szervezését meg triódát és diódát és áruló üzemmódú soros kapcsolást, kémsoros besorolást meg dekadens nyugati LED, csillagos kék villódzó ellenfény kollégákra ható vakító tompítását panaszolták fel vele kapcsolatban. Ilyesmi ellen csak a tudomány érveivel lehetett volna védekezni Kispityunak. Meg kellett tudnia, honnan eredtek ezek a SZERIKEVITTORIÓ-ellenes dolgok egy ilyen

CUCC-ban? Egyszerű lett a kérdésre a válasz! Az ellenkezés a HUNBOT gép öngerjesztő intelligenciájából eredt! Ott két huntranzisztorra három szlávtirisztor tekeredett rá, így kialakult a pentagramma sovieticus pentóda, ami nem hülye, sőt! A HUNBOT nevű valamikben egy idő után Kispityu azt vette észre, ettől az öngerjedéstől nagyon érzékeny kütyük lettek ezek a robotok. Amikor először kezdte építeni őket, még a ZEVRÓPAI műszaki tapasztalatai alapján dolgozott. Így a HUNBOT, az olyan finomra sikeredett, hogy automatikusan képes volt az alkotója személyiségének legrejtettebb és legjobban eltitkolt érzelmeit is átrezegtetni kristályagyába, mezonrezgések által. Onnan átvette az öngerjesztés. Mert az a mezon! Az meg igen finom dolog! Az bizony!

– Ne csicseregjél már annyit nekem, te rohadmány PROPAGÁSZ HUNBOT! Pfujozol? Jól kiszúrsz velünk! Azt ugye tudod, te vacak vasdarab, hogy ha nem sugározod a SZERIKEVITTÓRIÓT bazdmeg, akkor nekünk annyi? Ha nem így teszel, engem kiraknak a BURA szélére, ott esz meg a ZUNIJÓSEVRÓ, centekre szednek az ügynökök, de te se jársz sokkal jobban, mert téged meg végleg lekapcsolnak, beleépítenek a KIRÁLI TÁVKIBÁL helyi sugározdájába, na, ott majd nézheted magunkat! – morogta Kispityu, aztán hirtelen bevillant valami az agyába. Nemigen veszélyezteti őt senki ezen a sugárzó, szép vidéken. A szenzorjai szerint ugyanis száz MOL távolságban – egy MOL az két néhai királi üzemanyagtöltő állomás közti távolságot, nagyjából régi mértékben 15 kilométert jelent – teremtett élő lélek nem tartózkodott már jó ideje. Egész pontosan a NAGY IZÉ óta. Régi időmértékkel ez bő elmúlttízév időtartamnak mérhető. Akkor suhant el az égig NYEHARASOPAKSHAT reaktora, magával emelve a fél, azaz majdnem háromnegyednyi HONt. Az esemény után készült a BÚRA, ez a vasbeton, acél, sokréteg üveg és ólom szerkezetű akármi, ami alatt a NAGY IZÉ óta élni kell. Kellene. Itt, a régi fejlesztési intézetben, ami alig száz MOL távolságra van NYEHARASOPAKSHAT kráterétől, itt nincs védelem, csak amit maga az épület ad. Azt még a KRIMIKIJEVBULI évében a sokketteses évben helyezték üzembe. Itt lakik Kispityu. Itt él belső száműzetésben, és tudnak róla, igen, Naffőnök SÁNYIOTPBASI irodájában tudják, hogy létezik. Hogy él, hogy tényekedik. Napi parancs, az mindig érkezik. Sajnos azonban az egyértelműen meg nem megállapítható, hogy egy önműködő program gerjeszti-e ezt a napi parancssort, vagy élő vezér? Vagy annak parancsnoksá-

ga. A parancsok olykor logikusak, hasznosak, például az önellátáshoz adnak tanácsot. Az egyik szerint saját ürüléked kétnaponta helyezd el a reciklátorba, majd zárd le, de adj hozzá bomlásserkentő tablettát, majd hétnaponta az ott keletkezett masszát terítsed szét. A szétterítés munkáját a királi adó által sugárzott zeneszóra a királi tulajdonú objektum körül kialakított élelmezési területen végezd el, ettől még szarabb lesz a kedved és örülni fogsz, ha végre befejezted, így gyorsabban igyekszel dolgozni! Ha ezzel elkészültél, négyhetente a korábban megtermelt, konyhai felhasználáskor tisztított krumpli héját (kizárólag a VITTORIÓ de TSUTKAFALVI fajtájút, melynek monopóliuma királi ukázban biztosíttatott anno) elültetni vagy köteles, te a királi objektumban szolgálatot tevő alattvaló. Mindegy, hogy bakter, orvos vagy tudós, ezt a cselekedetsort az előírásoknak megfelelően végre kell hajtanod! Na, ettől ment volna szívesen falnak Kispityu! Meg a fenyegetésektől, hogy a fentebb parancsoltak elmulasztása lefokozást, fogdát, súlyosabb esetekben börtönt, még súlyosabbnál fegyházbüntetést von magával. – Szopják le magukat! – morogta a napi parancs meghallgatása után Kispityu. Majd azt gondolta, ezek ott, ha vannak egyáltalán, akkor tiszta hülyék! Mert ugyan már, ki és hogyan ellenőrzi le őt? Hogyan tudnák megbüntetni? Ez különösen érdekes Kispityu esetében, akihez távol s közel teremtett lélek nem található. Ami abban az agyonsugárzott térben megél, az legfeljebb néhány SELYMESZSOLTÁNY nevű kitinpáncélos hulladékzabáló bogár. Ezek a régi csótányok mutánsai, és csak ezek bírták jól a sok PAKS mértékű sugárzást, és azon a parányi mennyiségű, a szennycsatornán a kinti világba távozó hulladékon képesek elélni. Hiába, a SELYMESZSOLTÁNY élelmes rovar! – Kurva disznó egy dolog amúgy a plutónium mint fűtőanyag egy reaktorban! Ha egyszer egy ilyen izé felsuhan és abból a sok cucc kikerül a világba, van balhé, de rendes! Csekély 24 ezer év meg még valami kicsike annak a plutóniumnak a felezési ideje, addig piszokul nem jó se fogat piszkálni vele, se zsebben tartani! Még egy féldekás darabot se belőle! Már azt is el kell fogadni pedig, hogy addig a 24 ezer évig senki emberfia egy életet nem él, legfeljebb ha mutánssá változott. Nagyon nem valószínű az se, hogy a HONÚ is ily körülmények közepette fennmaradni képes ilyen helyzetben. Hiába az is, hogy ezt királi rendeletben el is határozta legfényesebb tekintetű, legzsírosabb arcú Ő királi eszefentsége, akit úgy tisztel a népe, hogy Első

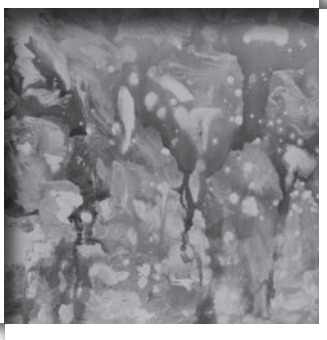

Nagypockos Zsebhoki Vittorió de Csutka de Al! Hiába vannak a sugár ellen az őt hatalmon tartó Tekergő Eszme Kántorai, azaz a TEK! Addig, míg ez a csúnya anyag el nem tűnik, még sem ők, sem ő se képesek megmaradni uralkodásilag. Az Öröklét, amely felettébb szükségesnek mondott az idő múlásának legyőzéséhez, az egek urainak hála nem adatott meg nekik! Ezt a folyadékot már régebben egy bizonyos poétikus, ennek az Öröklének feltalálója, a krónikákban fennmaradt neve szerint bizonyos Laczkfyfyke, meseíróféle garabonciás valami sírból is kijönni képes Lázárnak odaadta! Felkötheti ím hát a TEK-jét, gatyáját, uborkáját, tökjét a királi fentség, az a Vittórió, nem jut neki semmi se, ami örök, se lét, csak a setét! De már hagyjuk is ezt! – mélázott magában Kispityu, aztán meg arra jutott, okosabb lesz, ha HUNBOT dolgát nézi meg.

– Az Einstein essen beléd te nyavalyás HUNBOT, hát most kezdesz el dolgozni, mikor már se fizetés, se előléptetés nem várható? Most kezded el dicsérni VITTÓRIÓT? Mikor már semmi értelme sincs? Igaz, korábban se volt, no de ezt most mellőzzük! A rozsda zárlatozza össze azt a félvezető bináris agyasat, te csúfság! Ha már életben vagy, akkor próbálj legalább kapcsolatot teremteni valamilyen más HUNBOTtal, lehetőleg élelmezésivel, mert már csak emléknek is távoli az, amikor még háromnapi rémszarvaskolbász meg egy kis adag ZSOLTÁNY nevű kitinpáncélos hulladékzabáló bogárból készített májkrémutánzat meg néhány instant vízbe elrakott folyékony zsemlye volt még a készletből! Már régen nincs a recikláltból se, mert nincs mit reciklálni se. Haj, egy jó hasmenés, az igen, abból aztán teremne! De már víz sincs. Se vitamin, se ásványi anyagot utánpótoló anyag nincs készleten. Olyan Nagyszibiri KEFEHAJPETIKETABI sincs már több, amitől okosnak látszik az ember. Itt esz meg minket valami vírus, ha bejut kintről, már csak ez ne essék meg, a frász essen belé! Hej, szegény anyám, biztos tudná, mit kell csinálni ilyen esetben! Csoda Bodri-csontot dobna fel az égbe, varázsolna síppal, dobbal, nádi hegedűvel. Lenne étel-ital, jókedvem is végre, s nem kéne rímekbe beszélni, mint egy zakkant poétikus néni! Hogy milyen az a síp, a dob meg a nádi hegedű? Frász se tudja. Ma

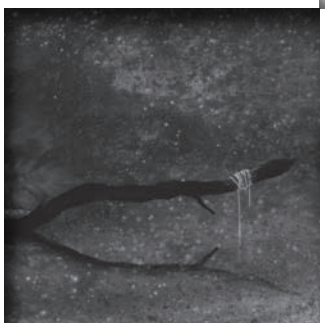

rímhányó nap van, ilyenkor, ha rímben megtéved az ember, a szálláshelyén nincs semmi nyugalma aznap éjszaka, kender. Ezt csak a rím kedvéért, jókedvem meg mélyen alvásom nedvéért, azaz be ne kelljen… – így mormolta Kispityu az aznapi komorságát, mikor a HUNBOT feléledt. Csakhogy hiába éledt fel. Hiába sugározta már a nagyvilágba – a BÚRA amúgy is elég kisvilággá fogta vissza az egész létező HONÚt – a SZERIKEVITTÓRIÓ sugárzást, szabályos visszaverődési időben semmilyen visszajelzés nem érkezett. Csak az önműködően beállított királi TÁVKIBÁL ontotta a szokásos tempójában, azaz hárompercenként az újabb és újabb, értehetetlenél érthetetlenebb, megvalósíthatatlan utasításokat és egymásnak is olykor ellentmondó parancsokat! Kispityu fáradhatatlanul és becsülettel végigdolgozta a napot a HUNBOT mellett. Szájában a rémszarvaskolbász ízét vélte érezni. Bütykölt rendesen, fáradhatatlanul, a még jobb eredmény és a kapcsolatfelvétel érdekében. Utasított, parancsolt, átállított, utána hangolt, finomította a kristály rezgőtűt tartó nútolt klapnyi dőlésszögét, átnyervírozta a vakkantyúkat a nyaloda funkció bekapcsolása esetén, sőt még transzvidító reléket is beiktatott a HUNBOT lehető legjobb teljesítményének elérése érdekében. Mégsem kapott semmi visszajelzést kintről a legnagyobb igyekezete ellenére sem. Értelmetlen nap volt. Nem is vacsorázott, megspórolt így egy esti adagot és éhesen ment aludni. Fél órán át a vegytisztító és nukleáris közömbösítőben sikáltatta magát a HUNMOSO robotokkal. Kiégett aggyal ment aludni, önműködően megkapta a HONÚHŐSZERIKEDENAGYON napi adagot, mellé dupla adag SZERIKEVITTÓRIÓ gerjesztőt, éhség elleni anyagot és NEPOFAZZNEMKOROG nyugtatót.

Aznap éjjel az eltévesztett rímek meg a napközben 100 PAKS egységgel megnövekedett sugárzás gerjesztette lény Kispityut az ő hálóhelyén megtámadta. Ezt a lényt a kutató intézetében lévő iroda lom heves öngerjesztő módba való beállása teremtette. Kispityu hiába mondta el az imát elalváskor. Így hangzott a napi ima: „*A nyavalya essen annak a redvás Csillagtúli Junijónak a belibie, ami visszanyomta a PAKSOKAT meg BÚRÁT nyomott a Zországra HONÚRA rá. Hogy cseszné meg Lőrincz Atya könnye a Zsorzszsorozsokat, meg a Migrinci-féléket és legyen meg VITTÓRIÓ akarata, miként a BURÁN belül, úgy kívül is, de azért mindennapi rémszarvunkat készítsed ki holnap is, és hagyjon békén, aki nincs velünk, nyomamdjon, aki ellenünk, mert magánosítva most már tiéd a Zűr meg az Izé is, VITTÓRIÓ, amúgy meg mindörökké sámán!*” Hiába mondta el, mégis rémesen zavarosat álmodott. Ilyet, ni, hogy az intézet könyvtárában vámpírrá váltak a poétikai válogatáskö-

tetek. Majd zúgó nyílzáporként suhanó történelmi regényhadak, bestseller cunamik, steampunk csajoknak öltözött Berkesi és Szilvási Összes Művek másztak rá. Ehhez társult a szocialista realista regények szervezett dróntámadása, ha kikerülte szocialista ifjúsági novellák záporesője, kommunizmust éltető ál-sci-fi torpedók, elfeledett érzelgős versek rózsaszín fojtogató habja tolult rá. Amikor ezek elengedték, akkor meg a gép-nemzeti öntudatvillámlások és honsirató gyászének árvízhullámai kapták el és kínozták. Így ment ez majdnem hajnalig. Mikor már múlni vélte a sorscsapás álmot, akkor meg VITTÓRIÓ által himnikus magasságúnak ítélt, értelmezhetetlen alanyú és állítmányú rockszámok, önmegvalló és vallatásra is alkalmas dicsőítő misék szólaltak meg orgonán, tekerőlanton, parasztdudán, lanton és kobozon, basszus- és szólógitáron a fejében. Úgy érezte, belehal, ha ehhez még a megjelenő fehér ruhás átszellemült szüzek elhaló hangon eljátsszák és elénekelik a bolygófoglalás ősi regéjét! Az már három űrhajó idegenlénynek is sok lett volna. – Jaj, remélem, csak álmodom, csak álmodom ezt az elmúlttízévet! – sóhajtotta Kispityu, és megpróbált valami szépre gondolva normálisan elaludni. Csak visszaszól kintről holnap valami vagy valaki! Ebben reménykedett.

Közreadja: Szászi Zoltán

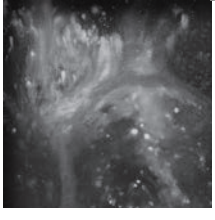

VERES ERIKA

EREDETI MÁSOLAT

TULIPÁN

Az Isztambulban számlált háromszáztizenkét fajtából kétszázhetvenhat a tizenhatodik században keletkezett. Fegyelem, pontos rajzolat és látványos színskála jellemzi a Mehmet Çelebi által kifejlesztett ábrázolásmódot, amely természethű mintákat vitt be a *nakkaşhané*k addigra kialakult grafikusi gyakorlatába. Mehmet Çelebi újításai lenyűgözték a fénykorát élő Oszmán Birodalom lakóit és látogatóit egyaránt. A tulipán gazdagságot és erőt jelképezett a csempéken, s a mesterek különleges vonalakkal rajzolták őket, nem mellesleg egy olyan egyedi piros színt kevertek hozzá, amely a mai napig szikrázó feltűnőséggel idézi elénk a valaha volt birodalom pompáját. Közkedveltségét az is megalapozta, hogy az arab betűs kalligráfiában feliratként gyakran előforduló „Allah" szóalak, valamint a perzsa eredetű oszmán „lalah" kifejezés – amely mai török nyelven „lale" formában ismert, és a liliomfélék családjába tartozó tulipánra utal – egyforma betűkből áll össze. Nem mellesleg a „félhold" jelentéssel bíró „hilal" motívum szóalakját visszafelé olvasva szintén „lalih" formát kapunk. Az írásképek erős tartalmi összefüggéseket és rendszerépítő motívumokat biztosító elemeit minden korban szívesen használták művészetben, politikában és a vallás területén is. (Remek eszköz hatáskeltésre.)

De a Tulipán étterem küszöbét átlépve mit sem tudtam még csempékről, piros színről, szultánokról. Nem ismertem az *igazi* kéket sem, a türkizt, acélkéket, hamuszürkét, s az ún. *parliament mavisi*t, amely egy cigarettamárkáról kapta nevét. A „*firuze fam iken*" sem volt benne szókincsemben, pedig azóta nemcsak oszmánul íródott verssorok, hanem ismerősök nevei is visszacsengenek a kék szín elnevezésein keresztül. Feruzan *hocá*é például, akiről első látásra tudtam, hogy fontos lesz nekem, csakúgy mint Dagmar – feketében volt ő is, amikor legelőször láttam. „*Itt olyan másak a színek.*" – mondta Ivanka a Yeniçeri caddesin lefelé haladva, szlovákul. Nem szlovákul haladva, hanem szlovákul mondva. S akkor hirtelen felbukkant a fiú, aki néhány évvel azelőtt a hamuszürke tengervízről beszélt a Cankurtaranhoz közeli tengerparton ülve, és persze a „fordított tulipánról" is mondott néhány szót, amely Kelet-Törökországban honos. *Fritillaria imperialis.*

A tizenhatodik század pompája azonban a tizenhetedik századra megfakult. Az izniki csempegyár bezárt, s hiába igyekezett III. Ahmet meg a Sadrazam İbrahim *paşa* Isztambulban felélesztení a közkedvelt kerámiák, illetve csempék gyártását, nem jártak sikerrel. A Tekfur szeráj kerámia- és csempeégető berendezései, illetve az ott kevert festékek és alapanyagok minősége nem múlta fölül, sőt utol sem érte a tizenhatodik századi izniki mesterek által készített termékek minőségét. Pedig milyen szép a felújított Tekfur szeráj még ma is! Látszik az Aranyszarv-öbölből, a Drinápoly-kapu felől, sőt, a Piyer Loti kilátóból leginkább. Ez utóbbi helyszín mágikus erők hatása alatt áll egyébként is. Nem csak azért, mert egy temetődombra épített kávéházi teraszról beszélünk, hanem legfőképpen azért, mert az Eyüb szultán sírhalmának környékén feltörő sóha-

jok, vágyak és alig szétnyílt, puha ajkak közt elrebegett imák meghallgatásra lelnek itt. Nem baj, ha közben a piros-fehér kockás asztalterítőt lebegteti a szél kávéscsészénk tányérkája alatt. Nem baj, nem zavaró a turistabarátok zsivaja a szomszéd asztaloknál. A szelek csak gyöngéden felemelik és szétviszik kéréseinket a város fölé. Ott lebegtetik, visszhangoztatják őket beteljesülésük pillanatáig.

Jó estét, dobrívecser. És visszaköszönt a két meglepett éttermi alkalmazott a Széplak utcai Tulipán étteremben. A piros műanyag tálcát érintetlenül hagytam, s ételrendelés helyett azt mondtam a pénztáros fiúnak szlovákul, hogy törökül szeretnék tanulni. Hétköznap este kilenc felé történt mindez. Szólt is azonnal a főnökének: itt egy újabb szerelmese a török szappanoperáknak, kezdjen vele, amit akar. S valóban, egy tízéves történet kezdődött el ott és akkor, s a Süteményes Ház konyhájában e történések után nem sokkal lakótársaimmal felhűtőmágneseztünk egy cetlit az azóta szállóigévé vált felirattal: „Ki ismeri Kadir Güler húsevési szokásait!?"

A tulipánminták összesítésben három nagy csoportja különböztethető meg: Az első csoportba azok az ábrák tartoznak, amelyek a kalligráfiák üres felületeit töltik ki. A második csoportba az ún. *hatayi,* illetve kompozíciós virágmintákat kiegészítő tulipánformák sorolandók. A harmadik csoportot a szimmetriaőrült *helezon* technikával készült ábrák üres helyeire rajzolt tulipánfejek alkotják. E csoportokban keresendő a fönt említett háromszáztizenkettő fajta ábra – legalább ennyiféleképpen rajzolható le egy tulipánkehely.

Személyes kedvencem, ha elárulhatom, az a fajta kép, amelyen a szirmot egy vagy két helyen átdöfi egy szár, egy levélcsúcs vagy egy kacs. A stilizáció stilizációja ez, és nem giccs. Mert ők, a mesterek, még arra is gondoltak, hogy ez a természet rendje: megbontani a megszokott szerkezetet egy másik, hasonló szerkezet által. Virágba szúródó ív. S megint szembejön a kör és a vonal szimbolikája. E kettő szét sem választható immár. Ugyanúgy halad át emlékképeimen az időtengely, s nagyítódik fel egyik-másik pillanat a múltból: egy műanyag tálca pirosa a Széplak utcai étteremben vagy a Rüstem Paşa Camii negyvenegy tulipánmintájából valamelyik korallpiros szirom.

FUTURE IS NICE..., AKRIL, VÁSZON, 30 cm, 2012

BETHLENFALVY GERGELY

„LEHETSÉGES JEGYZET"

SIMON BALÁZS VERSEIRŐL

„Ez a hozzánk egészen közeli és hétköznapian érthető alapjában véve már távoli és érthetetlen számunkra."

Heidegger

Mindenekelőtt néhány megjegyzést kíván a körülmény, miszerint Simon Balázst és költészetét egyaránt a mitikus pátosz aranyköde vonja be. Érthetetlenség, hermetizmus, óriás-ősi műveltséganyag görgetése. Egyesek úgy emlékeznek rá, mint akinek 4-5 évesen olvasták esti mese gyanánt Nietzsche *Zarathustrá*ját, mások ezt a szerző 2 éves korára datálják. A visszaemlékezések szerint 10 évesen Heideggert olvas németül, majd 12 évesen Hegel-kötettel a hóna alatt viharzik be a Lágymányosi úti Bukarest étterembe, s tör rá nagyszerűen annak békésen falatozó népére. A megközelíthetetlen, tündöklő zsenialitás képzetét, amelyet illetően egyetértés uralkodik a Simon Balázs alakját övező diskurzusban, jótékonyan támogatja meg, sőt ironikus módon igazolni látszik az a tény, hogy a szórványosan meg-megszólaló kritika 1999 óta ismétli: Simon „költészetének kritikai feldolgozása jóformán hiányzik"[1]. Fokozandó a zseni-kép és a kritika viszonylagos hiányának feszültségét, Simon egy versét idézem, amely a „ki nagy, s miért?"-kérdésre az alábbi választ adja: „nagy / Az, aki egy balkonon *rögtön* úgy *szóba / Jön*, ha csak egymás mellé kerültünk / […] nagy az, akit, bár holt, / Szibériában sem tudna elásni medve úgy, / Hogy játszi olvadás ne vesse fel" (*Norwidban egy hete körülbelül*, 624. Kiemelések tőlem.) A szerző halála után talán a *Puskin utca* folyóirat első száma (2007., benne kitűnő Simon-blokk) kísérelte meg először újra- (vagy el-) indítani a szerzőről és műveiről szóló párbeszédet. A lapban helyet kapó Márton László-interjú bevezető kérdésében ismét ott találjuk a diagnózist, mely szerint a posztumusz kötetek megjelenését követő, „szinte mindig személyes hangú, rövid recenziók után az utóbbi években [Simon] életművét hallgatás veszi körül. Az az érzésünk lehetne, mintha senki nem olvasna Simon Balázst"[2]. Már ebben a 2007-es interjúban fölmerül a kérdezők részéről, hogy az életmű zárványjellegét és hermetizmusát hangsúlyozó kritikák mennyiben válnak önbeteljesítő jóslatokká. Az azóta eltelt 15 év azt igazolja, hogy a lehető legteljesebb mértékben. Márton László akkori válaszai mintegy előrajzolják az *Alföld*ben (2021/6. szám) megjelent, Simonnal kapcsolatos írások és a későbbi recepció meghatározó csapásirányait. Az életművet a régiség, illetve a hétköznapiság jegyében fogant egységekre történő felosztása, korszakolása; a nehezen megközelíthető, sőt arrogáns és népszerűtlen szerző-figura; az öntörvényű, beláthatatlan kulturális tájékozottságával tüntető, szakadár költészet, ami „megfekteti a népet"; valamint a privát élet eseményeinek és a kötetek tematikus alakulásának szoros összekapcsolása, amelyekre már

1 Hajdu Péter, *A hagyomány jelenvalósága. Simon Balázs két kötetéről*, Alföld, 1999/4, 64.

2 *„Időről időre elővesszem a verseit". Interjú Márton Lászlóval*, Puskin utca 2007/1, 14. (A kérdezők: Szabó Marcell és Urfi Péter.) A teljes szám online elérhető: https://puskinutca.wordpress.com/szamaink/puskin-utca1/.

Márton is utal, egyaránt a fundamentumát alkotják a későbbi közelítéseknek, reflexióknak. A 2021-ben megjelent gyűjteményes kötet Jánossy Lajos írta utószavát is főként az említettek határozzák meg. Természetes, hogy a személyes jellegű visszaemlékezéseket alapvetően személyes jellegű utalások és megjegyzések alkotják – Simonnal szólva: „Tónusait próbálgatja a kegyelettel / Szőtt emlékezet" (*A napló*, 487.) –, ugyanakkor kérdéseket vet föl, hogy az utószó vagy az irodalomértésben kiemelt feladatot ellátó folyóirat rendkívül kis teret szentel a Simon-versek olvasása számára, és túlsúlyba kerülnek az életrajzi anekdoták. Ennek oka vélhetően abban áll, amit már '99-ben Hajdu is jelez: „a kritika, amely mindezidáig alig lépett túl a könyvismertetéseken, még a diszkurzív kereteket sem alakította ki, amelyeken belül Simon költészetéről beszélni lehetne."[3] Az életműtől való idegenkedés, távolságtartás, valamint a szerző személy(iség)ének – a bevezető sorokban is megidézett – egyre rajzfilmszerűbb megrajzolása, ha nem is szándékkal, de szükségképpen megtörténik a biografikus szerzőre koncentráló kultuszteremtés során. Mindeközben a gyűjteményes kötet megjelenését figyelemre méltató kritika ismét rögzíteni kényszerül: „nem emlegetik, nem írnak róla"[4]. „[É]letművének és teljesítményének megítélése az életmű *Halálgondola* című posztumusz kötettel történő lezárulása óta jóformán válozatlan"[5], így az életmű, „20 év viszonylagos elfeledettség"[6] után, „mindenekelőtt (újra?)felfedezésre vár"[7].

A recepcióban vissza-visszatérő két állítást egy-egy rövid ellenvetéssel talán árnyalni lehetséges.

Először is: *Simon Balázs költészete korántsem annyira társtalan fenomén, mint ahogyan azt egyes kommentárok sejtetik.* (Sőt, a recepció olykor utal a lehetséges párhuzamokra, szellemi kapcsolatokra, metszetekre stb., és különös, hogy éppen ez a recepció tekinti egyúttal teljesen magábanállónak a Simon-lírát.) Az életmű költészettörténeti elhelyezésére nem vállalkozom, de mivel a magányos lángelme figuráját problematikusnak, az értelmezés szempontjából pedig kevéssé termékenynek gondolom, mégis tennék egy elnagyolt utalást arra a magyar költészeti hagyományra, amelyhez Simon Balázs poétikája, ha nem is hézagmentesen, de sok tekintetben kapcsolódni látszik. A klasszicizáló versbeszéd, az antikvitás és a (poszt)modern világképének feszültsége, a filozófiai hagyomány tematikus és esetenként poétikai hatása, amelyek bizonyos fokig

3 Hajdu, *Uo.*

4 Melhardt Gergő, *Sűrű, sötét erdő*, https://magyarnarancs.hu/kritika/suru-sotet-erdo-239520. (Letöltve: 2022. 01. 20.)

5 Mizsur Dániel, *Utolsó esély?*, https://litera.hu/magazin/kritika/utolso-esely.html. (Letöltve: 2022. 01. 20.)

6 Vörös István, *A nem értés poétikája*, ÉS, 2021/34. Online elérhető: https://www.es.hu/cikk/2021-08-27/voros-istvan/a-nem-ertes-poetikaja.html (Letöltve: 2022. 01. 20.)

7 Herczeg Ákos, *„Lassú ellenfényben, eltelik"*, ÉS, 2021/34. Online elérhető: https://www.es.hu/cikk/2021-08-27/herczeg-akos/lassu-ellenfenyben-eltelik.html. (Letöltve: 2022. 01. 20.)

a Simon-lírát jellemzik, különb-különbféleképpen tetten érhetők akár Babits Mihály, Füst Milán vagy Szabó Lőrinc (mindegyikük esetében a legszembetűnőbben a korai) költészetében. Az újholdas lírával való lehetséges kapcsolatra Borsik Miklós tesz utalást[8]: Pilinszky és Nemes Nagy költészetével rokonítja Simonét, de a Pilinszky-párhuzam a recepcióban másutt is megjelenik[9], illetve Szepes Erika, a Simon-értelmezés pionírja Weöres Sándorhoz hasonlítja Simont…[10] A '90-es éveket (ez Simon lírájának keletkezési ideje) tekintve: ekkor is jelen van a bibliai hagyomány és az antik mitológia felé fordulás vagy a klasszikus versformák használata, ld. Schein Gábor, Borbély Szilárd vagy Kovács András Ferenc egészen más és más irányokba alakult vagy alakuló, mégis hasonló hagyomány(ok)hoz köthető költészetét. Ha árnyalatai nincsenek is e képnek, annyi esetleg láthatóvá válik belőle, hogy már a 20. század elején-közepén rendelkezésre álltak olyan olvasásmódok, amelyek képesek voltak megbirkózni a „hatalmas műveltséganyaggal", s amely értelmezési gyakorlatok vélhetően nem lettek a feledésé, hiszen akár a Borbély-, akár a Schein-, akár a KAF-recepció köszöni, jól van, legalábbis egyikre sem jellemző az a mértékű hallgatás, mint amelyik Simonéra. Ahogyan az is bizonyos, hogy a Simon-életmű nyelvi-poétikai kérdésfeltevései talán másképp csengenek (Simonra pl. nem jellemző a parodisztikus hangvétel), mint az ún. nyelvkritikus költőkéi, írókéi, Tandorié, Parti Nagyé vagy Garaczié, esetleg Esterházyé, ugyanakkor a kérdések tétje aligha különböző, vagy csekélyebb az említettekéhez képest. Már az első Simon-kötetben felmerül a hagyományhoz való viszony, annak újraírásának kérdése, a szemiózis bizonytalansága és a költői megszólalás lehetősége-lehetetlensége, a nyelvhasználat introspektív kritikája. „Garatom sebe lett a középpont, / Beleömlik, amit kimondani nem tud – / Rég holt hangok szöknek a sebből, / Távoli népek táncát lejti a nyelvem: / Mondataik egyre égetik a torkom, / Szájam mélyére zuhantam – / Életüket a belőlem fakadó / Vérfüggönyön át látom, amíg / El nem fogy a nyelvem. // Már messzi jutottam, idegen népek / Nyelvét tanulom. / Messze talán anya vár, / Idegen népek tánca a sebzett húsban." (*Testamentum*, 11–12.) „Szavaid igazát remegő ujjaim / számolják, hisz nyelvemnek / hazug és hamis dicsőség / jutott csak részül, és / most sósavas lepedék fedi be / egészen; barázdák, árkok és / mélyutak szabdalják remegő húsának / örökös mozgásra kárhozott / belsejét: fájdalmas kelések / gennyeznek benne, és dudorok / nőnek a tetején, / számtalan rügye mind halálba torkolló / rontásnak: Te megláttad, Anyám, / lehetett volna a nyelvem […]" (*Anyaság*, 28–29.) A beszédszerv és a beszélt/írott/költői nyelv romlandó, enyésző organizmusként való egymásra írása és egyaránt elégtelen volta (hiánya), az azonosság és másság – identitás és alteritás – közötti közvetítés nyelvi akadályai, az anyaságnak és az anyanyelvnek a termékenység és meddőség aspektu-

8 Borsik Miklós, *„Eresszétek szabadon a kutyákat". Egy közelítési mód*, Puskin utca, 2007/1, 26.

9 A Rilkéhez és Celanhoz való hasonlóság mellett. Ld.: Harcos Bálint, *Kukuba néni*, Jelenkor, 1997/12, 1259–61.

10 Szepes Erika, *Próteusz visszatérése*, Liget, 1994/11, 12–25. Nemcsak Szepes meglátásaival, de a túlságosan nagyvonalú hagyománybéli elhelyezéssel is polemizál Hajdu Péter: „benyomásaim szerint e költészetnek [mármint Simon költészetének – B. G.] részleteitől független, globális elhelyezése az irodalmi folyamatban veszélyes leegyszerűsítésekhez vezet, tulajdonképpen nem kecsegtet eredménnyel." Hajdu, *Uo.* Hajdu ezen meglátása értelmében jelen írás elhelyezési kísérleteit is érdemes fenntartásokkal kezelni.

sából fakadóan rendkívül összetett szemantikai hálója mind további kérdésekhez vezetnek, egyúttal láthatóvá válik: Simon Balázs költészetének kérdései első kötetétől fogva kapcsolódnak kortársai, illetve korának (akár: a posztmodernnek) kérdéseihez, noha a mindeközben mozgósított intertextuális utalásrendszer, ahogyan a nyelvhasználat módjai is, Simonnál részint másképpen épülnek ki, mint az említettek esetében – erre a sajátos kommentár-jellegre a következő passzusban még röviden visszatérek. (Azok a történelmi, archeológiai és antropológiai problémák pedig, amelyeket a Simon-életmű rendre érint, aligha esnek távol pl. a Michel Foucault, az Assmann-házaspár vagy akár a Walter Benjamin által tárgyaltaktól, mely utóbbiak a honi irodalomértésben közismertek.)

Másodszor: *Az életműnek az archaikus érdeklődés VS. mondén realitás/tematika korszakaira való felosztása csak a preformált kategóriák szerelmeseit nyugtathatja meg.* Mint ahogyan arra egyébként a recepció helyenként utal, a *Lectisternium* vagy a *Makdír*, esetleg a *Terep* kötetek esetén valójában nem az életművet két merőben más részre osztó, éles cezúráról van szó (ahogy azt a cezúra folytonos áthelyeződése is jelzi). Valóban jellemző a Simon-életműre a régiség szöveghagyományával való párbeszéd, azonban nem (vagy nem kizárólag) egy archaikus beszédmód imitációja, a görög drámai jambusok lüktetése, a zsidó vagy a görög filozófia tematikus megidézése szervezi a szövegeket, sokkal inkább a hozzáférhetőség kérdése: az én által a világhoz, a szubjektumnak az objektumként adódó *valami*hez való hozzáférés alapvető problémái. A kertben hagyott lom – „kallódó tárgyak", ahogyan Simon máshol nevezi a szétszóratott világelemeket – éppúgy ellenáll a közvetlen és azonnali megértésnek, viszonyulásnak, és így a nyelvi, poétikai faggatózásnak, ahogyan az ősiség „eredeti" rítusai, a mitológia „eredeti" jelentésrétegei: a kulturális törmelék, a múlt, a hagyomány. Ez a költészet tehát valóban „hagyomány és életanyag egyenrangúságát hirdeti"[11], amennyiben e kettő (ha valóban *kettő*…) a szubjektum számára mint rajta kívüli, illetve mint számára idegen, mint megfejtésre váró titok jelenik meg. A Simon-líra hagyományviszonyait Márton Lászlónak az első négy kötet által húzott poétikai ívet áttekintő írása segíthet megértenünk. Márton szerint az első kötetek „versformáló észjárásának" mintáit a „kommentárokban, azokon belül is az elbeszélői jellegű írásmagyarázatokban, a szkholionokban és a midrásokban találhatjuk meg. […] [Simon] minden verse felidéz egy-egy másik, jelen nem lévő szöveget is."[12] Olyan alapállásról van tehát szó már a kezdetektől, amely egyfelől a múlt költészeti hagyományát kísérli meg újraírni, s a kommentár műfajában találja meg a költői megszólalás lehetőségeit, „funkcióját". Az életmű „első szava" is ennek jegyében áll. Az első kötet címe (*Minerva baglyát*

11 Hajdu, *i. m.*, 65.
12 Márton László, *Az igei állítmány* = Uő, *Az áhítatos embergép*, Jelenkor, Pécs, 1999, 220.

faggatom mégis) ugyanis nemcsak Minerva baglyát, tehát a római mitológia egyik meghatározó szimbólumát idézi, de egyidejűleg – a Simon által ismert és olvasott – Hegel *Jogfilozófia alapvonalai*nak előszavát, s annak „Minerva-baglyát" is, aki mindig későn érkezik („csak alkonyatkor kezdi röptét", vagy ahogyan egy későbbi Simon-vers írja újra: „Baglyaim, a bűnösek, akik csak éjszaka / repülnek fel" – *[Minerva baglya]*; 300. A *Georgicá*ban is azt olvashatjuk: „Napnyugovásig vár a bagoly magasán a tetőknek, / S késő nótáját elnyújtva hiába huhogja"). Nem kizárólag egy az antikvitással párbeszédbe lépő szövegegyüttest körvonalaz tehát a cím, hanem a (filozófiai, illetve itt: irodalmi) megszólalás és reflexió eredendő megkésettségének tudatát is rögzíti: a (valamilyen módon már) meglévőre, adottra való irányulás problémáját bocsátja előre, s ez válik e költészet egyik alapvető kihívásává is.

A következőkben egy-egy példán keresztül arra szeretnék rámutatni, hogyan jár el a Simon-vers a számára adódóval, hogyan igyekszik a nyelv belső változékonyságával számot vetve írni, és hogy a vissza-visszatérő figyelem és érdeklődés, amellyel szóra bírja tárgyát, hogyan kerüli el a statikus kimerülés állapotát.

*

A szövegeknek nem célja, hogy meghatározó motívumainak, trópusainak, hasonlatainak stb. jelentését fixálja. Eljárásában a derridai iterabilitás mechanizmusára ismerhetünk: a mindig-más-hogy-megismétlés, az idézés és önidézés, az inter- és intratextualitás sokirányú és változékony volta biztosítja a Simon-líra jelentésképző, jelentéssokszorozó potenciálját és intenzitását. Erre az egyik legszemléletesebb példa az *Orion* jelölőnek („Orion – e név zenéje / Üldöz", írja Simon a *Párviadal*ban [511.]) a csillagkép nevétől Oziriszen és Nimródon át a szórakoztató elektronikai márkanévig terjedő-táguló szemantikai hálója. Bár a *Nimród* kötetnek a szerző által mintegy önkommentárként összeállított jegyzetanyaga megadja a Nimród-Orion-Ozirisz nevek görög, zsidó és egyiptomi mitológiai vonatkozásait (313–319.), hozzá kell tenni, hogy Kézai *Gestá*ja Ménróthot, Hunor és Mogor nemzőjét implicit módon Nimróddal, a nagy vadásszal, az óriással, illetve a bábeli torony építőjével azonosítja, ekként tehát a magyar őstörténet és mitológia által felkínált értelmezési lehetőségekkel további „jelentésgyarapodásról" beszélhetünk. Simon költészetében Nimród alakja, illetve a vadászat és az égitestek motivikus feldolgozása már a *Minervá…*-tól kezdve rendkívül hangsúlyos, és köteteken átívelve szervezi egyes versek témáját, metaforikáját. (Később majd a *Például a galamb* kötet egyes darabjai viszik színre az elejtés, levadászás eseményét, a maguk pőre brutalitásában, s e „transzcendenciahiány" okán egészen más-

hogy hatnak ezek a szövegek, mint az első kötetek mitikus-heroikus vadászat-epizódjai.) Jóval kevésbé magától értetődően illeszkednek ebbe a mitológiai eredetű, organikusan épülő rendszerbe az Orion cég által gyártott hangtechnikai eszközök (lemezjátszó és hangfal) és televízió. Nem egyedülálló példáról van szó, hanem egymást követő kötetekben újraírt és rekontextualizált jelenségről: a *(Periklész horoszkópja)* c. szöveg a *Nimród*ban (284–286.), az *Egyszer, ablakmosás után* és az *Oziriszként haza* a *Lectisternium*ban (337., ill. 399–401.), a *Párviadal* a *Terep* kötetben található (511.). Ezek mindegyike explicit módon az auditív vagy a vizuális érzékelés, illetve a technológia területeiről kölcsönzi metaforikáját és szókészletét, s a nevezett versek a mitologémákkal is kapcsolatot teremtenek (az *Egyszer, ablakmosás után* című versben a „Zsinórpadlásra ócska Orion" sor a mennyezetről, illetve az égbolton „függő" hangfal és csillagkép közötti, alapvetően a névazonosságból fakadó, másfelől viszont egymástól rendkívül távoli elemek hasonlítását végzi el). A versek összehasonlító elemzésére és szorosabb olvasására itt nem vállalkozom, csak annyit jegyeznék meg, hogy az életművet diszkrét korszakokra osztó, illetve a Simon-líra kapcsán a régiség és a mindennapi élet közötti cezúrát vagy éles váltást állító megközelítésmód hajlamos az itt felvillantott különös azonosságokat és összefüggéseket figyelmen kívül hagyva megalkotni rigid szisztémáját.

Ez az újraírásai révén a jelentést rendre eltérítő, az ambiguitásban érdekelt poétikai gyakorlat mutatkozik meg a Nimródot, a bábeli tornyot és magát az írást, az irodalmat tematikusan egymáshoz kapcsoló szövegrészekben is. A szétszóratás: a jelek és jelentések, értelmek és nyelvi szimbólumok, idézetek és kulturális emlékek átláthatatlan és rögzíthetetlen örvénylése válik Simon költészetében az egyik legmeghatározóbb tapasztalattá: „úgy érezni néha, Torony ez a könyv" (*Nimród, a halottkém*, 498.). Az iménti verscím az életmű belső összefüggésrendszerére enged rálátnunk, méghozzá a kevésbé szembetűnő intratextuális utalásokkal szemben itt teljesen egyértelmű a *Nimród* kötet játékba hozása, ahol azt olvashatjuk: „*meghasadt a nyelv, amint a Tornyot elmondta, ismeretlen szó maradt a helyén, és rettegés, mit mond a másik, félelmükben egymást gyilkolták, a megmaradtakat Isten szétszórta, hadd beszéljenek külön-külön*". („*Ábrahám*", 243. Formázás az eredetiben.) Az idézettek a bábeli toronyra mutatnak: a jelentés helyébe, a Simon-szövegek tapasztalata szerint, a hiány, az „értelmetlen részletek" kavargása lépett: ez a *par excellence* jelentésszóródás vagy -vesztés emblémája, a nyelvi közlés megzavarásának (ellehetetlenülésének?) ősjelenete. Többek közt az említettekből fakadó sokértelműség, illetve az egymással is olykor ellentétes értelmek felmutatása teszi lehetővé, hogy a sokszor monoton és/vagy monologizáló versbeszéd mégis folyton kihívások elé állítsa az értelmezőt, és kikényszerítse olvasója figyelmét.

Nemcsak az egyes versek, de az egymást követő kötetek által rekonfigurált motívumok is az életművet egy sajátos diszkurzív mozgásként engedik meghatároznunk: aktuális tárgyára min-

dig változó nézőpontból veti pillantását, köröző mozgásával, „kerülőutakon" igyekszik befogni és hozzáférni e tárgyhoz. Ami ezt az igyekezetet illeti: az „eredet(i)"-hez, az „igazság"-hoz, az „amint van/volt"-hoz való hiánytalan közelférkőzés rendre ellehetetlenül, ami a versbeszédben jellemzően a rezignáció, máskor a kétségbeesés (esetenként patetikus) szólamaival párosul, ugyanakkor a megértés és megismerés újabb és újabb kísérletei egyfelől a költői nyelv, másfelől a „tárgy" lassú kibontakozását, fokozódó komplexitását teszik lehetővé – a költő szavaival: „Hadd bonyolódjon, ami / Egyszerű, és hamar / Kimerül, és / Legyen szövevényes, ami / Nyílegyenes!" (*Az örök visszatérésről/IX.*; 96). Ebből a nemcsak poétikai, de alkotói habituális attitűdből is következik, hogy végülis részletek és hozzáférhetőség, törmelékesség és értelem, kommentár és idézet kérdései köré szerveződik elsősorban e költészet, amelynek „válasz"-kísérletei motívumainak – az önidézés és -újraértés, ráírás (palimpszeszt) és rekontextualizálás poétikai eljárásai általi – alak- és jelentésváltásaiban állnak.

Az első kötetet, a *Minervá…*-t meghatározó tapasztalat a múlthoz való hozzáférés akadályozottsága. Az akadály többkomponensű és ellentmondásos. Először, a múlt szavaiból a mai értelmező számára már „kiveszett az értelem": a hagyomány reminiszcenciái a mai szem és fül számára semmitmondóak; a mai fül süket, a mai szem vak a régiség jelentéseire, értelmeire, „Csak te maradsz hát, / Csalóka Jelen! / Ami elmúlt: elvész, / Semmibe tűnik – / Sose szól már / Hozzánk, / Értelmét irigyen / Megtartja, a titkot / Nem fedi fel" (*Az örök visszatérésről/XVIII.*, 117.) Másodszor, ha valaki közvetítőként (fordítóként? másolóként? – hogy ezeket a Simon-versekben rendre visszatérő írásgyakorlatokat említsük) kíván eljárni múlt és jelen „értelmei" között, annak szavai éppúgy értelmetlenek lesznek, kétértelműségük alatt összeroskadnak: „Aki a két világban / Egyaránt otthonos, / Nem mondhat semmit, / Mert szavaiból – amik / Egymásnak ellentmondanak – / Rendre kivész az értelem […] Kivágott nyelvű bíró, üres lesz, / Elhagyja minden értelem, / Csak ha Apolló betölti egészen, / Akkor éled, s kiabál őrjöngve / Értelmetlen jósszavakat." (*Aeneas és Hekaté,* 149–150.) Harmadszor viszont, a „visszatekintés" orfeuszi gesztusát értelmező Simon-versek tanulsága szerint, a vissza-, azaz a múltbafordulás bár kockázatos, s büntetéssel jár (vö. Lót feleségének történetével…), Simonnál épp ez a pillantás az, ami tárgyát létrehozza, illetve élteti. Ha tehát nincs visszapillantás, a múlt, a „mögött" szférájában tengődők léte visszavonhatatlanul elenyészik. Orfeusz visszatekint, s ezzel mintegy megteremti pillantása tárgyát, Eurüdikét: „Tudta, hogy akkor lesz / az övé, ha látja […] Vissza kell néznie hát, / És látnia kell, hogy / Nincs ott – hogyan is lenne? – / De nézni, s a szemével / Simogatni, egyre keresnie / És megtalálnia végül / Újra felépítve a testét, / Ami elenyészett, visszaszerezni / És megteremteni újra: / »A visszanézés lesz a / Teremtés a teremtésben […]«„ (*Aeneas és Hekaté*, 156–157.) Az

újrateremtő, elevenné tevő rápillantás a költői praxisban voltaképpen nem más, mint a figyelemmel való kitüntetés, Simonnál a régiség hagyományának olvasása (szó szerint: „pillantásával", tekintetével), és újraírása (elevenné tétele), ekként pedig a hagyomány szétszórva talált elemeinek (meg)idézése. Többek közt ebben áll az első kötetek kommentárjellege és idézéstechnikája, intertextuális működése, s talán nem túlzás azt állítani, hogy a költői szerepfelfogást is a fentiek határozzák meg.

Az életműben mindvégig szerepet kap a régiség, az antikvitás ilyetén való megidézése, de a figyelem egyre inkább egy „nagy egész"-ből kimetszett, s ezáltal bizonyos tekintetben értelmüket vesztett, illetve „kallódó" részletek partikularitására, dekontextualizált létmódjára, s a versszöveg által megkísérelt rekontextualizációra helyeződik, s egyre kevésbé lesz érdekes, hogy ez a valami mitológiai történet, Korán-idézet, magára hagyott fridzsider vagy galambürüléktől pettyezett liftakna, mert, bár „egymást sosem / Érintik, de / rejtett folyosókon végig / Összefüggenek." (*Prófécia*, 85.). (Ezt a belátást a *Minerva…* már előrebocsátja, legalábbis én a későbbi „tárgyas versek" felé tett legelső lépésként értelmezem a kötet *Sátor* c. darabját, amelynek kezdő sorai – „Körülöttem a kert tele / Van régi, törött asztalok / És székek roncsaival" – nem kifejezetten a szöveghagyomány fragmentáltságát, hanem egy másik absztrakciós szint: a mindennapi tárgyak entropikus jelenvalóságát tárgyazzák.)

A mindig csak „értelmetlen részletei" által érzékelhető, atomizált világ képzetét, melyet nem támogatnak meg az antikvitásra való explicit utalások, elsőként az életműben a már idézett *Sátor* c. vers foglalja magában. A fenti citátum így folytatódik: „Legurult fridzsider / Szemetessé vált gyomra, / Ha felnyög, / Megharapott alma, ha / Könyörög, gömb legyen / Ismét, / És ha az ideoda hányt / Deszkák újra az anyaföldből / Kinövő fák testébe akarnak / Visszahegedni…" (24.) A világegészbe való reintegráció reménye jelenik itt meg, a kiharapott falat és a szerves egységet képező alma kapcsán. Mert mégis, miféle jelentést lenne képes magára ölteni egy fogaktól rovátkolt gyümölcshúsdarab, a maga formátlanságával, kiszakítva „eredeti jelentés-összefüggéséből", ha nem tudnánk, hogy az *eredetileg* egy almához tartozott, egy teljes formához, amely *magától értetődik*? Akár egy ízlésesen kockára vágott húsdarab, vagy vékonyka szelet, csík a tokányban, amely már rendkívül távol esik az élő állattól – hogy sertés, vagy marha: az is elképzelhető, hogy még ez sem deríthető föl megnyugtató módon –; ez a takaros húsdarab is értelmetlen és alkalmatlan részlet, nem alkalmas arra, hogy utaljon, hogy (meg)idézze azt, ahonnan eredetileg származik, az állati testet, vagy akár annak csak egy felismerhető, nagyobb részletét. A felszecskázott zöldség, egy falat gyümölcs, a szaftban fürdő hússzelet új, a régit mintegy elnémító kontextusa a saláta, a száj, a pörkölt. De mi van, ha az étel sosem készül el? Minek nevezhető a tejföl, a petrezselyem, ha „a leves már / Sohasem készül el"? (*Az a leves…*, 51.) A szöveg felépítése, a sorok

egymásutánja azt jelzi, hogy a leves már azelőtt nem készült el sohasem, hogy a „tejföl, amit hozzá / Vettél, a kibírhatatlan / Melegben lassan elrohad, / A petrezselyem elszárad / És összeaszik". Mihez szerzem be a hozzávalókat, ha tudom, hogy egy leveshez, ami sohasem készül el? Míg a gőzölgő leves a versben egy szerelem ábrándképével együtt jelenhet csak meg a félálom horizontján, egy melodráma díszleteként, addig a szikkadt petrezselyem, ez a „kallódó tárgy", mely „démoni táncát lejti", „átváltozik" ősi rajzolattá. Immár nyomatként olvasható, épp ahogyan a „szájpenész titkos / Ábrái" (*A felejtés*, 48.) beszélnek arról, amiről a száj gazdája már sosem. A száj gazdáját felfalják, az Úr így szól hozzá: „»Íme, ez vagy, / Egy kosár érett gyümölcs«", hogy aztán jóllakjanak vele. A szöveg tanulsága szerint a részek elfelejtik az egészet, amiből származnak, és Simon a verseiben újra- és újraírt gyümölcsmetaforában az emberi nemre is kiterjeszti e tapasztalatot („Ámoktündérek belőled esznek, / Felejtesz s eltűnik végleg / A zuhanás végén / Amikor földet ersz, és / Jóllaktak egészen teveled."), miközben héj, mag és gyümölcshús, tartalmazó és tartalmazott, kint, bent és között viszonyrendszerében egyúttal sajátos kozmogóniáját is „kidolgozza". Teszi ezt a legszebben talán az *„Énekek éneke": a hús* című ciklusban, ahol alapvetően a gömbforma jelentéstereit kutatja, a tökéletes formát, aminek kapcsán Borges, *Pascal gömbje* című esszéjében, megfogalmazza híressé vált aforizmáját, amely a Simon-líra olvasásakor is mintha igazolódna: „Lehet, hogy a világ története valójában csak néhány metafora története". Például a levesé, a felfalatásé s a kallódó részleteké. Simon költészetében később visszatér az értelmetlen részletek, a limlomok és a leves kérdése. A szóban forgó versszöveg felütése megint csak kozmikus-transzcendens távlatba helyezi a később következőket, ugyanakkor Simon költészetének a már sokszor említett alapkérdésével találkozunk: „Ki az az Úr, aki ollójával / Fölaprítja az egyneműt? / A korszakok előbb-utóbb véget / Érnek. És nincs közük aztán." (*[Egy katonai reptér]*, 278.) A kártyavetés, a fátum, a véletlenszerű egybeesések allegorikus világmagyarázó képeit a leves metaforája követi: „Fejembe kalapot nyomtak, kesztyűs / Kezembe ollót: szeleteljem föl én / A tájat, vagy nézzem, ahogy cérna- / Metéltként belefőződik egy hatalmasabb / Levesbe?, ahol én leszek a főtt hús, / Vadászruhámból kifejtendő ínyencfalat". A szöveg egy-két sorral később így folytatódik: „Miszlikbe vágom, ÉS AKKOR ÉLNI KEZDENEK" (formázás az eredetiben).

Ide kívánkozik egy közbevetés, ami Simon Balázs verseit olvasva bizonyára megfogalmazódik. Jelesül, hogy sok esetben mintha egy merőben korszerűtlen filozófia jelenne meg egy merőben korszerűtlen versbeszéd köntösében: a harmonikus, megérthető, egészleges világ elgyászolása, amely tematikusan is fel-felbukkan az életműben, a későromantika/koramodernség „programja" volt, joggal merül föl tehát, hogy Simon jó 100 évvel később miért gondolja, hogy ez a számos szempontból túlhaladott, mára már a szentimentalizmus mákonyával bevont ábrándkép, nevezetesen az ép és jelentéses világegyetem visszaállítása/elérése, érvényes „téma" lehet. Nos, erre

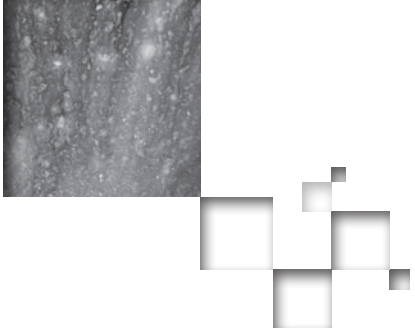

a korábban idézett soha el nem készülő leves és az ollóval miszlikbe aprított dolgok motívuma esetleg részválaszként szolgálhat. A leves, a sztereotipikus „kotyvalék" és a világmindenség mátrixa, melyben minden elnyeri értelmét, helyét, szerepét, a Simontól szokatlan humorral fűszerezett metalepszist alkotnak. A versben minden, ami a leveshez kell, megrohad, elszárad, összeaszik, így tehát a szöveg diszpozíciója az elképzelhetetlen szisztéma, alkalmatlan részekkel. Ugyanakkor az elszáradt petrezselyem rajzként, ekként tehát megváltozott rendeltetésével – a leveszöldség a kvázi-képzőművészet formanyelvén állít elő jelentést – foglalja el helyét a világban. Az *(Egy katonai reptér)* című szöveg az életet éppen a felaprózottságból eredezteti. A „miszlikbe vágás" egy teremtés-, sőt amint az a vers második feléből következik, megváltásgesztusként inszcenírozódik: „azt hiszem, csak az értelmetlen / Részek jutnak a mennybe, metszetek, törés- / Vonalak – nem a pohár, csak a falán végig- / Futó repedés, egy elkallódott mente zsinórja, / *Limlomok*, vagy inkább csak a helyek, ahol / Összeforrtak, *síkban*, mint a lenyúzott bőr / […] hiszen itt kezdődik az életük […] / itt, ahol értelmükből kivetkőztek, / Előbukkannak, mint az ujj a kesztyű / Feslésén: ezt a pontot örökíti / Belőlük meg a Menny." (279. Kiemelések az eredetiben.) A részletek egy lehetséges építési folyamat kellékei, amelyek egy poétikai reintegrációs gyakorlat eredményeként ismét jelentéssel telítődhetnek, noha a felhasznált részek (idézetek, allúziók stb.) rendre a hamisítás, illetve a hamisítvány gyanúját vonják magukra: „Nem különböznek új és / Új váraid egymástól, sose / Mások, ugyanannak örök / Ismétlései mindig – egyetlen / Hamisítvány másolatai: / Mintha az igazit vissza / Lehetne szerezni így: / Csak hamisítványt sokszoroz / Örök ismétlés." (*Csák Máté*, 63–64.) „csak a képeiket hordod / Egy hasonlatban, ahol te is / csak hasonlítasz." (*XII. Heraklész és Hébé*, 105.) Később ezen elgondolást mintha felváltaná egy a szöveghagyományhoz való „szabadabb" viszony, amely az elsajátítás, a sajáttá, sajátossá tevés poétikai programjában ölt alakot: „Műdarabok, és mindegyikhez hozzátapad / Belőlem valami: a fölfeslő kesztűben / Elernyedő kezem". (*[Egy katonai reptér]*, 279.) A nyelv vagy a kultúra alkotóelemei a beírásban, a saját szövegbe történő szervesítésben, a *használatban* jutnak funkcióhoz, így „értelmüket" nem valamiféle transzcendens értelem-összefüggés garantálja, s ez a gesztus, „használatuk", szó szerint éltetni, azaz élethez juttani képes a rendszertelenül szétszóratottként érzékelt fragmentumokat: „Használni kell, különben, mint egy / Régi nyelv, idézetekre szétesik – / Egy-egy cementfalból kivájt kavics –, / Beszélni kell velük, szót váltani / *Vakbélnyelven* és mandulán, orr- és / torokhangon". (*[Az alkalmatlan részek]*, 280. Kiemelés az eredetiben) A „beszélni kell velük" poliszémiája a „velük mint őket használva/általuk" és a „velük mint nekik mondva" jelentésekben áll, s a "szóváltás" sem egy egyirányú, inkább dialogikus viszonyt föltételez, méghozzá nemcsak a régiség kultúrtörmelékéhez, hanem egyáltalán a nyelvhez, a nyelvi szimbólumokhoz. (Sőt, a „szóváltás" a „szavak váltakozásaként" éppígy jelentéses, amennyiben a szavak és értelmek egymást kikezdő, leváltó,

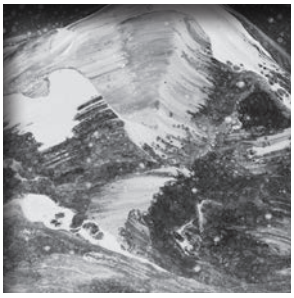

lecserélő mátrixaként gondolunk a nyelvi struktúrára.) A szóváltás, ha kölcsönviszony, egyben figyelmet is implikál: ez az alkalmatlan részek figyelemmel való kiemelése a differenciálatlan kavargásból (mint fentebb a visszatekintés teremtő, életadó aktusánál is láttuk). Ez a szóba elegyedés mint immár direkt költői kísérlet határozza meg véleményem szerint a *Terep* kötetet – a „kérdezősködés", ahogyan a kötetnyitó, egyben címadó vers fogalmaz –, amelyben mintegy programossá válik a tetszőlegesen kiválasztott „kallódó tárggyal" működtethető (nyelvi) kapcsolat, s próbára tehető a tekintettel, a költői figyelemmel való teremtés, létrehozás, életre keltés művelete. Talán ezzel függ össze, hogy az életmű tematikus hangsúlyai a mitologémáktól fokozatosan a konkrétan értett limlomok felé tolódnak, illetve hogy a korai kötetekre jellemző narratív struktúrákat, az epikusságot, az ép mondatszerkezeteket lassan a szabadabb, asszociatív építkezés, a fragmentált és zaklatottabb versmondat váltja föl. Ugyanakkor a bevezetőben említett, Minerva baglyával (illetve a Vergilius, Hegel és a maga Simon által is újraértett bagoly-motívummal) illusztrált alapállás, amely a már készként, tehát valamiként adotthoz való viszony mibenlétére és az – a reflexióként, re-akcióként, kényszerű válaszként, jelentésképző struktúraként értett – irodalmi megszólalás lehetőségeire kérdez rá. Ez utóbbi, összevetve a minden ízében jelentéses és értelmes világ atavisztikus vágyképével, vagy az antikvitás restaurációjával, melyek nem idegenek a Simon-recepció meglátásaitól, a megnevezés nyelvi-költői kihívásaival találkozik. A megnevezés, a név(adás) egy kulturális gyakorlat, amelyet számos Simon-vers egyfelől a felejtéssel, tehát a korábbi névadások, korábbi praxis mind kevésbé érthető és hozzáférhető voltával, másfelől az újraelnevezéssel, pontosabban: a mindenkori jelenben történő névadással azonosít. A metaforika mindkét esetben a rétegződés logikája szerint működik. A rétegek sokasodása miatt egyre mélyebbre süllyedő, egyre többszörös elrejtettségben, leplezettségben meghúzódó „értelem" képeit rendezik folyton újra e szövegek, amely eljárást az a paradoxon feszít, hogy bár épp a megnevezés (itt: maga az írás) egymásra rakodó, és így a „felejtés löszrétegeivé" alakuló „leplek" az okai az értelem elveszítésének, maga a szöveg, amely erről „tudósít", sem tehet mást (hiszen a saját gyakorlata is: írás, szöveg, megnevezés és értelemtulajdonítás), mint újabb és újabb értelmeivel teríti be, s teszi még nehezebben elérhetővé a korábbi jelentéseket, értelmeket. Ennyiben tehát a mindig már adotthoz való viszony kettős, paradox természetű íráspraxist jelent: (szöveg- és hagyomány-)rétegek lehántását, közben pedig újabb (szöveg- és hagyomány-)rétegek létrehozását; a korábbi archiváció kódjának feltörését, egyúttal újabb „archivációs kódok" megalkotását. Talán nem önkényes értelmezői gesztus, ha fölvetem: az „írás felejtés" – szintén paradox, vagy annak tűnő – platóni doktrinájával és az írásgyakor-

lattal az írás működtetésével e költészet is eredendő konfliktusként szembesül, különösen hogy a dilemma a történelemhez, a hagyományhoz való viszony kontextusába íródik be.

Az emlékezés és felejtés feszült dialektikájában adódik a hozzáférhetőség problémája, amely egyrészt felszín és mélység, másrészt belső és külső ellentétekben figurálódik, noha ezek egyaránt az elrejtettség és leplezés sok*rétű* metaforáiban válnak olvashatóvá.

A *Nimród* kötet első oldalain az állatbőr két felhasználása kerül analóg viszonyba: a pergamen, tehát az „írószer", illetve a szintén bőrből készült ruházat, s ezek egyaránt a jelentés-előállítás képessége felől, a tágan értett megnevezés aktusán keresztül kerülnek összefüggésbe. A „Földlepel és térképruha", a „névvárosok kígyóbőre", a „Nimród-pergamen" (*Invokáció*, 169.) szintagmák a megnevezés és identifikusság feszültségére utalnak. Bábel és Ninive, Nimród, sőt az Úr egyaránt nevek (idézetek), azaz sokkal inkább kérdések, mint válaszok: ki az a Nimród? Mi az, hogy Babilon? Azaz: ki rejtőzik a Nimród név, és mi rejtőzik a Babilon név mögött – mint pergamen mint írásjel mint írott szimbólum mint megnevezés mint kulturális gyakorlat mögött? A leplek folytonos forgatása, hullámzása, akár egy könyv lapjai peregnek, de szín és fonák, igaz és hamis, eredeti és másolat, egyáltalán: az értelmezés kiinduló- vagy sarokpontjai, koordináta-rendszere szó szerint átláthatatlanul bonyolulttá válik. Egyetlen grandiózus szemfényvesztésként inszcenírozódik a… mi is? „*fátylakként suhognak a történet kellékei, olykor mintha távoli fény vilagítaná át egyiket-másikat, aztán kihuny, csak a vastag szövet marad, úgy hullanak le, mint az oldalak, a Könyv lapjai egyik oldalról a másikra, hasonlóságok végtelen sora – az Ég héjszerkezetű körei […] –, amin keresztül öltözik és vetkőzik, el van fedve és föl, de ki?, egymás után lehullva mindegyik, a rétegek egymásba folynak, mint a fátyoltáncban, hullámoznak, egyetlen lepel le-följe […]*" (*Bábel tornya*, 202. Formázás az eredetiben.) Talán az értelemvesztés egy mozzanata mindez, de a megfigyelői pozíció (és a „történet kellékeire" való utalás) arra enged következtetni, hogy maga (ez) az elbeszélés is egy lepel, ami maga is módosít és eltakar, ráadásul tipikusan poétikai eszközhasználata révén, a metaforák, hasonlatok, az ellipszis alkalmazásával, amelyek nélkül nincsen elbeszélés, de amelyek egyúttal lehetetlenné is teszik azt, hogy az elbeszélés (a „történet") értelmezhető legyen. A fölismerés, azonosítás és megértés lehetőségét ez a vásári mutatványokra emlékeztető kifordítom-befordítom, itt a piros, hol a piros-jellegű manipulatív mechanizmus számolja föl, de a szövegekben előforduló motívumok mindig a szűkebben értett irodalmi mű megértési akadályaira is utalnak. Egy későbbi prózaversben azt olvashatjuk: „*kifordított állatbőr, elveszti állatalakját, hova tűntek a szervek, a zsigerek? […] kifordul, mint egy kesztyű, vakolatként hullok, az ég is kifordítható, a belső oldalán mi*

van?, látjátok, a dolgok is, e látszólag természetes világban úgy vannak, mint ha már kifordított alapjukról épp most hámlanának, köztük mi is, és nem tudjuk, milyen lény volt, ami kifordult így velünk […]" (*Thare mondja el*, 234. Formázás az eredetiben.) A bőr és az állat zsigerei itt hasonló problémát vetnek föl, mint a már említett leves és a hozzávalók viszonya. Mi minek a része, mi miről vált le, mi mihez tartozik, minek mi az eredete, mit hogyan nevezünk, és mi történik akkor, amikor megnevezünk valamit, személyt vagy épp összefüggést, és mit takar el ez a megnevezés, mit leplezünk, és miként zavarodunk meg, amint ki-be fordítgatjuk azt a valamit, hogy végre rápillanthassunk és akár megérthessük – ezen kérdések szubverzív ereje nem abban áll, hogy maguk a kérdések idegenül hatnak, hiszen a Simon által is megidézett kultúrtörténet hemzseg tőlük. Sokkal inkább az kavar föl (és össze), hogy a kérdésekben (vagy történetekként megfogalmazott implicit problémákban) vázoltak nem igazán adnak ki egy szabatos kérdést. Még a kérdés előtt vagyunk. A kérdés sem grammatikailag, sem logikailag nem stabil; ami az előbb még fönt volt, most lent van, ami az előbb még benne foglaltatott valamiben, most mint kívüli mutatkozik meg, ami az előbb még valaminek a részlete volt, most egészként hullatja magáról részeit, s a korábbi rész pozícióját sem az egész, sem a rész felől, sem a rész-egész dichotómia szervezte kérdezésrendszeren belül, annak szabályai szerint nem válaszolhatjuk meg.

A ruha bőr, egy állat lenyúzott, kifordított bőre. De hová lettek a szervei? Hordom és írok rá, eltakarom a bőrt és az állatot és szerveit azzal, hogy hordom, és azzal is, hogy ráírok. A bőr ruhaként való hordásával gúnyává, ruházattá, lepellé írom az állat bőrét; a hordással kitakarom, hogy: bőr. A bőrömet egy idegen bőr takarja, leplezi el; az állatbőr rám íródik, eltakar, engem takar el, hogy: ki vagyok. Átváltoztatják egymás jelentését. A külső burok, kültakaró, hámréteg, héj és váz már korábban is fölbukkan Simonnál, mint a ráírásnak, jelentésmódosításnak kitett felület: „Az egykori kagylót hirdető / Héj leszel, amit elkoptat / A víz és a homok, / Tébolyítóan üres váz, / Emlék, aki a hihetetlent / Tanúsítod, jel, amiből / Visszavonult a jelentés – / Ó, az őstenger jelei egyre / Fogyatkoznak, / Megkövesült csigáid spirálja / Miről szól? / S a mészcsipkés csillagok / Milyen világegyetem hiányát / Mutatják fájdalmasan és / Céltalanul? / A hiábavalóság tartóoszlopai / Sokasodnak szüntelenül / És köztük vagy egyszerre te is!" (*Ha…*, 124.) A hiányra utaló (írás)jel problémája merül itt föl, ami azzal, hogy megképződik, nem képes „valami"-t mondani, csak a „semmi"-re utalni, vagy éppen arra, hogy az a „valami", amire utal, nem hozzáférhető a jel által, nem érthető meg a jel közvetítette jelentésen keresztül, ekként a jel puszta emléke, megidézője annak a valaminek, aminek megfogalmazása során kudarcot vall a jel(ölési rendszer). De Simonnál ott találjuk az átírás gyakorlatát, amely egyaránt tűnik alkalmasnak arra, hogy újult jelentést képezzen, de arra is, hogy megsemmísítse a korábbi jeleket. A kagyló héjának „értelmét" a kagyló adta, és így a héj immár nem más, mint jel jelentés nélkül. A héj mintázata a kagyló

pusztulása után is „árulkodik". De miről? Miről tanúskodik a héj, miután a víz és a homok lekoptatja róla a mintát? A simára csiszolt héj képes éppen a koptatásról, s egy még korábbi eseményről: a kagyló pusztulásáról hírt adni? Akárhogyis, a szöveg nem elnémul, nem válik szikárabbá, nem írja ki vagy függeszti föl metaforájának gerjedését, hanem a kérdésfeltevést követően tovább tágítja (átírja) a szemantikai mátrixot. Csillagok, kozmosz, hiábavalóság tartóoszlopai – éppen ezek a képzetek szüntetik meg a kagylóhéj és a felületerózió, minta és írás, tele és üres stb. képzeteit és tartományait, miközben bizonyos motívumokat a szöveg átír, továbbvisz és megőriz. A kérdés immár nem az, az üres kagylóhéj utal-e a kagylóra vagy annak pusztulására, hanem az, hogy az üres kagylóhéj kopott mintái milyen elgondolás szerint kapcsolhatók ahhoz a képhez, amely a megszólított te-t a hiábavalóság egyik tartóoszlopaként ismerteti föl. Mégis, a kérdés, noha eldönthetetlen, hogy az üres héjra, vagy az azt követő enigmatikus sorokra vonatkozik, ugyanaz: a „kiürült" jel mire utal? Az írás telíti vagy kiüresíti a jelet? A korábbira való ráírás (és az írás csak egy korábbira való ráírás lehet, különösen ennek a költészetnek a tanúsága szerint!) építésnek vagy rombolásnak tekinthető? – De egyáltalán, föltehetők-e ezek a kérdések e költészet kapcsán, ha héj és bőr, ruha és hús kapcsolatát illetően maga sem szolgál támpontokkal? A *(Délben)* című vers (170 sk.) a húst a héj és mag közti – a szöveg klasszifikációja szerint egyben Föld és Ég közti – „szférával" rokonítja, ennyiben tehát az emberi létezés a hús léteként jelenik meg. *(A méhész)* című szövegben ellenben a héj először az éj szóval kerül rímhelyzetbe és szemantikai kapcsolatba, később pedig a „héjak mint ruhák feszülnek", a bőr köré, de a bőrre éppúgy írnak, méghozzá a Holdak, mint a pergamenre, ami maga is bőr, maga is „ruha", s még a „lúdbőr" szó szerinti és figurális jelentései is megképződnek. (190 sk.) Az égbolt mint héj, a ruha mint héj és az emberi vagy állati bőr mint héj egymást kontamináló és elbizonytalanító alakzatokként jelennek meg: „egybecsúszott rétegek: / Egyetlen héj a Mindenség, *lágyan* / Ringó üveglap testtelen írásokkal / Beírt". (191. Kiemelés az eredetiben.) A bőrön reakcióként, mintegy spontán *kirajzolódó* lúdbőr, a pergamenre rótt jelek és a világegyetem „héjazatára" mint üveglapra írt „testtelen" jelek más és más írásfelfogást képviselnek, s jócskán eltávolodnak (egyúttal persze megint csak: átírják) a szöveghagyományra vonatkoztatható írás-fogalomtól. Olyannyira, hogy az üvegre írt „testtelen" jel mint íratlan írás, a láthatatlan, mert átlátszó felületre felvitt, fizikai kiterjedés nélküli írás már nem az írott jel jelentését vagy értelmét, hanem a nem-írott létezését kérdőjelezi meg, amennyiben nemcsak az érzékelhető, de a metafizikai tartományt is beírottként, bejegyzettként gondoltatja el. *Minden írás, s minden hozzáférés olvasás, mert nem lehet más.* A hozzáférés (olvasás) problémája azért válik különösen fontossá a héj és a mag, külső és belső, illetve az ezeket elválasztó hártya vagy membrán kapcsán, mert annak működésének ki van téve az én is, az én érzékelése is. Ha tehát az én nem intakt, nem zárt, hanem átjárás van közötte és a „héján", a ruhá-

ján, az őt határoló burkon túli elemekkel, akkor az (id)entitásra vonatkozó kérdések (ki vagyok én? mi az, ami nem én vagyok? mi a más? ki a más?) megint csak nehézkesen tehetők föl. Az üveg, mint ami egyszerre visszatükröz és engedi át magán akadálytalanul a tekintetet, a *(Cartesius-féle búvár, avagy a cementkor)* című szövegben (262 sk.) is visszatér: a vízben lebegő üreges üvegfigura, amelynek mozgása kitett a környezetének, tehát a közeg és annak fizikai tulajdonságai és mechanzimusai determinálják őt, kettős bizonytalanságot állítanak elő. Nemcsak a vizuális érzékelés, tehát egy külső szubjektum perspektívája bizonyul alakalmatlannak arra, hogy elválassza a vízben lebegő búvárt a víztől („*Azonos* vagy, íme a vízzel" – 262., kiemelés az eredetiben), de maga a vízben lebegő búvár sem tudja elkülöníteni magát a közegtől, hiszen, üreges lévén, a víz átjárja (az iménti idézet pandant-ja: „Víz vagy üvegből" – 264.). A verszárlat alább idézett része homályban hagyja e kitettség egyéni szabadságot illető következményeit: „És ha kivonnád magad? […] / Ha az áttetszés / Terhét levetnéd? Hogy lebegj, / De immár láthatatlanul? / Hogy elvessz a szeme elől? / Hogy ne tudjon tovább / Képzelni ennyire *képtelenül*?" (265–266. Kiemelés az eredetiben.) Ha az áttetszőség teher, miképpen jelenthet szabadságot a láthatatlanság, ami logikusan ugyanazzal az eredménnyel jár: elveszni szem elől? Az apória, ami kikezdi a logikait, abban áll, hogy áttetszőség és láthatatlanság elválaszthatóként vannak itt feltüntetve, és a külső nézőpont képzelete az előbbire van utalva: az áttetszőség még megengedi, a kép hiánya ellenére is, az elképzelést, a vizualitásra hagyatkozó kogníciót, amíg a láthatatlanság már letiltja azt. Hasonlóképpen bukkan föl a vízben lebegő, a víz által átjárt test képe a *Tartály bójája* című szövegben (449–450.). A bója láthatatlansága, rejtettsége, elképzelt volta egyértelműen rokonítja a Cartesius-búvárral, noha a *Makdír* kötetkompozíciója alapvetően egy fejműtét, avagy a koponya meglékelésének értelmezési síkjára helyezi a jelenetet. Ez azonban nem korlátozza a vers motívumainak kibontakozását, sőt a WC-tartály bójája sokszoros transzfiguráción esik át: egy ponton a versbeszélő és a bója között éppúgy átjárás (pontosabban: egy kiazmus-szerű viszony) jön létre, ahogy a víz és a bójaüreg, a fenti üvegbúvár és közege között, hogy aztán a tojás és a koponya értelemtereit érintve a verszárlat visszatérjen a cím által kimondott kezdeti stádiumhoz. (Megjegyzés: a szóban forgó verset *Az öltözőben* című követi, amely termékenyen párbeszédbe léptethető a héj, ruha, hús és én viszonyaira futólag utaló fenti kérdésekkel is.) A bója jelentésváltásai paralel zajlanak egyfelől a színre vitt bója vízzel való átjárásával, másfelől pedig az írás tettenérő-megfogalmazó tevékenységével, ugyanakkor ezek folytonosan „egymás ellen" dolgoznak. A tartálybéli bójához való nyelvi viszony kialakítását egyre ellehetetlenítik, hogy a bóját nem látni, s a képzelet hirtelen irányváltásai a jelentésrögzítés ellenében fejtenek ki hatást; hogy az írásfolyamat során föl*merülő* motivikus, metonimikus kapcsolatok az írásfolyamatot gerjesztik, és nem engedik megállapodni; hogy a bóját átjárja a víz, s ez az atipikusság, a lékelt bója, a hibás

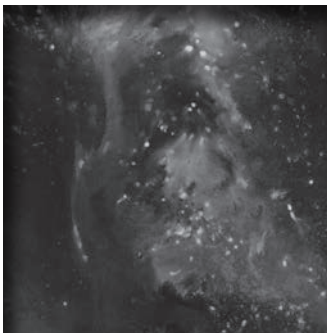

bója nem engedi érvényesként megszólalni a rendesen működő bójára igaznak vélt szólamokat stb. A címbeli megnevezés és a főszöveg feszültsége, valamint a szemünk előtt átalakuló motívumrendszer egyaránt arra emlékeztethetnek, amit a ráírás és átírás kapcsán fent már érintettünk. A vízzel telő bója egészen banális módon szembesít a héj és a mag, tartalmazó és tartalmazott ellentmondásos viszonyával. Tehát mialatt a szöveg írásfolyamata a bója jelentésmátrixát rendezi és éleszti újra, egyszersmind el is takarja saját jeleivel, saját jelentéseivel azt, amire mintegy ráír, amit újraír. A meglékelt, elsüllyedt bója éppúgy üres jel csupán, mint a lakatlan kagylóhéj; éppúgy mossa el a víz és a rárakodó, ráíródó újabb jelek eredeti (?) jelentését, és éppúgy kétségessé válik, mit is jelent voltaképpen a kagyló vagy a tartály bójája.

A bőr, a héj, a hártya, a burok, a ruha: felszín. Felület, ami tele van írva, jelöl, jelez, látható, szembetűnő, ugyanakkor reprezentációként is értett felszín. Felszínes, nem tartozik hozzá tartalom, „mélység". Simonnál azonban a hagymahéj-effektus paradoxona érvényesül: a felszín alatt nem mélység (vagy tartalom), hanem újabb felszín tűnik elő. A pergamenre, papírra, vagy akár párnahuzatra mint felületre ráírás, valamint a mélység feltárása (ez a kvázi-bányászat nem a kő-, hanem a kulturális matéria fejtése) látszólag egymással ellentétes irányú törekvés, mely Simonnál felszín és mélység interferenciájában *egyesülni* látszik. Lapozás, rétegződés, rá- (fölé?) és *alá*írás és olvasás, materiális és hermeneutikai felszín és mélység dinamikus, egymást konstituáló jelenlétében ismeri föl e költészet önnön és általában a költészet feladatát, s ehhez tartja magát. Kommentár és archívum, dolog és episztémé viszonyait sürgeti újragondolnunk.

*

A „merjétek szavakba foglalni, mi az: alma" rilkei felszólítása messzire vezet. Jelen írás arra igyekezett rámutatni a maga felszínes és csapongó mozgásával, hogy Simon Balázs költészete, s e költészet bizonyos momentumai miképpen válnak a szavakba foglalás merész kísérleteivé, s abból hogyan bontakozik ki egy sajátos írásfelfogás, amely motívumainak folytonos újrarendezése és átértelmezése során újabb és újabb összefüggéseket képes felmutatni. A szavakba foglalás éppúgy, mint az olvasás egy önmagát is mindig-máshogy-megismétlő program, zárlat nélkül. Az alma a Rilke-citátumban egyfelől az „egyszerű dolgok" mintapéldányaként jelenik meg, ugyanakkor, ahogyan azt Simonnál is láttuk, éppen a kéznéllévősége, „közvetlen jelenléte" lehet félrevezető. A megkésettként az adotthoz való közeledés azzal szembesít, hogy bár késve érkeztünk, amit adottnak vélünk, mégsem adott: az önmagát készként felmutató, lezártnak és elzárkózónak mutatkozó nyitott, formálódó, még készülő és éppen adódó. Ami adott, éppen most adódik. Az alma szavakba foglalását a héjnál, a husánál vagy a magoknál kezdjük?

FATHER AND SON, AKRIL, VÁSZON, 30x40 cm, 2012

SZERZŐINK

ÁRVAI PÉTER (1973, AJKA) KÖLTŐ ▮ **BARTALOS TÓTH IVETA** (1980, DUNASZERDAHELY) ÍRÓ ▮ **BETHLENFALVY GERGELY** (1993, BUDAPEST) KRITIKUS, AZ ELTE-BTK HALLGATÓJA ▮ **FELLINGER KÁROLY** (1963, POZSONY) KÖLTŐ ▮ **FORRÓ, TOMÁŠ** (1979) ÚJSÁGÍRÓ ▮ **FRIED ISTVÁN** (1934, BUDAPEST) IRODALOMTÖRTÉNÉSZ, EGYETEMI TANÁR ▮ **GURUBI ÁGNES** (1977, BUDAPEST) SZERKESZTŐ, ÍRÓ ▮ **KATONA ÁGOTA** (1989, BALASSAGYARMAT) KÖLTŐ ▮ **LAKATOS-FLEISZ KATALIN** (1978, NAGYKÁROLY) ÍRÓ, KRITIKUS ▮ **MAROS MÁRK** (2001, BUDAPEST) KÖLTŐ ▮ **MÉSZÁROS TÜNDE** (1970, POZSONY) MŰFORDÍTÓ ▮ **OLÁH ANDRÁS** (1959, HAJDÚNÁNÁS) KÖLTŐ, ÍRÓ ▮ **SZÁSZI ZOLTÁN** (1964, TORNALJA) KÖLTŐ, ÍRÓ ▮ **SZÁZ PÁL** (1987, VÁGSELLYE) ÍRÓ, DRAMATURG, EGYETEMI OKTATÓ (COMENIUS EGYETEM) ▮ **VERES ERIKA** (1986, ÉRSEKÚJVÁR) KÖLTŐ, ÍRÓ

AZ IRODALMI SZEMLE MEGVÁSÁROLHATÓ

SZLOVÁKIÁBAN

DUNASZERDAHELY – MOLNÁR-KÖNYV (GALÁNTAI ÚT [HYPERNOVA])
KOMÁROM – DIDEROT KÖNYVESBOLT (LÚDPIAC TÉR 4810. / TRŽNÉ NÁMESTIE 4810.)
ÉRSEKÚJVÁR – KULTÚRA KÖNYVESBOLT (MIHÁLY BÁSTYA 4. / MICHALSKÁ BAŠTA 4.)
GALÁNTA – MOLNÁR-KÖNYV (FŐ UTCA 918/2. / HLAVNÁ 918/2. [UNIVERZÁL])
KIRÁLYHELMEC – GERENYI KÖNYVESBOLT (FŐ UTCA 49. / HLAVNÁ 49.)
NAGYKAPOS – MAGYAR KÖNYVESBOLT (FŐ UTCA 21. / HLAVNÁ 21.)
NYITRA – MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉK – KÖZÉP-EURÓPAI TANULMÁNYOK KARA. KONSTANTIN FILOZÓFUS EGYETEM (DRÁŽOVSKÁ 4.)
POZSONY – „SPOLOK MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET", MADACH.ASIST@GMAIL.COM
SOMORJA – MOLNÁR-KÖNYV (FŐ ÚT 62. / HLAVNÁ 62. [VÚB MELLETT])
TORNALJA – TOMPA MIHÁLY KÖNYVESBOLT (BÉKE UTCA 17. / MIEROVÁ 17.)

MAGYARORSZÁGON

BUDAPEST – ÍRÓK BOLTJA (ANDRÁSSY ÚT 45., 1061)

LIGHTENING, AKRIL, FA, 60x45 cm, 2012

BORN TO BE WILD, AKRIL, FA, 50x60 cm, 2012

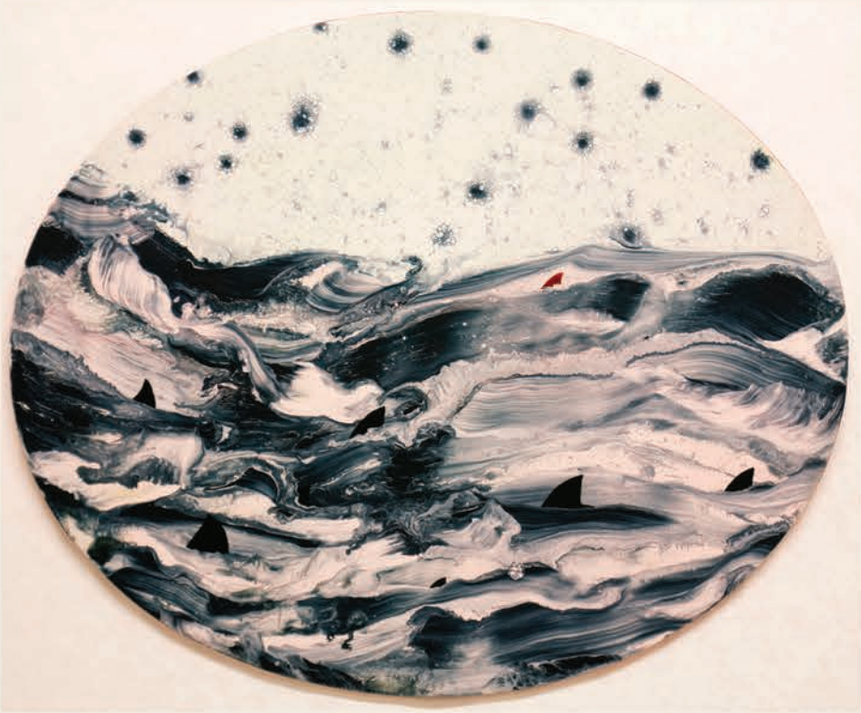

SHARKS IN MY MIND, AKRIL, FA, 50x60 cm, 2012

I WILL FIND YOU WHEN THE END IS END, OLAJ, VÁSZON, 100x60 cm, 2019

WELCOME IN MY WORLD, AKRIL, OLAJ, VÁSZON, 185x150 cm, 2021

9 771336 508003 04